โพธิปักขิยธรรม ๓๗

ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้

วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม

ตำบลแพงพวย อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

คู่มือการปฏิบัติ

โพธิปักขิยธรรม

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ความนำ

โพธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ หรือ ธรรม-ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของปัญญาเครื่องตรัสรู้ หรือ ธรรมที่สนับสนุนให้เกิดความ-ตรัสรู้ ซึ่งความตรัสรู้ที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ก็คือ ความตรัสรู้อริยสัจ ๔ เพราะ-ความตรัสรู้อริยสัจ ๔ นั้น เป็นปัญญาชั้นโลกุตระที่จะเป็นเครื่องมือสำหรับทำลาย-กิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ให้ย่อยยับลงได้อย่างแท้จริง แต่การที่บุคคลจะมีปัญญาอันประเสริฐอย่างนี้ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ปัญญาอัน-ประเสริฐนี้จะเกิดมีขึ้นและเจริญงอกงามในจิตใจของบุคคลได้ จะต้องศึกษาให้-เข้าใจอย่างถ่องแท้ในหลักไตรสิกขา อาศัยการอบรมขัดเกลาจิตให้เบาบางจากกิเลส ด้วยการปฏิบัติในศีล ด้วยการประพฤติธุดงควัตร รวมทั้งการปฏิบัติในสมถวิปัสสนา-กัมมัฏฐาน เพื่อพอกพูนโพธิปักขิยธรรม ให้เจริญงอกงามโดยถูกทาง เพราะ โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้พระสาวกบรรลุสาวกบารมีญาณ พระ-ปัจเจกพุทธเจ้าบรรลุปัจเจกโพธิญาณ และเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าได้บรรลุพระ-อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

โพธิปักขิยธรรม มี ๓๗ ประการ คือ แบ่งเป็น ๗ หมวด ดังนี้ คือ

หมวดที่ ๑ สติปัฏฐาน ๔

หมวดที่ ๒ สัมมัปปธาน ๔

หมวดที่ ๓ อิทธิบาท ๔

หมวดที่ ๔ อินทรีย์ ๕

หมวดที่ ๕ พละ ๕

หมวดที่ ๖ โพชฌงค์ ๗

หมวดที่ ๗ มรรคมีองค์ ๘

มีอธิบายดังนี้ .....

หมวดที่ ๑ **สติปัฏฐาน ๔** คือ ความปรากฏแห่งสติในอารมณ์อันเป็นฐาน-ที่ตั้งมั่นแห่งสติ ๔ อย่าง ได้แก่ **๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๒) เวทนานุปัสสนา-สติปัฏฐาน ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน** และ **๔) ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ ท่านแยกออกเป็น ๔ ประการ มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้น ก็เพราะกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นไปเพื่อละความสำคัญผิดในกายว่า-เป็นของงดงาม เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นไปเพื่อละความสำคัญผิดในเวทนา-อันมีทุกข์เป็นสภาวะว่าเป็นสุข จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นไปเพื่อละความสำคัญ-ผิดในจิตอันมีสภาวะไม่เที่ยงคือเกิดและดับตลอดเวลาว่าเป็นของเที่ยง และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นไปเพื่อละความยึดมั่นในธรรมที่เป็นอนัตตาว่าเป็น-อัตตา สติปัฏฐาน ๔ ประการเหล่านี้ พระโยคาวจรสามารถอบรมให้เกิด ให้มีให้เจริญขึ้นได้ ด้วยการอบรมสติและสัมปชัญญะ (คือปัญญา) อันเป็นเครื่องพิจารณา-เห็นกายว่าเป็นของไม่งามเนืองๆ ด้วยการอบรมสติและสัมปชัญญะ อันเป็นเครื่อง-พิจารณาเห็นเวทนาว่ามีสภาวะเป็นทุกข์เนืองๆ ด้วยการอบรมสติและสัมปชัญญะอันเป็นเครื่องพิจารณาเห็นจิตว่าเป็นของไม่เที่ยงเนืองๆ และด้วยการอบรมสติ-และสัมปชัญญะ อันเป็นเครื่องพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงว่าเป็นอนัตตา เนืองๆ

หมวดที่ ๒ **สัมมัปปธาน** ๔ คือ ความเพียรในการทำหน้าที่ ๔ ประการ

ได้แก่ **๑) เพียรป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ๒) เพียรละบาปอกุศล-ที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) เพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น และ ๔) เพียร-สร้างกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญยิ่งขึ้น** เพราะการบำเพ็ญความเพียรโดย-ประการดังกล่าวนี้ เป็นการทำความเพียรโดยชอบนั่นเอง

หมวดที่ ๓ **อิทธิบาท ๔** คือ ธรรมอันเป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ ๔ ประการ ได้แก่ **๑) ฉันทะ ๒) วิริยะ ๓) จิตตะ และ ๔) วิมังสา** อิทธิบาท ๔ ประการนี้เป็นบาทฐานสำคัญทำให้พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความสำเร็จอันเป็นคุณวิเศษ-สูง ๆ ขึ้นไป จนถึงมรรค ผล นิพพาน อันเป็นความเจริญสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งหลาย

หมวดที่ ๔ **อินทรีย์ ๕** คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าในการตรัสรู้อริยสัจ คือ **๑) สัทธินทรีย์** ความเป็นใหญ่คือศรัทธา ครอบงำความเป็นผู้ไม่มี-ศรัทธา แล้วทำความเป็นใหญ่แห่งการน้อมใจเชื่อ(คือศรัทธา) ให้ปรากฏ **๒) วิริยินทรีย์** ความเป็นใหญ่คือความเพียร ครอบงำโกสัชชะ(ความเกียจ-คร้าน)แล้ว ทำความเป็นใหญ่ในการประคองจิตไว้ได้ให้ปรากฏ **๓) สตินทรีย์** ความเป็นใหญ่คือความระลึกได้ ครอบงำปมาทะ(ความประมาท เลินเล่อ) แล้วทำ-ความเป็นใหญ่แห่งสติปัฏฐาน ๔ ประการให้ปรากฏ **๔) สมาธินทรีย์** ความเป็น-ใหญ่คือความตั้งไว้จิตมั่น ครอบงำความฟุ้งซ่านแล้วทำความเป็นใหญ่แห่งความไม่-ฟุ้งซ่านให้ปรากฏ และ **๕) ปัญญินทรีย์** ความเป็นใหญ่คือปัญญา ครอบงำ-ความไม่รู้แล้วทำความเป็นใหญ่ในการเห็น(แจ้ง)ให้ปรากฏ

หมวดที่ ๕ **พละ ๕** คือ เป็นธรรมที่มีองค์ประกอบ(องค์ธรรม) อย่าง-เดียวกับอินทรีย์ ๕ แต่ทำหน้าที่ต่างกัน และที่เรียกว่า **พละ** เพราะมีกำลังสามารถข่มธรรมที่เป็นข้าศึก โดยความเป็นธรรมชาติที่มั่นคง หนักแน่นในการควบ-คุมรักษา ธรรมฝ่ายกุศลทั้งหลายที่เกิดร่วมกับตนไม่ให้อ่อนกำลัง โดยอาการคือ-ความไม่หวั่นไหว ต่อความไม่มีศรัทธาเป็นต้น กล่าวคือ เมื่อศรัทธาพละเกิดและ-

เจริญขึ้น ความไม่มีศรัทธาเป็นต้นย่อมไม่สามารถครอบงำจิตได้

หมวดที่ ๖ **โพชฌงค์** คือ ธรรมอันเป็นองค์ประกอบแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ มี ๗ ประการ ได้แก่ **๑) สติสัมโพชฌงค์ ๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ความประชุมพร้อมแห่งธรรมคือโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ เปรียบได้กับความประชุมพร้อมแห่งองค์ฌาน ๕ และองค์ของมรรค ๘ ประการ กล่าวคือ และเมื่อพระโยคาวจรอบรมเจริญ กระทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้แล้ว องค์ธรรมคือ สติ ธัมมวิจยะ วีริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา อันเกิดขึ้นในขณะแห่งโลกุตตรมรรค ย่อมกำจัดเสียได้ซึ่งธรรมที่เป็นข้าศึกแห่งกุศลนานัปการ เช่น ความหดหู่ ความฟุ้งซ่าน การตามประกอบในกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค การยึดมั่นในอุจเฉททิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ เป็นต้น และ พระโยคาวจรนั้นแลย่อมรู้แจ้งอริยสัจ ๔ หรือทำพระนิพพานให้แจ้งได้

หมวดที่ ๗ **อริยมรรค** คือ หนทางปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน มี ๘ ประการ ได้แก่ **๑) สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ **๒) สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ **๓) สัมมาวาจา** วาจาชอบ **๔) สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **๕) สัมมาอาชีวะ** การประกอบอาชีพชอบ **๗) สัมมาสติ** ความระลึกชอบ และ **๘) สัมมาสมาธิ** ความตั้งมั่นชอบ ความประชุมพร้อมแห่งธรรมคืออริยมรรคทั้ง ๘ ประการนี้ เปรียบได้กับความประชุมพร้อมแห่งองค์ฌาน ๕ และโพชฌงค์ ๗ ประการดังกล่าวแล้ว

พระโยคาวจรผู้อบรม เจริญ กระทำให้มากซึ่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการจนเต็มบริบูรณ์ดังนี้แล้ว ย่อมสามารถทำลายกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ให้ย่อยยับลงได้อย่างเด็ดขาดถาวร โดยที่กิเลสนั้นไม่กลับเฟื่องฟู-

ขึ้นอีกต่อไป ดังนั้น โพธิปักขิยธรรม จึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งในพระธรรมวินัยนี้ ดังจะขอนำพระพุทธดำรัสที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสยกย่องโพธิปักขิยธรรม ว่าเป็นหนึ่งในความอัศจรรย์ของพระธรรมวินัยของพระองค์ โดยเปรียบกับมหาสมุทรซึ่งมีความอัศจรรย์ ๘ ประการ * ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในพระธรรมวินัยนี้ ก็มีธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมา ๘ ประการ ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้ว ๆ ย่อมพากันยินดีอยู่ในพระธรรมวินัย ธรรมอันน่าอัศจรรย์ ๘ ประการเป็นไฉน ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนมหาสมุทรมีลักษณะลาด ลุ่มลึกไปตามลำดับ ไม่โกรธชันเหมือนเหว ฉันใด พระธรรมวินัยนี้ ก็มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตตผลโดยตรง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ อันไม่เคยมีมาประการที่ ๑ ที่ภิกษุทั้งหลายพากันยินดีอยู่ในธรรมวินัยนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนน้ำในมหาสมุทรที่เต็มเปี่ยมอยู่เสมอ ไม่ล้นขอบฝั่ง ฉันใด สาวกทั้งหลายของเราก็ไม่ล่วงสิกขาบทที่เราบัญญัติแล้ว ฉันนั้น นี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาประการที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนมหาสมุทร ย่อมไม่เกลื่อนกล่นด้วยซากศพ เพราะคลื่นย่อมซัดเอาซากศพในมหาสมุทรเข้าสู่ฝั่ง ให้ขึ้นบก ฉันใด บุคคลผู้ทุศีล มีบาปธรรม มีความประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิดกรรมชั่ว ไม่ใช่สมณะ ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ปฏิญาณตนว่าประพฤติพรหมจรรย์ เป็นคนเสียในภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นดุจหยากเยื่อ สงฆ์ไม่ยอมอยู่-

* ขุ.อุ.๒๕/๑๑๘/๑๕๘

ร่วมกับบุคคลนั้น ประชุมกันยกวัตรเธอเสียทันที แม้เขาจะนั่งอยู่ใน-ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ แต่เขาก็ชื่อว่าห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็-ห่างไกลจากเขา ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็เป็นธรรม-อันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนแม่น้ำสายใหญ่ทั้งหลาย มีแม่-น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหี เป็น-ต้น แม่น้ำเหล่านั้นไหลลงไปถึงมหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตร-เดิมหมด ถึงการนับว่ามหาสมุทรนั่นเอง ฉันใด วรรณะ ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในพระ-ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมพากันละชื่อและโคตรเดิม ถึงการ-นับว่าพระสมณศากยบุตรทั้งนั้น ก็ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนแม่น้ำทุกสายในโลก ล้วน-ไหลลงสู่มหาสมุทร สายฝนที่ตกลงแล้วย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร แต่ยังไม่ปรากฏว่ามหาสมุทรพร่องหรือเต็ม ฉันใด แม้ภิกษุจะ-ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุเป็นจำนวนมากก็ตาม พระนิพพานธาตุก็มิได้ปรากฏว่าพร่องหรือเต็มด้วยภิกษุเหล่านั้น ดูก่อน-ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมาประการที่ ๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนมหาสมุทรทั้งสิ้นมีรสเดียวกัน คือ รสเค็ม ฉันใด พระธรรมวินัยนี้ก็มีอยู่รสเดียว คือวิมุตติรส ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยมีมา ประการที่ ๖

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรัตนะมากมาย-

หลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทองทับทิม แก้วมรกต เป็นต้น ฉันใด ในพระ-ธรรมวินัยนี้ก็มีรัตนะมากมายหลายประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็-เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๗

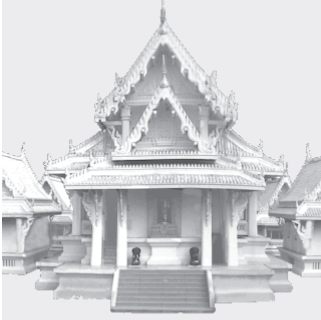
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาสมุทรเป็นที่พำนักอาศัย-ของสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ ปลาติมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ สิ่งมีชีวิตชนาดใหญ่เหล่านี้ มีร่างกายใหญ่ประมาณถึงร้อยโยชน์ สองร้อยโยชน์ สามร้อยโยชน์ สี่ร้อยโยชน์ ห้าร้อย-โยชน์ ฉันใด พระธรรมวินัยนี้เป็นที่พำนักอาศัยของสิ่งมีชีวิตผู้ยิ่งใหญ่ (โดยคุณธรรม) เหล่านี้ คือ พระโสดาบัน ท่านผู้ปฏิบัติ-เพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำ-ให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง-อนาคามิผล พระอรหันต์ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์ ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ประการที่ ๘ ในธรรมวินัยนี้ ที่ภิกษุทั้งหลาย เห็นแล้ว ๆ จึงพากันยินดียิ่งในธรรมวินัย

ภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมา ๘ ประการนี้แล ที่ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วๆ จึงพากันยินดียิ่งในพระ-ธรรมวินัยนี้.

จากพระพุทธดำรัสที่ได้ทรงสรรเสริญ โพธิปักขิยธรรม เปรียบด้วยรัตนะที่-มีค่ามาก และเมื่อพิจารณาด้วยปัญญาก็จะเห็นได้ว่า โพธิปักขิยธรรม

๓๗ ประการนี้ เป็นหลักธรรมสำคัญของพุทธศาสนาที่มีคุณค่าอย่างสูงยิ่ง ซึ่งหาไม่ได้ในศาสนาอื่น และความอัศจรรย์ของโพธิปักขิยธรรมนี้ ทำให้พระพุทธศาสนามีความโดดเด่นกว่าศาสนาอื่นอย่างชัดเจนยิ่ง ทั้งนี้ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์และยืนยันคุณค่าแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งความรู้อันประเสริฐอย่างแท้จริง เราจึงมักได้ยินคำกล่าวของผู้รู้อยู่เสมอว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา” หมายความว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพราะการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นศาสนาที่เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา เป็นศาสนาที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งปัญญา หรือเป็นศาสนาที่สอนให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดปัญญา ดังนั้น ผู้ประสงค์จะมีปัญญา ให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไป อันจะเป็นไปเพื่อการกำจัดกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ให้บรรเทาเบาบางลง จนถึงหมดไปจากจิตสันดานอย่างเด็ดขาด จึงควรศึกษาและปฏิบัติตามหลักแห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ สืบต่อไป.

"ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่."

ทีฆ. มหา. ๑๐ / ๙๓ / ๑๑๙

หมวดที่

สติปัฏฐาน ๔

หมวดที่ ๑

สติปัฏฐาน ๔

๑. ความหมาย

สติ แปลว่า ความระลึกได้ ได้แก่ ความนึกได้ ความระลึกไว้ได้ ความระลึกได้อยู่ อาการที่ระลึกขึ้นได้ ความทรงจำไว้ได้ ความไม่หลงลืม [1] ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านได้อธิบายไว้ว่า

> "**สติ**นั้น มีลักษณะเตือนใจให้ระลึกได้ ช่วยให้ไม่หลงลืม มีการคุ้มครองรักษาใจหรือทำใจให้จดจ่ออยู่กับอารมณ์เป็นผล มีความจำได้มั่นคงหรือมีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้น เป็นเหตุเกิด และพึงเห็นว่า สตินั้นเป็นประดุจนายประตูเพราะคอยเฝ้ารักษาทวารทั้ง ๖ มีจักษุทวารเป็นต้น" [2]

สตินั้น เป็นกุศลเจตสิก หรือเป็นสังขารขันธ์ฝ่ายกุศล เป็นคุณธรรมสำคัญยิ่ง ช่วยให้สำเร็จประโยชน์ในทุกกรณี เพราะสตินั้น ช่วยให้ระลึกสิ่งที่ทำ คำที่พูดไว้ แม้เป็นเวลานานได้ ช่วยให้มีความยับยั้งชั่งคิด ควบคุมการกระทำ การพูด การคิดให้เป็นระเบียบ ไม่ผิดพลาด เปรียบเหมือนนายสารถีผู้มีความระมัดระวังควบคุมรถให้วิ่งไปถูกทาง ฉะนั้น สตินั้นเป็นเครื่องปิดกั้นกระแสกิเลส ตัณหา ไม่ให้เกิดขึ้นเป็นสนิมใจ และเป็นเครื่องปิดประตูบาปไว้ มิให้บาปผ่านเข้าไปในจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ท่านจึงกล่าวว่า สตินั้นเป็นเหมือนเชือกผูกจิตให้ติดอยู่ในอารมณ์กัมมัฏฐาน มิให้ดิ้นรนไปสู่อารมณ์ภายนอกได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานจึงต้องปลูกฝังสติไว้ในอารมณ์กัมมัฏฐานให้มั่นคง ซึ่งการปลูกฝังสติไว้ให้มั่นนี้เรียกว่า **สติปัฏฐาน**

สติปัฏฐาน แปลได้หลายอย่าง คือ แปลว่า การตั้งสติไว้เป็นประธาน การตั้ง-

[1] พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๓๔ อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี ข้อ ๒๙ หน้า ๑๒

[2] พระพุทธโฆสะ, วิสุทธิมรรค ภาค ๓, มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๓๘

สติไว้เป็นเบื้องหน้า การตั้งมั่นแห่งสติ สติที่ตั้งมั่น และแปลว่า สติที่เข้าไปตั้งมั่น ซึ่งเป็นคำแปลที่ท่านประสงค์เอาในที่นี้ [3]

สติปัฏฐาน เป็น **"เอกายนมรรค"** คือ **เป็นทางไปทางเดียว เฉพาะบุคคล เพื่อให้ได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ** (ถึงมรรค ผล นิพพาน) คือ:-

(๑) สตฺตานํ วิสุทฺธิยา เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย

(๒) โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย เพื่อข้ามพ้นความโศก และความร่ำไร

(๓) ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส

(๔) ญายสฺส อธิคมาย เพื่อบรรลุธรรมที่ควรรู้

(๕) นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

๒. ธรรมที่พึงถือเป็นหลักปฏิบัติ และธรรมที่พึงนำออกของผู้บำเพ็ญสติปัฏฐาน

ธรรม ๒ ประการนี้สำคัญมากแก่ผู้บำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ จะละทิ้งเสียมิได้ ถ้าละทิ้งก็เสียกัมมัฏฐาน คือ:-

ก) สัมปโยคธรรม คือ ธรรมที่ผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานจะพึงถือเป็นหลักปฏิบัติ คือ

(๑) อาตาปี มีความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อน ไม่เกียจคร้าน ไม่ทำย่อหย่อน ไม่ทำๆ หยุดๆ เหมือนกิ้งก่า

(๒) สัมปชาโน มีความรู้ตัว ตื่นตัว พร้อมอยู่เสมอ ไม่เผลอตัวตกอยู่ในอำนาจของกิเลสนิวรณ์ ได้แก่ ไม่ง่วง ไม่หลับใน ไม่ฟุ้งซ่านไปนอกเรื่องพระกัมมัฏฐาน เป็นต้น

(๓) สติมา มีสติ มีความระลึกกำหนดได้ ตามเห็นอารมณ์ คือ กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม ทั้ง ณ ภายใน และทั้ง ณ ภายนอก ได้อยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้จิตไปยึดอารมณ์อื่น

ข) ปหานังคธรรม คือ **ธรรมที่ผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานควรนำออก** มี ๒ ประการ คือ

[3] พระพุทธโฆสะ, สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ภาค ๒, โรงพิมพ์วิญญาณ, หน้า ๓๖๘

(๑) อภิชฌา ความยินดี ได้แก่ กามฉันทนิวรณ์ (ความยินดี พอใจ ติดอยู่ อาลัยอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ)

(๒) โทมนัส ความยินร้าย ได้แก่ พยาบาทนิวรณ์

๓. จำแนกสติปัฏฐาน และเหตุที่จำแนกสติปัฏฐาน

ก) สติปัฏฐาน [4] **แบ่งโดยอารมณ์เป็น ๔** คือ

(๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นกายในกาย

(๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา

(๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นจิตในจิต

(๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นธรรมในธรรม

ข) เหตุที่จำแนกสติปัฏฐานเป็น ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน โดยจำแนกตามอารมณ์เป็น ๔ อย่าง ดังกล่าวมานั้น ก็เพื่อให้เหมาะกับจริตและอุปนิสัยของบุคคล ๔ จำพวก คือ

(๑) ตัณหาจริตอย่างอ่อน เป็นผู้ติดกาย มุ่งกายเป็นใหญ่ มักรักสวยรักงาม อันเป็นไปตามสมัยนิยม แต่เปลี่ยนแปลงง่าย เมื่อเขานิยมกันอย่างไร ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น

(๒) ตัณหาจริตอย่างแรงกล้า เป็นผู้ติดเวทนา มุ่งสุขเวทนาเป็นใหญ่ มักพอใจแต่ในความสะดวกสบายอย่างเดียว เปลี่ยนแปลงยาก เพราะมักถือเอาตามความชอบของตน

(๓) ทิฏฐิจริตอย่างอ่อน เป็นผู้ติดจิต มุ่งจิตเป็นใหญ่ มักเห็นว่าจิตเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าจิตไม่ถูกรบกวนให้เดือดร้อนขุ่นมัว ก็เป็นที่พอใจ

(๔) ทิฏฐิจริตอย่างแรงกล้า เป็นผู้ติดธรรม คืออารมณ์ที่เกิดกับใจ หนักอยู่ในธรรม มักเห็นว่าธรรมที่เกิดกับจิตเป็นสิ่งสำคัญ มักหาเรื่องที่ชอบมาให้จิตนึก

[4] พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๐ ทีฆนิกาย มหาวรรค ข้อ ๒๗๓ หน้า ๒๕๗

ค) สติปัฏฐานเป็นคู่ปรับกับจริต

(๑) กายานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก่ตัณหาจริตอย่างอ่อน
(๒) เวทนานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก่ตัณหาจริตอย่างกล้า
(๓) จิตตานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก่ทิฏฐิจริตอย่างอ่อน
(๔) ธัมมานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก่ทิฏฐิจริตอย่างกล้า

ฆ) สติปัฏฐานขจัดวิปัลลาส ๔

อีกประการหนึ่ง ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน โดยจำแนกตามอารมณ์เป็น ๔ อย่างนั้น ก็เพื่อจะให้ผู้ปฏิบัติละวิปัลลาสหรือขจัดวิปัลลาส คือความเข้าใจคลาดเคลื่อน หรือความเข้าใจผิด ๔ อย่าง [5] คือ

(๑) สุภวิปัลลาส ความเข้าคลาดเคลื่อนว่าสวยว่างาม หมายความว่า ความเข้าใจว่า ร่างกายเป็นของสวยงาม อันเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ซึ่งความเป็นจริงนั้น ร่างกายทุกส่วนไม่มีความสวยงามอะไรเลย เต็มไปด้วยสิ่งสกปรกทั้งสิ้น

(๒) สุขวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นสุข หมายความว่า ความเข้าใจว่า เวทนาเป็นสุข อันเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ซึ่งความเป็นจริงนั้น เวทนาเป็นทุกข์ แม้สุขเวทนาก็เป็นทุกข์ คือเป็นวิปริณามทุกข์ เป็นทุกข์เพราะต้องแปรไป

(๓) นิจจวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นของเที่ยง หมายความว่า ความเข้าใจว่า จิตใจเป็นของเที่ยง หรือวิญญาณเป็นของเที่ยงแท้ ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง อันเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ซึ่งความเป็นจริงนั้น จิตใจหรือวิญญาณนั้นเป็นอนิจจัง

(๔) อัตตวิปัลลาส ความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นอัตตา หมายความว่า ความเข้าใจว่า ธรรมทั้งหลาย (ขันธ์ ๕) เป็นอัตตา คือเห็นไปว่า ขันธ์ ๕ เป็นตัวเป็นตนอย่างแท้จริง อันเป็นความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ซึ่งความเป็นจริงนั้น ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา

[5] พระพุทธโฆสะ, สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ภาค ๒, โรงพิมพ์วิญญาณ, หน้า ๓๗๓

ที่เรียกกันว่าเป็นตัวเป็นตนของคนนั้นคนนี้ นั้นเป็นเพียงสมมติเท่านั้น

วิปัลลาสนั้นแต่ละอย่างยังแบ่งออกไปอีกอย่างละ ๓ ประเภท คือ สัญญาวิปัลลาส ความจำคลาดเคลื่อน จิตตวิปัลลาส ความคิดคลาดเคลื่อน ทิฏฐิวิปัลลาส ความเห็นคลาดเคลื่อนคือเห็นผิด จึงรวมเป็นวิปัลลาสทั้งสิ้นได้ ๑๒ อย่าง [6] สติปัฏฐาน ๔ เป็นเครื่องขจัดวิปัลลาสทั้ง ๔ ประการนั้น คือ

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน	**ขจัดสุภวิปัลลาส**
เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน	**ขจัดสุขวิปัลลาส**
จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน	**ขจัดนิจจวิปัลลาส**
ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน	**ขจัดอัตตวิปัลลาส**

๔. การพิจารณาสติปัฏฐาน ๔

ก) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นกายในกาย จำแนกไว้ ๖ ปัพพะ(หมวด) รวม ๑๔ ข้อ [7] คือ:-

(๑) อานาปานปัพพะ ข้อกำหนดด้วยลมหายใจ คือ หายใจออก, เข้า, ยาว, สั้น ให้รู้ กำหนดอยู่ว่า เราจักรู้แจ้งกองลมหายใจออก, เข้า เราจักระงับกายสังขารหายใจออก, เข้า

(๒) อิริยาปถปัพพะ ข้อกำหนดด้วยอิริยาบถ คือ เมื่อยืน, เดิน, นั่ง, นอน ให้รู้ หรือทรงกายอยู่อย่างไรก็ให้รู้ตัวอย่างนั้น

(๓) สัมปชัญญปัพพะ ข้อกำหนดด้วยความรู้ตัว คือทำความรู้ตัวในการไป, กลับ, เหลียว, แล, คู้, เหยียด, ทรงผ้านุ่งห่ม, กิน, ดื่ม, เคี้ยว, ลิ้ม, ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ, เดิน, ยืน, นั่ง, นอน

(๔) ปฏิกูลปัพพะ ข้อกำหนดด้วยของน่าเกลียด คือ ในกายนี้มี ผม, ขน, เล็บ, ฟัน, หนัง, เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก, ไต, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ม้าม, ปอด, ไส้ใหญ่, ไส้น้อย, อาหารใหม่, อาหารเก่า, ดี, เสลด, น้ำเหลือง, เลือด, เหงื่อ, มันข้น, น้ำตา, มันเหลว, น้ำลาย,

[6] พระพุทธโฆสะ, ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย ธรรมบทคาถา ภาค ๗, มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๖๒
[7] พระพุทธโฆสะ, วิสุทธิมรรค ภาค ๓, มหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๓๓๕

น้ำมูก, ไขข้อ, มูตร

(๕) ธาตุปัพพะ ข้อกำหนดด้วยธาตุ คือ ในกายนี้มีธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม

(๖) นวสิวถิกาปัพพะ ข้อกำหนดด้วยป่าช้า ๙ คือ ซากศพที่ตายแล้ว ๑-๒-๓ วัน ขึ้นพอง มีสีเขียว มีน้ำเหลืองไหล ๑, ซากศพที่เขาทิ้ง-ไว้ในป่าช้า แร้ง กา นกตะกรุม เป็นต้น จิกกัดกิน ๑, ที่เป็น-ร่างกระดูก ยังมีเนื้อ เลือด เส้นเอ็น รึงรัด ๑, ที่ไม่มีเนื้อ แต่ยัง-เปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นรึงรัด ๑, ที่ปราศจากเนื้อเลือด ยังมีเส้น-เอ็นรึงรัด ๑, ที่เป็นกระดูกปราศจากเส้นเอ็นรึงรัด มีกระดูกเรี่ยราย-ไปในทิศทางต่างๆ เป็นต้น ๑, ที่เป็นกระดูกสีขาวเหมือนสังข์ ๑, ที่มีกระดูกเป็นกองๆ ล่วงปีไปแล้ว ๑, ที่เป็นกระดูกผุป่น ๑

ข) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มี ๙ ข้อ คือ:-

(๑) สุขเวทนา	เสวยสุขเวทนา
(๒) ทุกขเวทนา	เสวยทุกขเวทนา
(๓) อทุกขมสุขเวทนา	เสวยเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข
(๔) สามิสสุขเวทนา	เสวยสุขเวทนาเจืออามิส
(๕) นิรามิสสุขเวทนา	เสวยสุขเวทนาไม่เจืออามิส
(๖) สามิสสุขเวทนา	เสวยทุกขเวทนาเจืออามิส
(๗) นิรามิสทุกขเวทนา	เสวยทุกขเวทนาไม่เจืออามิส
(๘) สามิสอทุกขมสุขเวทนา	เสวยอทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส
(๙) นิรามิสอทุกขมสุขเวทนา	เสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส

คำว่า **อามิส** ในที่นี้ ประสงค์เอากามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ค) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเห็นจิตในจิต มี ๑๖ ข้อ คือ:-

(๑) สราคจิตตะ	จิตมีราคะ

(๒) **วีตราคจิตตะ** จิตปราศจากราคะ
(๓) **สโทสจิตตะ** จิตมีโทสะ
(๔) **วีตโทสจิตตะ** จิตปราศจากโทสะ
(๕) **สโมหจิตตะ** จิตมีโมหะ
(๖) **วีตโมหจิตตะ** จิตปราศจากโมหะ
(๗) **สังขิตตจิตตะ** จิตหดหู่
(๘) **วิกขิตตจิตตะ** จิตฟุ้งซ่าน
(๙) **มหัคคตจิตตะ** จิตถึงความเป็นใหญ่
(๑๐) **อมหัคคตจิตตะ** จิตไม่ถึงความเป็นใหญ่
(๑๑) **สอุตตรจิตตะ** จิตประกอบด้วยความยิ่ง
(๑๒) **อนุตตรจิตตะ** จิตไม่ประกอบด้วยความยิ่ง
(๑๓) **สมาหิตจิตตะ** จิตตั้งมั่น
(๑๔) **อสมาหิตจิตตะ** จิตไม่ตั้งมั่น
(๑๕) **วิมุตตจิตตะ** จิตหลุดพ้น
(๑๖) **อวิมุตตจิตตะ** จิตไม่หลุดพ้น

ฆ) **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติกำหนดพิจารณาเห็นธรรมในธรรม จำแนก-ไว้ ๕ บรรพ คือ:-

(๑) **นีวรณปัพพะ** ข้อกำหนดด้วยนิวรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา

(๒) **ขันธปัพพะ** ข้อกำหนดด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

(๓) **อายตนปัพพะ** ข้อกำหนดด้วยอายตนะ ๑๒ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

(๔) **โพชฌงคปัพพะ** ข้อกำหนดด้วยโพชฌงค์ ๗ คือ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา

(๕) **สัจจปัพพะ** ข้อกำหนดด้วยอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

จำแนกทุกขสัจจะ

ชาติ ความเกิด, **ชรา** ความแก่, **มรณะ** ความตาย, **โสกะ** ความแห้งใจ, **ปริเทวะ** ความร่ำไร, **ทุกขะ** ความไม่สบายกาย (หมายถึงทุกข์ทางกาย), **โทมนัสสะ** ความไม่สบายใจ (หมายถึงทุกข์ทางใจ), **อุปายาสะ** ความคับแค้น, **อัปปิยสัมปโยคะ** ความประกอบด้วยสัตว์สังขารไม่เป็นที่รัก, **ปิยวิปปโยคะ** ความ-พลัดพรากจากสัตว์สังขารอันเป็นที่รัก, **ยัมปิจฉัง นะ ลภติ ตัมปิ ทุกขะ** ความ-ปรารถนาไม่สมหวัง, **ปัญจุปาทานักขันธทุกขะ** โดยย่อความเข้าไปยึดขันธ์ ๕ เป็น-ทุกข์

จำแนกสมุทัยสัจจะ

เหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา จำแนกเป็น ๓ คือ:-

๑. กามตัณหา	ความทะยานอยากในกาม
๒. ภวตัณหา	ความทะยานอยากในความมีความเป็น
๓. วิภวตัณหา	ความทะยานอยากไม่มีไม่เป็น

ตัณหา ๓ เมื่อเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอารมณ์เป็นที่รัก ซึ่ง-เรียกว่า **ปิยรูป** และอารมณ์เป็นที่ชอบใจ ซึ่งเรียกว่า **สาตรูป** ท่านจำแนกไว้เป็น ๑๐ หมวด คือ:-

๑. อายตนะภายใน ๖	มีจักขุเป็นต้น
๒. อายตนะภายนอก ๖	มีรูปเป็นต้น
๓. วิญญาณ ๖	มีจักขุวิญญาณเป็นต้น
๔. สัมผัส ๖	มีจักขุสัมผัสเป็นต้น
๕. เวทนา ๖	มีจักขุเวทนาเป็นต้น
๖. สัญญา ๖	มีรูปสัญญา ความจำรูปเป็นต้น
๗. สัญเจตนา ๖	มีรูปสัญเจตนา ความจงใจคิดไปในรูปเป็นต้น
๘. ตัณหา ๖	มีรูปตัณหา ความทะยานอยากในรูปเป็นต้น
๙. วิตก ๖	มีรูปวิตก ความตรึกในรูปเป็นต้น
๑๐. วิจาร ๖	มีรูปวิจาร ความตรองในรูปเป็นต้น

จำแนกนิโรธสัจจะ

ความดับทุกข์ ได้แก่ความดับตัณหา ๓ เสียได้ ตัณหาเมื่อดับ ย่อมดับที่-อารมณ์อันเป็นปิยรูปและ สาตรูป ท่านจำแนกไว้ ๑๐ หมวด โดยนัยเดียวกันกับ-สมุทัย ต่างแต่ในนิโรธนี้จำแนกส่วนแห่งความดับ

จำแนกมรรคสัจจะ

ข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องดำเนินถึงความดับทุกข์ ท่านจำแนกเป็น ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

การพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ณ ภายใน และ ณ ภายนอก ตามที่พระเดชพระคุณหลวงพ่อวัดปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้ปฏิบัติและถ่ายทอดสั่งสอนไว้

๑. การมีสติพิจารณา ณ ภายใน

คือเห็นในเบื้องต้น (ส่วนหยาบ) พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ของตน ให้เห็นตามธรรมชาติที่เป็นจริงก่อน เช่นว่า พิจารณาเห็นส่วนต่างๆ ของร่างกาย-ของตัวเราเอง ว่า ไม่งดงาม เป็นแต่ปฏิกูลโสโครก น่าเกลียด หรือเป็นที่ตั้งแห่ง-ปฏิกูล โสโครก น่าเกลียดทั้งสิ้น และพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น เสื่อมไป คือเห็นว่า ไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) เพราะแปรปรวนไป และเป็นของไม่ใช่ตัวตน-ของใครที่แท้จริง (อนตฺตา)

ในขั้นละเอียด พิจารณาเห็นกายในกาย และเวทนา จิต ธรรม ของกาย-ในกาย ณ ภายใน ต่อๆ ไปจนสุดละเอียด ที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุง-แต่ง ด้วย**ปุญญาภิสังขาร** (ปรุงแต่งด้วยบุญกุศล) **อเนญชาภิสังขาร** (ปรุงแต่ง-

ด้วยฌานสมาบัติที่ไม่หวั่นไหว ได้แก่ จตุตถฌาน ปัญจมฌาน และอรูปฌาน เป็นต้น) และ**อปุญญาภิสังขาร** (ปรุงแต่งด้วยบาปอกุศล) ตามสายปฏิจจสมุปบาทธรรม และที่เป็นโลกุตตรธรรม (ธรรมพ้นโลก) พ้นความปรุงแต่ง ได้แก่

ก) กรณีปุญญาภิสังขาร และ อเนญชาภิสังขาร

ก็จะพิจารณาเห็นกายในกายที่ปรุงแต่งด้วยบุญกุศล คุณความดีที่ได้ประกอบทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศล ในระดับมนุษยธรรม ซึ่งจะปรากฏกายมนุษย์ละเอียด และเวทนา จิต และธรรม ที่บริสุทธิ์ ผ่องใส เป็นสุคติภูมิ

ในระดับเทวธรรม ก็จะปรากฏกายทิพย์ ทิพย์ละเอียด และเวทนา จิต ธรรม ที่เป็นสุขเวทนา ที่ละเอียด ประณีต และบริสุทธิ์ ผ่องใส ยิ่งไปกว่ากายมนุษย์

ในระดับพรหมธรรม และรูปฌาน ก็จะปรากฏกายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด และเวทนา จิต ธรรม ที่เป็นสุขเวทนา ที่ละเอียด ประณีต บริสุทธิ์ ผ่องใส และมีรัศมีสว่างยิ่งกว่ากายทิพย์

ในระดับอรูปฌาน เป็นอเนญชาภิสังขาร ก็จะปรากฏกายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด และเวทนา จิต ธรรม ที่เป็นสุขเวทนา ที่ละเอียด ประณีต บริสุทธิ์ ผ่องใส และมีรัศมีสว่างยิ่งกว่ากายรูปพรหม

และเห็นว่า แม้เป็นกายในกาย ที่ประกอบด้วยสุขเวทนาที่ละเอียดประณีต ด้วยจิตที่บริสุทธิ์ผ่องใสในระดับโลกิยธรรม เป็นสุคติภูมิ ก็ยังต้องตกอยู่ในอาณัติแห่งไตรลักษณ์ หรือมีสามัญญลักษณะ คือ ไม่เที่ยง (อนิจฺจํ) เป็นทุกข์ (ทุกฺขํ) เพราะแปรปรวนไป (วิปริณามธมฺมํ) และไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงของใครๆ (อนตฺตา) เพราะไม่อยู่ในอำนาจ (อวสวตฺตนโต) ของใครๆ ว่า จงอย่าแก่ จงอย่าตาย

ข) กรณีอปุญญาภิสังขาร (ปรุงแต่งด้วยบาปอกุศล)

ก็จะพิจารณาเห็นกายในกายภายใน ที่ปรุงแต่งด้วยบาปอกุศล คือ ความชั่ว ได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ปรากฏเป็นกายมนุษย์-ละเอียดที่ซอมซ่อ เศร้าหมอง เพราะจิตและเจตสิก (เห็น-จำ-คิด-รู้) ที่มัวหมอง และดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายก็ขุ่นมัวเป็นทุคติภูมิไป

และเห็นว่า ต้องตกอยู่ในอาณัติแห่งไตรลักษณ์ หรือมีสามัญญลักษณะ คือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา อีกเช่นกัน

ค) กรณีเป็นโลกุตตรธรรม (ธรรมที่พ้นโลก) พ้นความปรุงแต่ง

ก็จะเห็นเป็นกายธรรม คือ **"ธรรมกาย"** ปรากฏ ตั้งแต่ธรรมกาย-โคตรภูหยาบ-ละเอียด ธรรมกายพระโสดาบันหยาบ-ละเอียด ธรรมกายพระสกทาคามีหยาบ-ละเอียด ธรรมกายพระอนาคามีหยาบ-ละเอียด และธรรมกาย-พระอรหัตหยาบ-ละเอียด ซึ่งถ้ายังละสัญโญชน์อย่างน้อย ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ยังไม่ได้ ก็ยังไม่นับว่าได้เข้าถึง-รู้-เห็น และเป็นธรรมกายที่มั่นคงเที่ยงแท้ถาวร คือ ยังอาจเห็นๆ หายๆ ได้

ต่อเมื่อละสัญโญชน์ได้แล้วเพียงไร ก็จึงเป็นธรรมกายมรรค ผล นิพพาน ตามระดับภูมิธรรมที่ปฏิบัติได้เพียงนั้น

๒. การมีสติพิจารณา ณ ภายนอก

คือในเบื้องต้น (ขั้นหยาบ) พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ของคนอื่น ให้เห็นตามธรรมชาติที่เป็นจริง เทียบเคียงกันกับของเรา ว่า ของเรา-มีสภาวะตามธรรมชาติเป็นเช่นไร ของผู้อื่นก็เป็นเช่นนั้น เป็นต้นว่า พิจารณาเห็น-ส่วนต่างๆ ของร่างกายเราเป็นแต่ปฏิกูล หรือเป็นที่ตั้งแห่งปฏิกูล
โสโครก น่าเกลียด อย่างไร ของผู้อื่นก็เป็นอย่างนั้น

กาย เวทนา จิต ธรรม ของเราเองเป็นสังขารธรรมที่ประกอบด้วยปัจจัย-ปรุงแต่ง มีความเกิด แก่ เจ็บ และตายเป็นธรรมดา มีสามัญญลักษณะ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เช่นไร ของผู้อื่นก็เป็นเช่นนั้น

ในขั้นละเอียด เมื่อพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรม ทั้งของตนเองและของผู้อื่น จากกายสุดกายหยาบ คือกายมนุษย์ ไปจนสุดละเอียด คือถึงกายธรรมเพียงใด ส่วนที่หยาบนั่นแหละ เป็น ณ ภายนอก ส่วนที่พิจารณาเห็นละเอียดเข้าไป เป็น ณ ภายใน ต่อๆ ไปจนสุดละเอียด เป็นต้นว่า

เมื่อปฏิบัติได้เข้าถึง-รู้-เห็น และเป็น กายมนุษย์ละเอียด กาย เวทนา จิต และธรรม ของกายมนุษย์หยาบ เป็น ณ ภายนอก ของกายมนุษย์ละเอียด เป็น ณ ภายใน

เมื่อปฏิบัติถึงกายทิพย์ กาย เวทนา จิต และธรรม ของกายมนุษย์ละเอียด เป็น ณ ภายนอก ของกายทิพย์ เป็น ณ ภายใน ต่อๆ ไปจนสุดละเอียดอย่างนี้ เมื่อเข้าถึงกาย เวทนา จิต และธรรม ที่ละเอียดๆ เข้าไปนั้น เวทนาของ-กายหยาบก็เป็นทุกขเวทนา ของกายละเอียดก็เป็นสุขเวทนา ต่อๆ ไปเป็นลำดับ จนถึงธรรมกาย ซึ่งเป็นกายพ้นโลก ก็เป็นอุเบกขาเวทนาไป

๕. อานิสงส์แห่งการบำเพ็ญสติปัฏฐาน

ผู้บำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ นี้ อย่างช้า ๗ ปี อย่างเร็ว ๗ วัน พึงหวังผลทั้ง ๒ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ:-

๑. ความเป็นพระอรหันต์ในปัจจุบัน

๒.เมื่อกิเลสเป็นเหตุเข้าไปยึดถือยังเหลืออยู่ก็คงถึงความเป็นพระอนาคามี

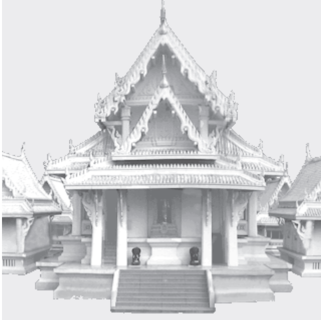
๖. การบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ เป็นการทำตนให้เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง [8]

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อครั้งทรงจำพรรษาในบ้านเวฬุวคาม ทรงประชวรอย่างหนักเกิดเวทนาอย่างแรงกล้า ถึงใกล้จะปรินิพพาน ได้ทรงโอวาท-

[8] พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๐ ทีฆนิกาย มหาวรรค ข้อ ๙๓ หน้า ๑๑๙

ภิกษุทั้งหลายว่า ให้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อยู่.

"สัมมัปปธาน นี้ เป็นเหตุให้ผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุ-คุณความดีจนถึงขั้นที่เรียกว่า จตุรงคมหาปธาน ความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ความเพียร-อย่างไม่ยอมถอยหลัง แม้ร่างกายนี้จะเหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก และแม้เลือดในกายจะเหือดแห้งไปก็-ตาม หากยังไม่บรรลุมรรคผลตามที่ปรารถนา ก็จะ-ไม่ยอมถอยหลังหรือเลิกละจากความเพียรที่ตั้งไว้เป็น-อันขาด ความเพียรที่กล้าแข็ง เด็ดเดี่ยวถึงขั้นเอาชีวิต-เข้าแลกนี้ จึงเรียกว่า สัมมัปปธาน."

หมวดที่
๒

สัมมัปปธาน ๔

หมวดที่ ๒

สัมมัปปธาน ๔

๑. ความหมาย

สัมมัปปธาน แปลว่า ความเพียรที่พระโยคาวจรบำเพ็ญโดยถูกทาง เป็น-ความเพียรขั้นเด็ดเดี่ยว แน่วแน่ และต่อเนื่อง หมายถึง **วิริยะเจตสิก** ซึ่งเป็นเสมือน-หัวหน้าหรือเป็นประธานในการกระทำกุศลกรรมให้สำเร็จ **สัมมัปปธาน** นี้ เป็น-เหตุให้ผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุคุณความดีจนถึงขั้นที่เรียกว่า **จตุรงคมหาปธาน** ความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ความเพียรอย่างไม่ยอมถอยหลัง แม้ร่าง-กายนี้จะเหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก และแม้เลือดในกายจะเหือดแห้งไปก็ตาม หากยังไม่บรรลุมรรคผลตามที่ปรารถนา ก็จะไม่ยอมถอยหลังหรือเลิกละจากความ-เพียรที่ตั้งไว้เป็นอันขาด ความเพียรที่กล้าแข็ง เด็ดเดี่ยวถึงขั้นเอาชีวิตเข้าแลกนี้ จึงเรียกว่า **สัมมัปปธาน** ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ ยังไม่เรียกว่า **สัมมัปปธาน** เป็นแต่ วิริยะ คือ เพียรขั้นธรรมดาเท่านั้น

๒. สัมมัปปธานวิภาค

สัมมัปปธาน คือ ความเพียรอย่างเดียว แต่จำแนกออกเป็น ๔ ข้อ ตามหน้าที่ทั้ง ๔ หน้าที่ที่ทำต่างวาระกัน คือ เพียร พยายาม ระวัง ป้องกัน-บาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ๑ เพียร พยายาม ละบาป อกุศลที่เกิดขึ้น-แล้ว ๑ เพียร พยายาม สร้างกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ๑ และ เพียร พยายาม รักษา กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ มิให้เสื่อม ๑ **สัมมัปปธาน** จึงมีชื่อเรียกตามหน้า-ที่เป็น ๔ ประการ [9] คือ

๑) สังวรปธาน **เพียรป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น**

๒) ปหานปธาน **เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว**

[9] สํ.ม. ๑๙/๑๐๙๐/๓๑๙

๓) ภาวนาปธาน เพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

๔) อนุรักขณาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ มิให้เสื่อม

๓. อธิบายสัมมัปปธาน ๔

การอธิบาย **สัมมัปปธาน** ๔ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้ยก **สัมมัปปธาน ขึ้นแสดง**เป็น ๒ วาระ คือ อุทเทสวาระ(บทตั้ง) และ นิทเทสวาระ(อธิบายขยายความ) ดังต่อไปนี้

๓.๑ ในพระไตรปิฎก วิภังคปกรณ์ อุทเทสวาร [10] ได้ยกสัมมัปปธานทั้ง ๔ ประการ ขึ้นแสดงไว้เป็นบทตั้งก่อน ดังนี้

๑) **สังวรปธาน :** ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒) **ปหานปธาน :** ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) **ภาวนาปธาน :** ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น

๔) **อนุรักขนาปธาน :** ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรง-

[10] อภิ.วิ. ๓๕/๔๖๕/๒๗๙

อยู่ เพื่อความไม่สาบสูญ เพื่อความภิญโญยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓.๒ ในพระไตรปิฎก วิภังคปกรณ์ นิทเทสวาร [11] ได้อธิบายความหมาย-สัมมัปปธานทั้ง ๔ และให้คำจัดความที่อธิบายเพื่อเข้าใจเนื้อความชัดเจน ดังนี้

๑) สังวรปธาน : ภิกษุในพระศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นอย่างไร ? บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่-เกิดขึ้น มีอะไรบ้าง ? อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลส-ทั้งหลายที่เกิดขึ้นและมีโลภะ โทสะ โมหะนั้นเป็นเค้ามูล พร้อมด้วย-เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่ประกอบกับ-อกุศลมูลนั้น และกายกรรม วจีกรรมมโนกรรม ที่มีโลภะ โทสะ โมหะ-นั้นเป็นรากฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด-ขึ้น

ภิกษุทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญเพียร ประคองจิตไว้ ตั้ง-ความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้

๒) ปหานปธาน: ภิกษุในพระศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อละบาปอกุศล-ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอย่างไร? ในบทเหล่านั้น บาปอกุศลธรรมที่-เกิดขึ้นแล้ว เป็นไฉน ? อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลส-ที่ตั้งอยู่ในจิตตุปบาทเดียวกันกับโลภะ โทสะ โมหะนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ที่ประกอบพร้อมด้วยโลภะ โทสะ

[11] อภิ.วิ. ๓๕/๔๖๖ - ๔๘๑/๒๘๐

โมหะนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีโลภะ โทสะ โมหะนั้นเป็น-สมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่าบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต-ไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วย-ประการฉะนี้

อธิบาย : -

บทว่า **ทำฉันทะให้เกิด** มีนิทเทสว่า **ฉันทะ** เป็นไฉน ?

ความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ ความพอใจในธรรมอัน-เป็นกุศล นี้เรียกว่า ฉันทะ ภิกษุทำฉันทะนี้ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้นด้วย-ดี ให้บังเกิดอย่างดียิ่ง นี้เรียกว่า **ทำฉันทะให้เกิด**

ที่ว่า **พยายาม** มีนิเทสว่า **ความพยายาม** เป็นไฉน ? การบำเพ็ญ-ความเพียรทางใจ การก้าวไปข้างหน้า ความตั้งความเพียรไปเบื้องหน้า ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความพยายามอันเข้มแข็ง ความ-ไม่ทอดทิ้งธุระ อินทรีย์คือความเพียร พละคือความเพียร สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความพยายาม ภิกษุ เป็นผู้เข้าถึง เข้าไปถึงแล้วด้วย-ดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบด้วยความพยายาม นี้เรียกว่า **พยายาม**

บทว่า **บำเพ็ญความเพียร** มีนิเทสว่า **ความเพียร** เป็นไฉน ? การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า **ความเพียร** ภิกษุบำเพ็ญความเพียร ตั้งไว้ด้วยดี ทำให้เจริญ ทำให้-มากขึ้น ซึ่งความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า **บำเพ็ญความเพียร**

บทว่า **ประคองจิตไว้** มีนิเทสว่า **จิต** เป็นไฉน ? ธรรมชาติที่รู้-จักคิด คือ ใจ มานัส หฤทัย ธรรมชาติที่ผ่องใส มโน มนายตนะ อินทรีย์คือใจ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ อันควรแก่-เจตสิกธรรมเหล่านั้น นี้เรียกว่าจิต ภิกษุประคองจิตไว้ ประคับประคอง-

ไว้ด้วยดี อุปถัมภ์ ค้ำชู ซึ่งจิตนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า **ประคองจิตไว้**

บทว่า **ตั้งความเพียรไว้** มีนิทเทสว่า **ความเพียร** เป็นไฉน? การตั้งความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า ความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง . . . ประกอบด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า **ตั้งความเพียรไว้**

๓) ภาวนาปธาน : ภิกษุในพระศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อสร้างกุศลธรรม-ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร? กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เป็นไฉน? กุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนา-ขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่ประกอบกันเข้ากับกุศลมูลนั้น กับทั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ภิกษุทำฉันทะ-ให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อสร้างกุศลธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้

๔) อนุรักขนาปธาน : ภิกษุในพระศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อ-ความดำรงอยู่ เพื่อความไม่สาปสูญ เพื่อความภิญโญยิ่ง เพื่อความ-ไพบูลย์ เพื่อความเจริญ บริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็น-อย่างไร? กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไฉน ? กุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์-สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่ประกอบกันเข้ากับกุศลมูลนั้น กับทั้ง-กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรม-เหล่านี้ เรียกว่า กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุทำฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิต-ไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาปสูญ ความภิญโญ-ยิ่ง ความไพบูลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมเหล่านี้ที่เกิด-ขึ้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

อธิบาย : -

บทว่า **เพื่อความดำรงอยู่** มีนิทเทสว่า อันใดเป็น ความดำรง-อยู่ อันนั้นเป็น ความไม่เสื่อสูญ อันใดเป็น ความไม่เสื่อมสูญ อันนั้น-เป็น ความภิญโญยิ่ง อันใดเป็น ความภิญโญยิ่ง อันนั้นเป็นความไพบูลย์ อันใดเป็น ความไพบูลย์ อันนั้นเป็นความเจริญความเจริญ ความ-บริบูรณ์แห่งกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว

๔. อธิบายคำว่า **"บาปอกุศล"** ในข้อ **สังวรปธาน** และ **ปหานปธาน**

ในอรรถกถาวิภังคปกรณ์ ชื่อสัมโมหวิโนทนี [12] พระอรรถกถาจารย์ ได้-อธิบายความมุ่งหมายของคำว่า **บาปอกุศล** ในข้อว่า **เพียรป้องกันบาปอกุศลที่-ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น** และในข้อว่า **เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว** เพื่อความ-เข้าใจยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

คำว่า **บาปอกุศล** ใน **สังวรปธาน** และใน **ปหานปธาน** ท่าน-หมายเอา **บาปอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น ด้วยสามารถแห่งการฟุ้งขึ้นแห่ง-กิเลส** หรือ **ด้วยสามารถแห่งอารมณ์อันยังไม่เคยเสพ** มีอธิบายดังนี้

ขึ้นชื่อว่า บาปอกุศลทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้วโดยประการอื่น ๆ ย่อมไม่มี ในสังสารอันหาเบื้องต้นและที่สุดมิได้ เพราะบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นเหล่านั้นนั่นแหละ แม้เมื่อจะเกิด ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ แม้เมื่อละก็พึงละได้.

[12] วิภงฺค.อ.๔๗/๔๘๐-๔๘๘

ประการแรก กิเลสทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่ง-วัตรของภิกษุบางรูป คือ ย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุบางรูป ด้วยสามารถ-แห่งวัตรอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งคันถะ ธุดงค์ สมาธิ วิปัสสนา นวกรรม และภพ.

ถามว่า กิเลสทั้งหลายย่อมไม่เกิดขึ้น ด้วยสามารถแห่งวัตร-เป็นต้น อย่างไร?

ภิกษุบางรูปเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร เมื่อเธอกระทำอยู่ซึ่งวัตรเล็กๆ น้อยๆ ๘๒ อย่าง มหาวัตร ๑๔ อย่าง และเจติยังคณวัตร โพธิยังคณวัตร ปานียวัตร มาฬกวัตร อุโปสถาคารวัตร อาคันตุกวัตร และคมิกวัตร อยู่นั่นแหละ กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส แต่ว่าในเวลาอื่น เมื่อวัตรที่เคยปฏิบัติอันเธอละทิ้งไปแล้ว **กิเลสทั้งหลายอาศัยอโยนิโสมนสิการ และการละวางสติแล้ว ย่อมจะเกิดขึ้นได้**

ภิกษุบางรูปประกอบในการศึกษาเล่าเรียน เรียนพุทธพจน์ ๑ นิกายบ้าง ๒-๓ -๔-๕ นิกายบ้าง เมื่อภิกษุนั้นแล เล่าเรียนอยู่ สาธยายอยู่ คิดอยู่ บอกอยู่ ประกาศอยู่ซึ่งพระไตรปิฎก คือ พระพุทธพจน์ ด้วย-สามารถแห่งอรรถ ด้วยสามารถแห่งบาลี ด้วยสามารถแห่งอนุสนธิ ด้วยสามารถแห่งบทต้นและบทปลายอยู่ กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส แต่ในเวลาอื่นๆ เธอละเลยการศึกษา เป็นผู้เกียจคร้านเที่ยวไปอยู่ **กิเลสทั้งหลายอาศัยอโยนิโสมนสิการและการสละสติแล้ว ย่อมจะเกิด-ขึ้นได้**

อนึ่ง ภิกษุบางรูปเป็นผู้ทรงธุดงค์ สมาทานประพฤติธุดงคคุณ ๑๓ มีอยู่ เมื่อเธอบริหารธุดงคคุณทั้งหลาย กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้-โอกาส แต่ในเวลาอื่น ภิกษุนั้นสละธุดงค์ทั้งหลายแล้วเวียนมาเพื่อ-ความเป็นผู้มักมากเที่ยวไป **กิเลสทั้งหลาย อาศัยอโยนิโสมนสิการและการสละสติแล้ว ย่อมเกิดขึ้นได้** กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น-

ด้วยสามารถแห่งการไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ ย่อมจะเกิดขึ้น

ภิกษุบางรูปเป็นผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ มีอยู่ เมื่อเธอดำรงอยู่-ด้วยสามารถแห่งอาวัชชนวสีเป็นต้น ในปฐมฌานเป็นต้น กิเลสทั้ง-หลายย่อมไม่ได้โอกาส แต่ในกาลอื่นอีก เมื่อภิกษุนั้นเสื่อมจากฌาน หรือสละฌานเสีย หรือเป็นผู้ประกอบเนืองๆ ในการพูดสิ่งที่ไร้ประโยชน์ (ดิรัจฉานกถา) เป็นต้นอยู่ **กิเลสทั้งหลายอาศัยอโยนิโสมนสิการและการสละสติแล้ว ย่อมเกิดขึ้น** กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นด้วย-สามารถแห่งการไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมจะเกิดขึ้นได้

ภิกษุบางรูปเป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนา กระทำอยู่ซึ่งการงานในอนุปัสสนา ๗ หรือมหาวิปัสสนา ๑๘ เป็นไปอยู่ เมื่อเธอปฏิบัติอยู่-อย่างนั้น กิเลสทั้งหลาย ย่อมไม่ได้โอกาส แต่ในเวลาอื่น เธอสละ-การงานแห่งวิปัสสนาเป็นผู้มากไปด้วยการทำร่างกายให้แข็งแรงอยู่ **กิเลสทั้งหลายอาศัยอโยนิโสมนสิการและการสละสติแล้ว ย่อมเกิดขึ้น** กิเลสทั้งหลายอันยังไม่เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งการไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ ชื่อว่าย่อมจะเกิดขึ้นได้

ภิกษุบางรูปเป็นนวกัมมิกะ (ผู้ก่อสร้าง) กระทำโรงอุโบสถและ-โรงฉัน เป็นต้น เมื่อเธอคิดอุปกรณ์แห่งโรงอุโบสถเป็นต้นเหล่านั้น กิเลสทั้งหลายย่อมไม่ได้โอกาส แต่ในเวลาอื่น เมื่อนวกรรมของ-เธอเสร็จแล้ว หรือเป็นผู้สละนวกรรมแล้ว **กิเลสทั้งหลายอาศัย-อโยนิโสมนสิการและการสละสติแล้ว ย่อมเกิดขึ้น** กิเลสทั้งหลายที่-ยังไม่เกิดขึ้น ด้วยสามารถแห่งการไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมจะเกิดขึ้นได้

ก็ภิกษุบางรูป มาจากพรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธิ์ กิเลสทั้ง-หลายย่อมไม่ได้โอกาส เพราะยังไม่มีการเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจ แต่ว่าในกาลอื่น เธอได้เสวยอารมณ์ที่น่าพอใจแล้ว **กิเลสทั้ง-**

หลายอาศัยอโยนิโสมนสิการและการสละสติย่อมเกิดขึ้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้อย่างนี้ ชื่อว่า ย่อมจะเกิดขึ้นได้

อนึ่ง บาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะได้เสวยอารมณ์น่าพอใจ

ถามว่า : บาปอกุศลย่อมเกิดขึ้น เพราะได้เสวยอารมณ์น่าพอใจเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า : ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ได้รับอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจเป็นต้น ที่ตนยังไม่เคยเสพ กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้นของเธอ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอในอารมณ์นั้นได้ เพราะการไม่ได้กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย และเพราะการสละเสียซึ่งสติ กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมจะเกิดขึ้นได้ ด้วยสามารถแห่งอารมณ์อันตนยังไม่เคยเสพอย่างนี้ แล

แต่ว่า ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค วิริยะประการเดียวนั่นแลยังกิจคือการป้องกันกิเลสทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิดขึ้น และละกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ให้สำเร็จได้ด้วย ดังนี้แล.

๕. อธิบายคำว่า "กุศลธรรม" ในข้อ **ภาวนาปธาน** และ **อนุรักขนาปธาน**

ในอรรถกถาวิภังคปกรณ์ ชื่อสัมโมหวิโนทนี [13] พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายความมุ่งหมายของคำว่า **กุศลธรรม** ในข้อว่า **เพียรสร้างกุศลธรรมใหม่ที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น** และในข้อว่า **เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ** เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

คำว่า **กุศลธรรม** ในข้อว่า **"เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว"**

[13] วิภงฺค.อ.๔๗/๔๗๒-๔๗๘

นี้ หมายถึง สมถวิปัสสนาและมรรค แต่ในที่นี้ หมายเอาเฉพาะสมถวิปัสสนา เท่านั้น ส่วนมรรคเกิดครั้งเดียวแล้วก็ดับไป ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความพินาศ เพราะมรรคนั้น ให้ความเป็นปัจจัยแก่ผลเท่านั้นแล้ว ก็ดับไป

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า ในที่นี้ว่า ไม่พึงหมายเอา **สมถวิปัสสนา** ที่เคยมี หรือ เคยได้มาก่อน เพราะบรรดากุศลธรรมทั้งหลายมีสมถวิปัสสนาและมรรคนั้น สมถวิปัสสนาที่เคยมี เคยเกิดมาก่อนแล้ว เมื่อดับไป ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ

เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งเนื้อความ พึงทราบเรื่องของสามเณรผู้เคยได้สมถวิปัสสนาที่เป็นโลกิยมาก่อน ดังต่อไปนี้

พระเถระผู้ขีณาสพองค์หนึ่ง กับสามเณรผู้ได้สมาบัติเป็นผู้ติดตามคอยรับใช้ พากันเดินทางจากชนบทมาสู่มหาวิหาร พระเถระคิดว่า "เราจักไหว้พระเจดีย์ และมหาโพธิ์" แล้วได้เข้าไปสู่ปิงครบริเวณ เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไหว้พระเจดีย์อยู่ในเวลาเย็น ท่านมิได้ออกไปเพื่อจะไหว้พระเจดีย์ ถามว่าเพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะพระขีณาสพทั้งหลายเป็นผู้เคารพในพระรัตนตรัยมาก ฉะนั้น เมื่อภิกษุสงฆ์ไหว้แล้วหลีกไปแล้ว พระเถระจึงคิดว่า "ในเวลาที่มนุษย์ทั้งหลายกินถั่ว (ของกินหลังอาหาร) ตอนเย็น เราจักไม่ให้ใครๆ รู้แม้แต่สามเณร แล้วจักไปไหว้พระเจดีย์" ดังนี้ เป็นผู้เดียวเท่านั้นออกไปแล้ว

สามเณรคิดว่า "เหตุอะไรหนอ พระเถระจึงเป็นผู้เดียวไปในเวลาที่ไม่สมควร เราจักทราบเหตุนั้น" จึงติดตามอุปัชฌาย์ของตนออกไป. พระเถระไม่พิจารณา จึงไม่ทราบการมาของสามเณรนั้น ท่านได้ขึ้นไปสู่ลานของพระมหาเจดีย์ทางประตูด้านทิศทักษิณ แม้สามเณรก็ขึ้นไปตามทางนั้นเหมือนกัน พระมหาเถระแลดูพระมหาเจดีย์-

แล้วถือเอาปีติอันมีพุทธคุณเป็นอารมณ์ แล้วประมวลมาซึ่งพุทธคุณทั้ง-ปวงด้วยใจ เป็นผู้ยินดีแล้ว ยินดียิ่งแล้วไหว้พระมหาเจดีย์อยู่ แม้สามเณรเห็นกิริยาของพระเถระแล้ว จึงคิดว่า “พระอุปัชฌาย์-ของเรา มีจิตเลื่อมใสอย่างยิ่งไหว้อยู่ ท่านได้ดอกไม้แล้วหรือ จึงทำ-การบูชา” ดังนี้. เมื่อพระเถระไหว้แล้วลุกขึ้นแล้ว ก็ตั้งอัญชลีโดย-เคารพยืนแลดูพระมหาเจดีย์อยู่ สามเณรจึงกระแอมไอ ให้พระเถระ-ทราบความที่ตนมาแล้ว.

พระเถระหันมาดูแล้วถามว่า “เธอมาเมื่อไร” สามเณรจึง-เรียนว่า “ท่านขอรับในกาลที่ท่านไหว้พระเจดีย์ ท่านมีจิตเลื่อมใสอย่าง-ยิ่งไหว้พระเจดีย์ท่านได้ดอกไม้ทั้งหลายบูชาหรือ พระเถระกล่าวว่า “เออ สามเณร ชื่อว่าการบรรจุพระธาตุมีประมาณเท่านี้ ในที่ใด-ที่หนึ่งเหมือนพระเจดีย์นี้มิได้มี มหาสถูปเห็นปานนี้ไม่เป็นเช่นกับสถูปอื่น ที่ใครๆ ได้ดอกไม้ทั้งหลายแล้วจะไม่พึงบูชาเล่า” สามเณรจึงเรียน-ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอท่านจงรอกระผมจัก-นำดอกไม้มา” แล้วเข้าฌาน ในขณะนั้นนั่นแหละไปสู่ป่าหิมพานต์-ด้วยฤทธิ์ ถือเอาดอกไม้ทั้งหลาย อันถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น บรรจุเต็มกระบอกกรองน้ำแล้ว เมื่อพระเถระไปจากมุขด้านทิศใต้ ยังไม่ทันถึงมุขด้านทิศตะวันตก ก็กลับมา เรียนท่านว่า “ท่านขอรับ ขอท่านจงรับดอกไม้แล้วบูชาเถิด” พระเถระกล่าวว่า “สามเณร ดอกไม้ของเราน้อยมาก” สามเณรเรียนท่านว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงนึกถึงพระคุณทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วบูชาเถิด” พระเถระก้าวขึ้นไปตามบันไดที่ติดมุขทางทิศตะวันตกแล้ว เริ่มกระทำ-การบูชาด้วยดอกไม้ ณ แท่นบูชา ซึ่งตั้งอยู่ภายในที่นั้นแล พื้นที่-แท่นบูชาก็เต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งหลาย และตกลงไปยังพื้นชั้นล่าง เต็ม-สูงขึ้นประมาณถึงหัวเข่า จากนั้น พระเถระก็ลงสู่ระเบียงด้าน-

หลังบนฐานสำหรับบูชาแล้วบูชาอยู่ แม้ดอกไม้ก็เต็มรอบแล้ว พระเถระทราบความที่ดอกไม้เหล่านั้นเต็มรอบแล้ว จึงเกลี่ยดอกไม้ไปในพื้นเบื้องต่ำแล้วจึงไป ลานแห่งพระเจดีย์ทั้งปวงก็มีดอกไม้เต็มรอบแล้ว เมื่อลานพระเจดีย์มีดอกไม้เต็มรอบแล้วจึงกล่าวว่า "สามเณร ดอกไม้ยังไม่หมด" สามเณรเรียนท่านว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงคว่ำกระบอกกรองน้ำ พระเถระจึงคว่ำปากกระบอกกรองน้ำแล้วสะบัดดอกไม้ทั้งหลายจึงสิ้นไปในกาลนั้น

พระเถระให้กระบอกกรองน้ำคืนแก่สามเณรแล้วทำประทักษิณพระเจดีย์เดินไปตามกำแพงประมาณ ๖๐ ศอก แล้วไหว้จากทั้ง ๔ ทิศ ขณะที่กำลังเดินไปสู่บริเวณก็คิดว่า "สามเณรนี้มีฤทธิ์มาก จักอาจเพื่อรักษาอิทธานุภาพนี้ได้ตลอดไปหรือไม่หนอ" ในลำดับนั้นก็ทราบว่า สามเณรนี้จักไม่อาจรักษาฤทธานุภาพไว้ได้จึงได้กล่าวกะสามเณรว่า "สามเณร บัดนี้เธอมีฤทธิ์มาก แต่ในกาลสุดท้ายที่ฤทธิ์เห็นปานนี้พินาศไปแล้ว เธอจักดื่มน้ำข้าวอันช่างหูกตาบอดข้างหนึ่งเอามือขยำแล้ว" ดังนี้ ก็ข้อที่ฤทธิ์เสื่อมไปนี้ เป็นข้อบกพร่องของความเป็นคนหนุ่มสามเณรนั้นสลดจิตด้วยคำของพระอุปัชฌาย์ ทั้งมิได้กล่าวขอกรรมฐานว่า " ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงบอกกรรมฐานแก่กระผม" ดังนี้ กลับคิดว่า "พระอุปัชฌาย์ของเราพูดอะไร" แล้วก็เดินไปเหมือนบุคคลผู้ไม่ได้ยินถ้อยคำนั้น พระเถระครั้นไหว้มหาเจดีย์และมหาโพธิ์แล้ว ให้สามเณรถือบาตรและจีวร ได้ไปสู่มหาวิหารชื่อว่ากุเฎฐิติสสะโดยลำดับ สามเณรไม่ปรารถนาจะเดินภิกขาจาร จึงถามท่านว่า "ท่านขอรับ ท่านจะเข้าไปสู่บ้านไหน" เมื่อกำหนดเวลาว่าบัดนี้ พระอุปัชฌาย์ของตนจักถึงประตูบ้านนั้นแล้ว จึงถือเอาบาตรและจีวรของตนและของอุปัชฌาย์เหาะมาทางอากาศ ถวายบาตรและจีวรแก่พระเถระแล้วจึงเข้าไปเพื่อบิณฑบาต พระเถระได้กล่าวตักเตือน-

สามเณรตลอดกาลทั้งปวงว่า “**สามเณร เธออย่าได้กระทำอย่างนี้ ชื่อว่าฤทธิ์ของปุถุชน เป็นสภาพหวั่นไหว ไม่แน่นอน ได้อารมณ์มี-รูปเป็นต้นอันเป็นอสัปปายะแล้ว ย่อมแตกไปโดยเหตุ เพียงเล็กน้อย-เท่านั้น เมื่อสมาบัติอันมีอยู่เสื่อมไปแล้ว ปุถุชนทั้งหลายย่อมไม่-อาจตั้งมั่นในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์**” ดังนี้ สามเณรคิดว่า พระ-อุปัชฌาย์ของเราพูดอะไร มิได้ปรารถนาจะฟัง กระทำอยู่อย่างนั้น-นั่นแหละ พระเถระเมื่อทำการไหว้พระเจดีย์โดยลำดับแล้วไปสู่วิหารชื่อกัมพุเปณฑวิหาร เมื่อพระเถระแม้อยู่ในวิหารนั้น สามเณรก็-ยังกระทำอยู่อย่างนั้น

อยู่มาวันหนึ่ง ธิดาของนายช่างหูกคนหนึ่ง ซึ่งมีรูปงาม ดำรง-อยู่ในปฐมวัยออกจากบ้านที่อาศัยแล้ว ก้าวลงสู่สระบัวร้องเพลง เด็ด-ดอกบัวอยู่ **ในขณะนั้น สามเณรผู้ไปสู่สระบัวได้ฟังเสียงเพลงขับของ-หญิงนั้นแล้วเหมือนแมลงตาบอดติดอยู่ในรสน้ำหวาน ในขณะนั้นทีเดียวฤทธิ์ที่เคยได้ก็อันตรธานไป เหมือนนกกาปีกหักฉะนั้น** แต่ด้วย-กำลังแห่งสมาบัติยังมีอยู่ สามเณรจึงมิได้ตกไปในพื้นน้ำ ได้ยืนอยู่-แล้วที่ฝั่งแห่งสระบัว เหมือนปุยไม้งิ้วค่อย ๆ ลอยตกไป สามเณร-นั้นกลับมาโดยเร็วแล้วถวายบาตรและจีวรแก่พระอุปัชฌาย์แล้วก็ไป พระมหาเถระไม่กล่าวคำอะไรๆ ด้วยคิดว่า “เรื่องนั้นเราเห็นแล้ว แม้เราจะห้าม เธอก็จะไม่ กลับมา” ดังนี้ จึงไปบิณฑบาต ฝ่าย-สามเณรไปยืนอยู่ที่ฝั่งแห่งสระบัว คอยท่าธิดาช่างหูกนั้นขึ้นมาอยู่ ธิดาช่างหูกนั้น เห็นสามเณรผู้ไปทางอากาศแล้วกลับมาอีก ก็ทราบ-ได้ว่า “สามเณรนี้อาศัยเราจึงมีความกระสัน” ดังนี้ จึงกล่าวว่า “สามเณร จงหลีกไป” สามเณรจึงหลีกไป ธิดาช่างหูกจึงขึ้นจากสระ-บัว นุ่งห่มผ้าแล้วเข้าไปหาสามเณรถามว่า “มีอะไรหรือ” สามเณร-นั้นได้บอกเนื้อความนั้นแล้ว ธิดานั้นแม้แสดงโทษในการอยู่ครองเรือน-

ด้วยเหตุมากมาย และแสดงอานิสงส์ ในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ตักเตือนอยู่ ก็ไม่อาจทำให้สามเณรนั้นบรรเทาความกระสันได้ จึงคิดว่า "สามเณรนี้เสื่อมจากฤทธิ์เห็นปานนี้เพราะเรา บัดนี้เราไม่ควรจะทอดทิ้งเธอ" จึงกล่าวว่า "จงยืนอยู่ที่นี่ก่อน" แล้วกลับไปบ้าน ได้บอกเรื่องนั้นแก่มารดาและบิดาของเธอตน มารดาและบิดาไปแล้วให้โอวาทแก่สามเณรมีประการต่าง ๆ ได้กล่าวถ้อยคำอันไม่ต้อนรับว่า "ท่านอย่าสำคัญว่าพวกเรามีตระกูลสูง เราทุกคนเป็นช่างหูก ท่านสามารถจะกระทำการงานของช่างหูกได้หรือ" สามเณรกล่าวว่า "ดูก่อนอุบาสก ขึ้นชื่อว่าเป็นคฤหัสถ์ก็ต้องทำอะไรๆ จะเป็นการงานของช่างหูกหรือจะเป็นการงานของคนมัดฟ่อนไม้ก็ตาม ขอท่านอย่าได้หวงผ้าสำหรับนุ่งด้วยเหตุนี้เลย" นายช่างหูกได้ให้ผ้าสาฎกที่พันเอวได้นำไปสู่บ้านแล้วยกธิดาให้

มาณพนั้น (สามเณรที่สึกแล้ว) เรียนการงานของช่างหูกแล้วก็ทำการงานที่ศาลากับด้วยช่างหูกทั้งหลาย หญิงทั้งหลายของครอบครัวอื่นๆ จัดแจงอาหารแล้วนำมาแต่เช้าตรู่ แต่ภรรยาของมาณพนั้นยังมิได้มา เมื่อชนทั้งหลายพักการงานบริโภคอาหารกัน มาณพนั้นยังนั่งกรอด้ายอยู่ ภริยาของเขาจึงมาในภายหลัง เมื่อมาณพนั้นเห็นภริยามาถึงช้าจึงคุกคามภริยาด้วยคำว่า "เธอมาช้าเกินไป"

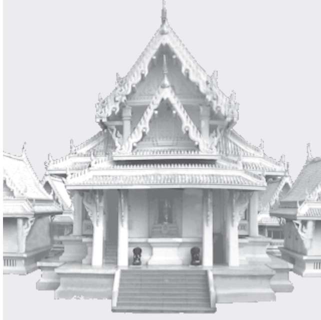
ก็ธรรมดามาตุคามทราบจิตอันใคร ๆ มีความรักในตนแล้วย่อมสำคัญบุคคลทั้งหลาย แม้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชว่าเป็นราวกะทาส.

เพราะเหตุนั้น หญิงนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ในเรือนของชนอื่นเขามีคนนำวัตถุ เครื่องใช้ มีฟืน ใบไม้ เกลือ เป็นต้น จากภายนอกมาเก็บเตรียมไว้แล้ว แต่ดิฉันเป็นผู้เดียว แม้ท่านก็ไม่รู้ว่า ในบ้านของเรา สิ่งนี้มี สิ่งนี้ไม่มี ถ้าท่านต้องการก็จงบริโภค ถ้าไม่ต้อง-

การก็อย่าบริโภค มาณพนั้นโกรธแล้ว คิดว่า หญิงนี้ไม่ใช่แต่นำ-อาหารมาในเวลาสายเกินไปอย่างเดียว ยังเสียดสีเราแม้ด้วยวาจา เมื่อไม่เห็นเครื่องประหารอื่น จึงถอดไม้กระสวยทอผ้า ออกแล้วขว้าง-ไป เมื่อหญิงนั้นกำลังจะหลบอยู่ ปลายท่อนไม้ของกระสวยก็เข้า-ไปกระทบที่หางตา หญิงนั้นได้เอามือทั้งสองกุมลูกตาโดยเร็ว โลหิต-ไหลออกแล้วจากตาที่แตกแล้ว มาณพนั้นระลึกถึงคำของพระอุปัชฌาย์-ได้ในเวลานั้น จึงเริ่มร้องไห้คร่ำครวญด้วยเสียงอันดังว่า “อุปัชฌาย์-กล่าวกะเราหมายเอาเหตุนี้ว่า ในอนาคต เธอจักดื่มกินน้ำข้าวที่ช่าง-หูกตาบอดข้างหนึ่งเอามือขยำ” ดังนี้ เหตุอันนี้ จักเป็นอันพระ-เถระเห็นแล้ว โอ พระผู้เป็นเจ้าเห็นการณ์ไกลหนอ ช่างหูกทั้ง-หลายเหล่าอื่นกล่าวตอบว่า “อย่าเลยเธอ อย่าร้องไห้ไปเลย ธรรม-ดาว่านัยน์ตาที่แตกแล้ว ถึงจะร้องไห้ไม่อาจจะทำนัยน์ตาให้เป็นปกติ-ได้ มาณพนั้นกล่าวว่า “กระผมมิได้ร้องไห้เพื่อเหตุนี้ แต่ว่ากระผม-ร้องไห้หมายเอาเรื่องนี้” แล้วจึงได้บอกความเป็นไปทั้งหมดโดยลำดับ-แล

สมถวิปัสสนาที่เกิดขึ้นแล้ว หรือที่เคยมีแล้ว เคยได้มาแล้ว เมื่อ-ดับไป ย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศดังพรรณนามาฉะนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระ-ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล ย่อมการทำให้-แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา อาสวะมิ-ได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้น-ไป ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ "

สํ.ม. ๑๙ / ๑๑๓๖-๑๑๔๖ / ๓๓๙-๓๔๓

หมวดที่

๓

อิทธิบาท ๔

หมวดที่ ๓

อิทธิบาท ๔

๑. ความหมาย

อิทธิบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุผลตามความประสงค์ หรือ สิ่งที่ประสงค์ มาจากคำ ๒ คำ คือคำว่า อิทธิ และคำว่า บาท คำว่า **อิทธิ** แปลว่า ฤทธิ์ คือ ความสำเร็จ ในชั้นต้นหมายเอาความสำเร็จในกิจทั้งหลายที่เป็นกุศล ส่วนในชั้นสูง หมายเอาการบรรลุคุณธรรมมีฌาน สมาบัติ อภิญญา วิชชา และ มรรคผล เป็นต้น คำว่า **บาท** แปลว่า พื้นฐาน ที่ตั้ง ที่อาศัย หรือ เหตุ รวมความทั้ง ๒ คำเข้าด้วยกันจึงแปลว่า ธรรมเป็นที่เป็นพื้นฐาน หรือเป็นตั้งอยู่แห่งความสำเร็จ ธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุตามความประสงค์ หรือ สิ่งที่ประสงค์ เมื่อบุคคลประสงค์สิ่งใดๆ ถ้าประกอบด้วย ธรรมคืออิทธิบาท หรือได้ปฏิบัติตามอิทธิบาทธรรมนี้แล้ว ความประสงค์นั้นๆ ก็จะสำเร็จได้อย่างแน่นอน

๒. อิทธิบาทวิภาค

อิทธิบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุผลตามที่ประสงค์ หรือ สิ่งที่ประสงค์นี้แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ ๑) **ฉันทะ** ความพอใจที่จะทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ ๒) **วิริยะ** ความเพียรพยายามกระทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ ๓) **จิตตะ** ความใฝ่ใจจดจ่อต่อการกระทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ และ ๔) **วีมังสา** ความพิจารณาไตร่ตรองเหตุและผลที่ได้รับจากการกระทำสิ่งนั้นๆ ดังนั้น อิทธิบาทธรรม ๔ ประการ [14] เหล่านี้ จึงมีชื่อเรียกตามองค์ประกอบของธรรมที่เป็นบาทแต่ละประการดังนี้

๑) ฉันทิทธิบาท บาทแห่งฤทธิ์ คือ ความพอใจที่จะทำ
๒) วิริยิทธิบาท บาทแห่งฤทธิ์ คือ ความเพียรพยายามกระทำ
๓) จิตติทธิบาท บาทแห่งฤทธิ์ คือ ความใฝ่ใจจดจ่อต่อการกระทำ
๔) วีมังสิทธิบาท บาทแห่งฤทธิ์ คือ การพิจารณาไตร่ตรองเหตุและผล

[14] อภิ.วิ.๓๕/๕๐๕/๒๙๒

พระผู้มีพระภาคได้ทรงจำแนกองค์ประกอบของอิทธิบาท [15] เป็น ๔ ประการ-แล้ว ได้ตรัสอธิบายความมุ่งหมายของ **อิทธิบาท** แต่ละข้อ พอสรุปความได้ดังนี้

๒.๑ ฉันทิทธิบาท ได้แก่ **ฉันทเจตสิก** การทำความพอใจ ความใคร่-เพื่อจะทำ ความพอใจในกุศลธรรม เป็นไปในคราวที่ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อละความ-เห็นผิด เพื่อบรรลุโสดาปัตติมรรค สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย-แล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกซึ่ง-ปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า นี้เรียกว่า ฉันทิทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรม-ที่ประกอบพร้อมด้วยฉันทิทธิบาท

๒.๒ **วิริยิทธิบาท** ได้แก่ **วิริยเจตสิก** การบำเพ็ญเพียรทางใจ สัมมา-วายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เกิดขึ้นในคราวที่ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไป-จากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อละความเห็นผิด เพื่อบรรลุโสดาปัตติมรรค สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วย-วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า นี้เรียกว่า วิริยิทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยวิริยิทธิบาท

๒.๓ **จิตติทธิบาท** ได้แก่ จิต หรือ **วิญญาณขันธ์** อันควรแก่เจตสิกธรรม-ที่เกิดร่วมกัน เป็นไปในคราวที่ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็น-เครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อละความเห็นผิด เพื่อบรรลุ โสดาปัตติมรรค สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า นี้ เรียกว่า จิตติทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่ประกอบพร้อมด้วย-จิตติทธิบาท

๒.๔ วีมังสิทธิบาท ได้แก่ **ปัญญาเจตสิก** ความรู้ชัด ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่อง-

[15] อภิ.วิ.๓๕/๕๑๙- ๕๓๐/๒๙๗- ๓๐๑

ในมรรค ย่อมเป็นไปในคราวที่ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่อง-นำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อละความเห็นผิด เพื่อบรรลุโสดาปัตติ-มรรค สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบ-ด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า นี้เรียกว่า **วีมังสิทธิบาท** ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยวีมังสิทธิบาท

อธิบาย : คำว่า **อิทธิ** แปลว่า ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้เฉพาะ ความบรรลุถึงด้วยดี ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง-ธรรมเหล่านั้น.

คำว่า **อิทธิบาท** ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณ-ขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น.

คำว่า **เจริญอิทธิบาท** หมายความว่า ส้องเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรม-ทั้งหลายอันเป็นบาทแห่งฤทธิ์นั้น

คำว่า **ฉันทเจตสิก** ได้แก่ ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะ-ทำ ความพอใจในธรรมอันเป็นกุศล เรียกว่า **ฉันทะ**

คำว่า **วิริยเจตสิก** ได้แก่ การบำเพ็ญความเพียรทางใจ สัมมาวายามะ เรียกว่า **วิริยะ**

คำว่า **วิญญาณขันธ์** ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ น้อมไปสู่อารมณ์ ได้แก่ มโนวิญญาณธาตุ อันสมควรแก่กุศลธรรม(เจตสิกธรรม) ที่เกิดร่วมกัน เรียกว่า **จิตตะ**

คำว่า **ปัญญาเจตสิก** ได้แก่ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ความรู้ชัด ความไม่หลง ปัญญาเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เรียกว่า **วีมังสา**

๓. การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยสมาธิและปธานสังขาร

จากข้อความที่ว่า **“ อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขาร-ขันธ์ วิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น”** หมายความว่า การที่-บุคคลจะปฏิบัติธรรมหรือจะกระทำกุศลใดๆ ก็ตาม ให้สัมฤทธิ์ผล บุคคลนั้นจะ-

ต้องมี**จิตตะ**กล่าว คือ วิญญาณขันธ์ อันเป็นอิทธิบาท และเมื่อมีวิญญาณขันธ์-เป็นอิทธิบาทแล้ว เวทนาขันธ์ (ความเสวยอารมณ์) สัญญาขันธ์ (สัญญาเจตสิก) และ สังขารขันธ์ (เจตสิก ๕๐ ประการที่เหลือ) ก็ย่อมจะเป็นอิทธิบาทไปด้วย เพราะผู้ได้ฉันทสมาธิ วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ วีมังสาสมาธิ และประกอบด้วย-ปธานสังขารนั้น เป็นผู้มีนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้นเป็นอิทธิบาท จึงชื่อว่า เป็นผู้ประกอบ-ด้วยอิทธิบาท

ดังนั้น การเจริญอิทธิบาทธรรม ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และ วีมังสา ในขั้นสูงที่ต้องการความสำเร็จถึงระดับโลกุตตรฌาน มรรคผลและนิพพาน จึงต้องประกอบด้วยสมาธิและปธานสังขาร สมดังพระพุทธดำรัส ตรัสแสดงการ-เจริญอิทธิบาท ๔ อันประกอบด้วยสมาธิและปธานสังขาร มีมาในพระไตรปิฎก วิภังคปกรณ์[16] ดังนี้

๓.๑ การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร

ก็ ภิกษุเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและ-ปธานสังขารเป็นอย่างไร ?

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำ-ออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหานทิฏฐิ เพื่อบรรลุ-โสดาปัตติมรรค สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย-แล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุข-อันเกิดแต่วิเวก ซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า ในสมัยใด ในสมัยนั้น เธอย่อมชื่อว่า เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ--ปธานสังขาร.

๓.๒ การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร

ภิกษุเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร-เป็นอย่างไร ? ภิกษุในศาสนานี้ **เจริญโลกุตตรฌาน** อันเป็นเครื่อง-

[16] อภิ.วิ.๓๕/๕๑๙- ๕๓๐/๒๙๗- ๓๐๑

นำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อปหานทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก ซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า ในสมัยใด ในสมัยนั้น เธอย่อมชื่อว่า เจริญอิทธิบาทอันประกอบ-ด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร.

๓.๓ การเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร

ก็ ภิกษุเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร เป็นอย่างไร? ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่อง-นำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุ-ปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ-ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก ซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า ในสมัยใด ในสมัยนั้น เธอย่อมชื่อว่า เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๓.๔ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร

ก็ ภิกษุเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร เป็นอย่างไร? ภิกษุในศาสนานี้ เจริญ**โลกุตตรฌาน** อันเป็นเครื่อง-นำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อปหานทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก ซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้า ในสมัยใด ในสมัยนั้น เธอย่อมชื่อว่า เจริญอิทธิบาทอันประกอบ-ด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร.

อธิบาย : คำว่า **สมาธิ** ได้แก่ ความตั้งมั่นแห่งจิต ความ-

ดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นคงแห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **สมาธิ**.

คำว่า **ปธานสังขาร** ได้แก่ การบำเพ็ญความเพียรทางใจ ความก้าวหน้า การก้าวไปสู่ฐานะเบื้องหน้า ความขะมักเขม้น ความอุตสาหะ ความขวนขวาย ความเข้มแข็ง การก้าวไปสู่ฐานะเบื้องหน้าอย่างไม่ย่อท้อ ความไม่ทอดทิ้งความพอใจ ความไม่ทอดธุระ ความพากเพียร วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **ปธานสังขาร.** ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยฉันทะ สมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **อิทธิ** ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น. ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความพอใจในธรรมอันเป็นกุศล นี้เรียกว่า **ฉันทะ**

๔. พระสูตรและอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญอิทธิบาท ๔

การเจริญอิทธิบาท ๔ ประการอันเป็นคุณธรรมเครื่องประกอบที่สำคัญยิ่งในโพธิปักขิยธรรม ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุความสำเร็จในกิจตามที่ปรารถนาโดยชอบ ทั้งที่เป็นฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระ กล่าวคือ ในฝ่ายโลกิยะย่อมนำผู้ปฏิบัติไปสู่จุดหมาย คือ การได้ประสบกับลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ตลอดจนคุณธรรมคือวิชชาและอภิญญาที่เป็นโลกิยะ ส่วนในฝ่ายโลกุตตระย่อมจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่จุดหมาย-

ที่ปรารถนาโดยชอบ คือการบรรลุวิชชาและอภิญญาที่เป็นโลกุตตระ ตลอดจนถึงมรรคผลนิพพานในทุกระดับชั้นของภูมิธรรม ทั้งสาวกภูมิและพุทธภูมิ คุณธรรมและความปรารถนาทั้งปวงเหล่านี้ล้วนสำเร็จได้ด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการทั้งสิ้น แต่เท่าที่สังเกตเห็น การศึกษาและปฏิบัติตามหลักของอิทธิบาทธรรมอย่างลึกซึ้ง ตามแนวพระพุทธดำรัสและอรรถกถาที่ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องของอิทธิบาทโดยตรง ยังมีไม่มากเท่าที่ควร จนบางท่านอาจเห็นไปว่า ความลึกซึ้งของหลักอิทธิบาทนั้นมีเพียงเท่าที่ศึกษากันในหลักสูตรนักธรรมชั้นตรีเท่านั้น แต่ความเป็นจริง เรื่องของอิทธิบาท ๔ ประการนี้ มีข้อความที่ควรศึกษาอีกมาก ดังนั้น เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจหลักอิทธิบาทอย่างละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น และสามารถนำมาเป็นแนวปฏิบัติได้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน และโพธิปักขิยธรรมข้ออื่นๆ จึงขอนำพระพุทธพจน์และอรรถกถาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญอิทธิบาท ๔ อันปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา จากสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มาแสดงไว้ในที่นี้ตามสมควร ดังต่อไปนี้

ฉันทสูตร [17]

(ว่าด้วยอิทธิบาทกับปธานสังขาร)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้ว ได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ฉันทะนี้ด้วย ฉันทสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้เรียกว่า อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร

[17] สํ.ม.๑๙/๑๑๕๐-๓/๓๔๔-๖

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิริยะแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิริยสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด . . . เพื่อความเจริญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

วิริยะนี้ด้วย วิริยสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ เรียกว่า อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยจิตตะแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า จิตตสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด . . . เพื่อความเจริญ บริบูรณ์แห่งกุศธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

จิตตะนี้ด้วย จิตตสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ นี้เรียกว่าอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิมังสาแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด พยายามบำเพ็ญความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อยังกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียก ปธานสังขาร

วิมังสานี้ด้วย วิมังสาสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ เรียกว่า อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร

อรรถกถาฉันทสูตร [18]

ความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่า **ฉันทะ** ความปรุงแต่งคือความเพียร ชื่อว่า **ปธานสังขาร** คำนี้เป็นชื่อของความเพียร คือ สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) ที่ทำหน้าที่ ๔ อย่างให้สำเร็จ ความพอใจที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิและปธานสังขาร ชื่อว่า ฉันทสมาธิ และ ฉันทสมาธิ ก็ประกอบด้วยฉันทะและปธานสังขาร แม้ปธานสังขารก็ประกอบด้วยฉันทะและสมาธิ เพราะฉะนั้น พระองค์-

[18] สํ.อ.(สารตฺถปกาสินี ๓) หน้า ๔๒๙-๔๓๑

จึงทรงรวมธรรมทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า **อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร**

พึงทราบว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอิทธิบาท แม้ด้วยอำนาจความเป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมนั้นๆ จริงอยู่ ฌานที่ ๑ ชื่อว่าเป็นฤทธิ์ ฉันทะเป็นต้นที่ประกอบพร้อมกับการตระเตรียมอันเป็นส่วนเบื้องต้นของฌานที่ ๑ ก็ชื่อว่าเป็นทางให้ถึงฤทธิ์ ตามนัยนี้ไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เริ่มแต่การแสดงฤทธิ์ได้ไปจนถึงอรหัตมรรค แม้ในอิทธิบาทที่เหลือก็ทำนองนี้

พึงทราบว่า ในอิทธิบาท ๔ นี้ พระรัฐปาลเถระทำความพอใจ (ฉันทะ) ให้เป็นธุระแล้วจึงยังโลกุตรธรรมให้เกิดได้ พระโสณเถระทำความเพียร (วิริยะ) ให้เป็นธุระ พระสัมภูตเถระทำความเอาใจใส่ (จิตตะ) ให้เป็นธุระ พระโมฆราชผู้มีอายุ ทำความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผล (วิมังสา) ให้เป็นธุระแล้วจึงยังโลกุตรธรรมให้เกิดได้ ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง อิทธิบาท ๔ นั้น อุปมาเหมือนเมื่อลูกอำมาตย์ ๔ คน ปรารถนาตำแหน่ง จึงเข้าไปอาศัยพระราชาอยู่ คนหนึ่งเกิดความพอใจในการรับใช้ รู้พระราชอัธยาศัย และความพอพระราชหฤทัยของพระราชา จึงรับใช้ทั้งกลางวันและกลางคืน ทำให้พระราชาโปรดปรานแล้ว ก็ได้รับตำแหน่ง เปรียบเสมือนผู้ให้โลกุตรธรรมเกิดได้ด้วยฉันทธุระ ฉะนั้น

แต่อีกคนหนึ่ง ไม่อาจรับใช้ทุกๆ วัน จึงคิดว่าเมื่อเกิดความจำเป็นขึ้น เราจะรับใช้จนสุดความสามารถ เมื่อชายแดนกำเริบจึงถูกพระราชาส่งไปแล้ว ได้ปราบปรามข้าศึกจนสุดความสามารถ จึงได้รับตำแหน่ง เปรียบเสมือนผู้ที่ให้โลกุตรธรรมเกิดได้ด้วยวิริยธุระ ฉะนั้น

อีกคนหนึ่งคิดว่า การรับใช้ทุกๆ วันก็ดี การเอาทรวงอกรับหอกและลูกศรก็ดี เป็นภาระโดยแท้ แต่เราจะรับใช้ด้วยมนต์ (ความรู้) แล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาฝึกหัดความรู้เกี่ยวกับเพลงอาวุธ ทำให้พระราชาโปรดปรานด้วยความรู้มนต์ (ความรู้) จนได้รับตำแหน่ง เปรียบเสมือนผู้ที่ให้โลกุตรธรรมเกิดได้ด้วยจิตตธุระ (การเอาใจใส่) ฉะนั้น

อีกคนหนึ่งคิดว่า การรับใช้เป็นต้น จะมีประโยชน์อะไร ธรรมดาพวกพระราชา ย่อมประทานตำแหน่งแก่ผู้สมบูรณ์ด้วยชาติ (ลูกผู้ดี) เมื่อประทานแก่ผู้เช่นนั้น ก็จะประทานแก่เรา อาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติเท่านั้น ก็ได้รับฐานันดร เปรียบเสมือนผู้ที่อาศัยความพินิจพิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผลล้วน ๆ แล้ว ทำโลกุตรธรรมให้เกิดขึ้น ด้วยวีมังสาธุระ ฉะนั้น

◉ ◉ ◉

ปุพพสูตร [19]

(ว่าด้วยวิธีเจริญอิทธิบาท ๔)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนตรัสรู้ ครั้งเรายังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ยังมิได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยของการเจริญอิทธิบาท

ภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลัง และเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าเป็นฉันใด เบื้องหลังก็เป็นฉันนั้น เบื้องหลังเป็นฉันใด เบื้องหน้าก็เป็นฉันนั้น เบื้องล่างเป็นฉันใด เบื้องบนก็เป็นฉันนั้น เบื้องบนเป็นฉันใด เบื้องล่างก็เป็นฉันนั้น กลางวันเป็นฉันใด กลางคืนก็เป็นฉันนั้น กลางคืนเป็นฉันใด กลางวันก็เป็นฉันนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิริยะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป . . . ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า

[19] สํ.ม.๑๙/๑๑๓๖-๑๑๔๖/๓๓๙-๓๔๓

จิตของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป . . . ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้-ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป . . . ไม่มีอะไรหุ้ม-ห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลาย-อย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ . . . ใช้อำนาจ-ทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งอยู่ไกลและใกล้ ด้วยทิพโสตธาตุอันบริสุทธิ์-ล่วงโสตของมนุษย์

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ย่อมกำหนดรู้ใจของ-สัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ-ก็รู้ว่า จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่า จิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้-ว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่า จิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่า จิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่า จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่า จิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่า จิตไม่เป็น-มหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้-ว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่นแล้วก็รู้ว่า จิตตั้งมั่นแล้ว หรือจิตยังไม่ตั้งมั่น-ก็รู้ว่า จิตยังไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว หรือจิตยังไม่หลุดพ้นก็-รู้ว่า จิตยังไม่หลุดพ้น

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมตามระลึกถึงชาติ-ก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติ-บ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบ-

ชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้างตลอดสังวัฏฏะกัปเป็นอันมาก-บ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏะวิวัฏฏะกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่าง-นั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้นเสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียง-เท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมตามระลึกถึงชาติก่อน-ได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่-กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพย์จักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็น-มิจฉาทิฏฐิ ยึดมั่นการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดมั่นการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอัน-บริสุทธิ์ ล่วงจักษุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการ-ฉะนี้

ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง-เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วย-ปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

◉ ◉ ◉

วิภังคสูตร [20]

(ว่าด้วยวิธีเจริญอิทธิบาท ๔)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็อิทธิบาท ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ?

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใดเบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ ฉันนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ชื่อว่า ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ จิตตสมาธิ อบรมจิตให้สว่างอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ฉันทะที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน ? ฉันทะที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ฉันทะที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่าฉันทะที่ย่อหย่อนเกินไป

ก็ฉันทะที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน ? ฉันทะที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า ฉันทะที่ต้องประคองเกินไป

ก็ฉันทะที่หดหู่ในภายในเป็นไฉน ? ฉันทะที่ประกอบด้วยถีนมิทธะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยถีนมิทธะ นี้เรียกว่า ฉันทะที่หดหู่ในภายใน

ก็ฉันทะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน ? ฉันทะที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไปปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า ฉันทะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก

ภิกษุมีความสำคัญในเบื้องหลัง และเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้นอย่างไร ? ความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้า อันภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยึดไว้ดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา ชื่อว่ามีความสำคัญในเบื้องหลังและ-

[20] สํ.ม.๑๙/๑๑๗๙-๑๒๐๔/๓๕๕-๓๖๑

เบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใดเบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใดเบื้องหน้าก็ฉันนั้น อย่างนี้แล

ก็ภิกษุมีความสำคัญอยู่ว่า เบื้องล่างฉันใดเบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใดเบื้องล่างก็ฉันนั้นอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณากายนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องล่างแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลดหนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ชื่อว่า มีความสำคัญอยู่ว่า เบื้องล่างฉันใดเบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใดเบื้องล่างก็ฉันนั้น อย่างนี้แล

ก็ภิกษุมีความสำคัญอยู่ว่า กลางวันฉันใดกลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใดกลางวันก็ฉันนั้นอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารในกลางวัน ด้วยอาการเหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิมิตเหล่าใด เธอย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารในกลางคืน ด้วยอาการเหล่านั้นด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิมิตเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารในกลางคืนด้วยอาการเหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิมิตเหล่าใด เธอย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขารในกลางวันด้วยอาการเหล่านั้น ด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิมิตเหล่านั้น ภิกษุชื่อว่ามีความสำคัญอยู่ว่า กลางวันฉันใดกลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น อย่างนี้แล

ก็ภิกษุมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างไร ? อาโลกสัญญา (การกำหนดอารมณ์คือแสงสว่าง) อันภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยึดไว้ดีแล้ว ความสำคัญว่ากลางวัน ตั้งมั่นดีแล้ว ภิกษุชื่อว่า มีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างนี้แล

ก็วิริยะที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน ? วิริยะที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่าวิริยะที่ย่อหย่อนเกินไป

ก็วิริยะที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน ? วิริยะที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ

ประกอบพร้อมแล้วด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า วิริยะที่ต้องประคองเกินไป

วิริยะที่หดหู่ในภายในเป็นไฉน ? วิริยะที่ประกอบด้วยถีนมิทธะ ประกอบ-พร้อมแล้วด้วยถีนมิทธะ นี้เรียกว่า วิริยะที่หดหู่ในภายใน

วิริยะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน ? วิริยะที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไปปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า วิริยะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก . . .

ก็ภิกษุมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างไร ? อาโลกสัญญา (การกำหนดอารมณ์คือแสงสว่าง) อันภิกษุในธรรมวินัยนี้ยึดไว้ดีแล้ว ความสำคัญว่ากลางวัน ตั้งมั่น ดีแล้ว ภิกษุมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรม-จิตให้สว่างอยู่อย่างนี้แล

ก็จิตตะที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน ? จิตตะที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ประกอบพร้อมแล้วด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่า จิตตะที่ย่อหย่อนเกินไป

ก็จิตตะที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน ? จิตตะที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า จิตตะที่ต้องประคองเกินไป

ก็จิตตะที่หดหู่ในภายในเป็นไฉน ? จิตตะที่ประกอบด้วยถีนมิทธะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยถีนมิทธะ นี้เรียกว่า จิตตะที่หดหู่ในภายใน

ก็จิตตะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน ? จิตตะที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไปปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า จิตตะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก . . .

ภิกษุชื่อว่ามีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างนี้แล

ก็วิมังสาที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน ? วิมังสาที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ประกอบพร้อมแล้วด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่า วิมังสาที่ย่อหย่อนเกินไป

ก็วิมังสาที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน ? วิมังสาที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า วิมังสาที่ต้องประคองเกินไป

ก็วิมังสาที่หดหู่ในภายในเป็นไฉน ? วิมังสาที่ประกอบด้วยถีนมิทธะ ประกอบพร้อมแล้วด้วยถีนมิทธะ นี้เรียกว่า วิมังสาที่หดหู่ในภายใน

ก็วิมังสาที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน ? วิมังสาที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไปปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า วิมังสาที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก . . .

ภิกษุมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างนี้แล ดูก่อน-

ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่าง-นี้แล ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคน-เป็นคนเดียวก็ได้ . . . ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้-แล ย่อมการทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา อาสวะมิได้ ด้วยปัญญา-อันยิ่งเอง เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ (พึงขยายอภิญญา-แม้ทั้งหกให้พิสดาร)

อรรถกถาวิภังคสูตร [21]

ในคำว่า **ประกอบด้วยความเกียจคร้าน** นี้ ภิกษุเมื่อปลูกความพอใจให้-เกิดขึ้นแล้วนั่งเอาใจใส่กัมมัฏฐานอยู่ เมื่อเธอมีอาการย่อท้อหยั่งลงในจิต เธอก็รู้-ว่า อาการย่อท้อหยั่งลงในจิตเรา จึงเอาภัยในอบายมาข่มจิต ทำให้เกิดความพอใจ-ขึ้นมาอีก แล้วตั้งจิต ตั้งใจทำกัมมัฏฐานต่อไป

เมื่อเธอเกิดมีอาการย่อท้อหยั่งลงในจิตอีก เธอก็ยกเอาภัยในอบายมาข่มจิต-อีก ปลูกความพอใจให้เกิดขึ้นแล้วตั้งหน้าตั้งตาทำกัมมัฏฐานดังว่ามานี้ ความพอ-ใจของเธอชื่อว่า ย่อมประกอบด้วยความเกียจคร้าน เพราะความที่เธอถูกความเกียจ-คร้านครอบงำ ด้วยประการฉะนี้

ในคำว่า **ประกอบด้วยอุทธัจจะ** นี้ ภิกษุเมื่อทำความพอใจให้เกิดขึ้นแล้ว ก็นั่งตั้งใจทำกัมมัฏฐานอยู่ เมื่อจิตของเธอตกไปในความฟุ้งซ่าน เธอก็มารำพึงถึง-คุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ทำจิตให้ร่าเริง ให้ยินดี ทำจิตให้-ควรแก่การงาน ยังความพอใจให้เกิดขึ้นใหม่อีกแล้วจึงพิจารณากัมมัฏฐาน เมื่อ-จิตของเธอตกไปในความฟุ้งซ่านอีก เธอก็มารำพึงถึงคุณของพระพุทธเจ้า คุณของ-พระธรรมและพระสงฆ์อีก ทำจิตให้ร่าเริง ให้ยินดีปลูกฝังความพอใจให้เกิดขึ้น-

[21] สํ.อ.(สารตฺถปกาสินี ๓) หน้า ๔๓๓-๔๓๗

ใหม่แล้วพิจารณากัมมัฏฐาน เพราะเหตุนี้ ความพอใจของเธอ ก็ย่อมชื่อว่า-ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน เพราะถูกความฟุ้งซ่านครอบงำ ด้วยประการฉะนี้

ในคำว่า **ประกอบด้วยถีนมิทธะ** นี้ ภิกษุทำความพอใจให้เกิดขึ้นแล้ว นั่ง-ตั้งใจทำกัมมัฏฐานอยู่ เมื่อความง่วงเหงาหาวนอนเกิดขึ้นแก่เธอ เธอทราบได้ว่า ถีนมิทธะเกิดขึ้นแก่เราแล้ว ก็เอาน้ำมาล้างหน้า ดึงใบหู ท่องบทธรรมที่คล่อง (ด้วยเสียงดัง) หรือทำในใจถึงแสงสว่างที่เหมือนกลางวัน บรรเทาถีนมิทธะออก-ไปแล้ว ยังความพอใจให้เกิดขึ้นอีก พิจารณากัมมัฏฐานอยู่ เมื่อถีนมิทธะเกิดขึ้น-แก่เธออีก เธอก็บรรเทาถีนมิทธะออกไปอีกตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแหละ ทำความ-พอใจให้เกิดขึ้นใหม่ แล้วพิจารณากัมมัฏฐานอยู่ เพราะเหตุนี้ ความพอใจของ-เธอจึงชื่อว่าประกอบด้วยถีนมิทธะ เพราะถูกถีนมิทธะครอบงำ ด้วยประการฉะนี้

ในคำว่า **ฟุ้งซ่าน** นี้ ภิกษุเมื่อทำความพอใจให้เกิดขึ้นแล้ว นั่งพิจารณา-กัมมัฏฐานอยู่ เมื่อจิตของเธอซัดส่ายไปในอารมณ์คือกามคุณ เธอรู้ได้ว่า จิตเรา-ซัดส่ายไปข้างนอกแล้ว จึงคำนึงถึงอนมตัคคสูตร เทวทูตสูตร เวลามสูตร และ-อนาคตภยสูตรเป็นต้น เอาพระสูตรมาเป็นเครื่องข่มจิตทำให้ควรแก่การงาน ปลูก-ความพอใจให้เกิดขึ้นอีกแล้วจึงใส่ใจถึงกัมมัฏฐาน เมื่อจิตของเธอก็ซัดส่ายไปอีก เธอก็ข่มจิตด้วยอาชญาคือ พระสูตร ทำจิตให้ควรแก่การงาน ปลูกความพอใจให้-เกิดขึ้นอีกแล้วพิจารณากัมมัฏฐานอยู่ เพราะเหตุนี้ ความพอใจของเธอจึงชื่อว่า ปรารภกามคุณ ๕ อย่าง ในภายนอก เป็นของซัดส่ายไปตาม ซ่านไปตาม เพราะ-ระคนปนเจือไปด้วยความตรึกไปในกาม ด้วยประการฉะนี้

ในคำว่า **เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น** พึงทราบว่า ชื่อว่าเบื้องหน้า-และเบื้องหลัง ด้วยอำนาจกัมมัฏฐานและด้วยอำนาจเทศนา คือ สำหรับกัมมัฏฐาน การตั้งมั่นแห่งกัมมัฏฐานชื่อว่าเป็นเบื้องหน้า อรหัตผลชื่อว่าเป็นเบื้องหลัง ในเรื่อง-นั้น ภิกษุใดยึดเอามูลกัมมัฏฐานไว้มั่นแล้ว กันความย่อหย่อนของจิตในฐานะ ๔ อย่าง มีความย่อหย่อนเกินไป เป็นต้น ไม่ติดขัดในฐานะทั้ง ๔ แม้ฐานะเดียว เหมือนเทียมโคพยศใช้งานจนได้ ชื่อว่า เบื้องหน้าฉันใดเบื้องหลังก็ฉันนั้น นี้เป็น-เบื้องหน้าและเบื้องหลังด้วยอำนาจกัมมัฏฐาน ส่วนที่ว่า ด้วยอำนาจเทศนา ผมชื่อว่าเบื้องหน้า มันสมองชื่อว่าเบื้องหลัง

ในเรื่องเทศนา (การแสดง) นั้น ภิกษุใดยึดมั่นในผมทั้งหลายแล้ว กำหนดผมเป็นต้น ด้วยอำนาจสีและสัณฐาน เป็นต้น ไม่ติดขัดในฐานะทั้ง ๔ อย่าง ยังภาวนาให้เป็นไปจนถึงมันสมอง แม้นี้ ก็ชื่อว่า เบื้องหน้าฉันใดเบื้องหลังก็ฉันนั้น พึงทราบว่า ชื่อว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังด้วยอำนาจเทศนาดังที่ว่ามานี้

คำว่า **เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น** นี้ พึงทราบด้วยอำนาจสรีระ เพราะเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ข้างบนแต่ฝ่าเท้าขึ้นมา ข้างล่างแต่ปลายผมลงไป ดังนี้ ในกรณีนั้น ภิกษุใดยังภาวนาให้เป็นไปด้วยอำนาจอาการ ๓๒ ตั้งแต่ฝ่าเท้าจนถึงปลายผม หรือด้วยอำนาจกระดูก ตั้งแต่กระดูกข้อต่ออันปลายสุดของนิ้วเท้าขึ้นไป จนถึงกระโหลกศีรษะ ตั้งแต่กระดูกกระโหลกศีรษะลงไปจนถึงกระดูกข้อต่ออันปลายสุดของนิ้วเท้า ไม่ข้องขัดในฐานะทั้ง ๔ แม้ฐานะเดียว นี้ชื่อว่า เบื้องบนฉันใดเบื้องล่างก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใดเบื้องบนก็ฉันนั้น

คำว่า **กำหนดแสงสว่าง** ความว่า ภิกษุใดนั่งที่ลานแล้วเอาใจใส่ต่ออาโลกสัญญา (การกำหนดอารมณ์คือแสงสว่าง) หลับตาลงเป็นบางครั้ง บางครั้งก็ลืมตาขึ้น ขณะที่เธอแม้จะหลับตาอยู่ รูปปรากฏเป็นอย่างเดียวกันทีเดียว เหมือนเมื่อเธอกำลังลืมตาแลดูอยู่ นี้ชื่อว่า ความสำคัญว่าแสงสว่างย่อมเป็นอันเธอถือเอาได้แล้ว แม้คำว่า **แสงสว่างเหมือนกลางวัน** ก็เป็นชื่อของความสำคัญว่าแสงสว่าง นั้นเหมือนกัน แต่ว่า ความสำคัญว่าแสงสว่างที่เกิดขึ้นอยู่ในตอนกลางคืน ย่อมชื่อว่าเป็นอันเธอกำหนดไว้ดีแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุใดบรรเทาถีนมิทธะได้ด้วยแสงสว่าง สร้างความพอใจให้เกิดขึ้นแล้วเอาใจใส่ทำกัมมัฏฐานอยู่ ความสำคัญว่าแสงสว่างแม้ในกลางวันของภิกษุนั้น ก็ชื่อว่า เป็นอันถือเอาไว้ดีแล้ว เป็นอันตั้งไว้ดีแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกลางคืนหรือกลางวันก็ตาม ภิกษุใช้แสงสว่างใดบรรเทาถีนมิทธะได้แล้ว ตั้งอกตั้งใจทำกัมมัฏฐานอยู่ ความสำคัญที่เกิดขึ้นในแสงสว่างซึ่งใช้เป็นเครื่องบรรเทาถีนมิทธะนั้น ก็ชื่อว่า เป็นอันถือเอาไว้ดีแล้วโดยแท้ แม้ในอิทธิบาทมีวิริยะเป็นต้น ก็ทำนองนี้แล ในสูตรนี้ ทรงแสดงฤทธิ์สำหรับเป็นบาทอภิญญาทั้ง ๖ ประการ

◉ ◉ ◉

เจติยสูตร [22]

(การเจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้อายุยืน)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน-ใกล้กรุงเวสาลี ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือ-บาตรและจีวร เสด็จเข้าไปเที่ยวบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ครั้นเสด็จกลับจาก-บิณฑบาตแล้ว ในเวลาปัจฉาภัต ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาแล้วตรัสว่า ดูก่อน-อานนท์ เธอจงถือเอาผ้านิสีทนะ เราจะเข้าไปยังปาวาลเจดีย์เพื่อพักผ่อนในตอนกลางวัน ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ถือผ้า-นิสีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ ประทับนั่งบนอาสนะ-ที่ท่านพระอานนท์ปูถวาย ส่วนท่านพระอานนท์ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อน-อานนท์ กรุงเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ก็-เป็นที่น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ พหุปุตตกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สารันทเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้-ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นที่ตั้งให้คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมไว้แล้ว บำเพ็ญไว้ดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่พึงดำรงอยู่-ได้กัปหนึ่ง หรือเกินกว่ากัปหนึ่ง ดูก่อนอานนท์ ก็อิทธิบาท ๔ อันตถาคตเจริญ-แล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน(คือทำอิทธิบาทให้เป็นดุจยานที่เทียม-โคไว้ที่แอก เตรียมพร้อมสำหรับการเดินทาง) กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้คล่องแคล่ว-แล้ว สั่งสมแล้ว บำเพ็ญไว้ดีแล้วตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้กัปหนึ่ง-หรือเกินกว่ากัปหนึ่ง

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันโอฬาร กระทำโอภาสอัน-โอฬารอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ก็มิได้รู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาค-เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปหนึ่ง ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปหนึ่ง เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก

[22] สํ.ม.๑๙/๑๑๒๓-๑๑๓๕/๓๓๒-๓๓๗

เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะถูกมารเข้าดลใจ

แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ เมืองเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ . . . ตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่พึง-ดำรงอยู่ได้กัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปหนึ่ง

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันโอฬาร กระทำโอภาสอันโอฬาร-อย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็มิอาจรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า . . . เพราะถูกมารเข้าดลใจ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ ว่าเธอจงไปเถิด อานนท์ เธอรู้กาลอันควรในบัดนี้เถิด ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว ไปนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล

เมื่อท่านพระอานนท์หลีกไปแล้วไม่นาน มารผู้มีบาปจึงได้เข้าไปเฝ้าพระ-ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่-พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระ-สุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุสาวกของเรา-จักยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับ-อาจารย์ตนแล้วยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่าย ไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรัปปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรม-ไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เฉียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำ-แล้ว แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ-ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรัปปวาทที่บังเกิด-ขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง-

ทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุณีสาวิกาของเราจักยังไม่เฉียบแหลม . . . ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เฉียบแหลมแล้ว. แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรัปปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป อุบาสก . . . อุบาสิกาสาวิกาของเราจักยังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ประพฤติธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว ยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหารย์ข่มขี่ปรัปปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสิกาสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เฉียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำแล้ว แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกกระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปฏิหาริย์ข่มขี่ปรัปปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป พรหมจรรย์ของเรานี้ จักยังไม่สมบูรณ์ แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา (มั่นคง) จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้วเพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ พรหมจรรย์-

ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา (มั่นคง) จนกระทั่งพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้ เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า ดูก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงมีความขวนขวายน้อยเถิด การปรินิพพานแห่งเราตถาคตจักมีในไม่ช้า แต่นี้ล่วงไปอีก ๓ เดือนตถาคตจักปรินิพพาน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และเกิดขนพองสยองเกล้าน่าพึงกลัวทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้น ความว่า

พระมุนี เมื่อเทียบเคียงนิพพานและภพ ได้ปลงเสียแล้วซึ่งธรรมอันปรุงแต่งภพ ยินดีแล้วในภายใน มีจิตตั้งมั่นแล้ว ได้ทำลายแล้วซึ่งข่าย คือ กิเลสอันเกิดในตนที่เปรียบเสมือนเกราะ ดังนี้.

อรรถกถาเจติยสูตร [23]

คำว่า **กัป** ในพระสูตรนี้ หมายเอาอายุกัป (การกำหนดอายุ) คือในเวลานั้น ระยะเวลาเท่าใดเป็นประมาณอายุของพวกมนุษย์ บุคคลพึงดำรงดำรงอยู่ได้จนครบประมาณอายุเท่านั้น คำว่า **ตลอดกัป** คือ เกินร้อยปี ในพระดำรัสที่ตรัสว่า กัปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปหนึ่ง ฝ่ายท่านพระมหาสิวเถระ (ผู้คัดค้านอรรถกถา) ได้กล่าวว่า สำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่มีการคุกคามในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เหมือนเมื่อทรงข่มเวทนาปางที่แทบจะสิ้นพระชนม์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน **เวฬุวะ** (เวฬุวคาม) ตั้งสิบเดือนนั่นแหละ ฉันใดก็ฉันนั้น เมื่อทรงเข้าสมาบัติ-

[23] สํ.อ.(สารตฺถปกาสินี ๓) หน้า ๔๒๓-๔๒๗

บ่อยๆ พึงข่มเวทนาไว้ได้เป็นสิบเดือนทีเดียว เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทรงดำรงอยู่ได้ตลอดภัทรกัปนี้ทีเดียว

ถามว่า ก็ทำไมพระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงดำรงอยู่เล่า ? ตอบว่า ขึ้นชื่อว่าพระสรีระที่เป็นผลของกรรมที่ถูกกิเลสเข้าไปยึดครองแล้ว ย่อมจะถูกความชราทั้งหลายมีพระทนต์หักเป็นต้นครอบงำ ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยังไม่ถึงความเป็นผู้มีพระทนต์หักเป็นต้นเลย ก็ย่อมปรินิพพาน ในเวลาที่ยังทรงเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจของคนจำนวนมากนั่นเอง แต่ในเวลาที่เหล่าพระมหาสาวกผู้เป็นพุทธานุพุทธปรินิพพาน ย่อมเป็นสรีระที่ต้องตั้งอยู่โดดเดี่ยว เหมือนตอไม้ หรือมีภิกษุหนุ่มและสามเณรห้อมล้อมบ้าง แต่นั้นก็จะต้องถึงความเป็นผู้ที่พึงถูกเยาะเย้ย ถูกเหยียดหยามได้ว่า โอ้ บริษัทของชาวพุทธทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงดำรงอยู่ แต่เมื่อตรัสคำเช่นนี้แล้ว มารนั้นก็ชอบใจ ดังนั้น คำว่า **อายุกัป** นี้แหละ ท่านได้ชี้ชัดลงไปในอรรถกถาแล้ว

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ปุถุชนแม้อื่นใด ที่ถูกมารดลใจ คือ ถูกมารท่วมทับใจแล้ว ย่อมไม่อาจเพื่อแทงตลอดได้ฉันใด พระเถระก็ไม่สามารถแทงตลอดฉันนั้นเหมือนกัน จริงอยู่ มารย่อมดลจิตผู้ที่ยังละวิปลาส ๑๒ อย่างไม่ได้ พระเถระยังละวิปลาส ๔ อย่างไม่ได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น มารจึงยังดลใจของท่านได้

ถามว่า มารนั้นทำการดลใจอย่างไร ? ตอบว่า ย่อมแสดงรูปารมณ์ที่น่ากลัวบ้าง ให้ได้ยินอารมณ์คือเสียงบ้าง จากนั้น สัตว์ทั้งหลายได้เห็นรูปนั้นหรือได้ยินเสียงนั้นแล้วก็จะละทิ้งสติ เกิดวิงเวียนขึ้น มารจึงสอดมือเข้าปากแล้วบีบหัวใจสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นก็จะสลบไสลทั้งยืน. ก็แลมารนี้สามารถสอดมือเข้าไปในปากของพระเถระเจียวหรือ ? ตอบว่า มารแสดงอารมณ์ที่น่ากลัว พระเถระได้เห็นอารมณ์นั้น ไม่สามารถแทงตลอดแสงแห่งนิมิตได้ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงสามครั้ง ดังนั้น เพื่อทรงทำให้เพลาโศก ด้วยการยกความผิดขึ้นว่า นี่เป็นความกระทำไม่ดีของเธอเอง นี่เป็นความผิดของเธอเอง ในเมื่อพระเถระทูลอ้อนวอนภายหลังว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า

ในคำว่า **มารผู้มีบาป** นี้ ชื่อว่ามาร เพราะประกอบสัตว์ไว้ในความฉิบหาย ก็มารนั้นเพราะประกอบด้วยบาปธรรม จึงเรียกว่า ผู้มีบาป ถึงคำว่า กัณห์ (ดำ) อันตกะ (ผู้ทำที่สุด) นมุจิ (เผ่าพันธ์ผู้ประมาท) ก็ล้วนแต่เป็นชื่อของมารนั้นเอง

คำว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสนี้** คือในสัปดาห์ที่ ๘ แห่ง-การบรรลุ ความตรัสรู้พร้อมของพระผู้มีพระภาคเจ้า มารนี้แล ได้มาที่โคนโพธิ์ทีเดียว ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเพื่อประ-โยชน์อันใด พระองค์ก็ทรงได้บรรลุประโยชน์อันนั้นแล้ว ทรงแทงตลอด สัพพัญญุตญาณแล้ว พระองค์จะทรงท่องเที่ยวไปในโลกหาประโยชน์อะไรกัน แล้ว-ได้อ้อนวอนเหมือนในวันนี้แหละว่า พระเจ้าข้า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง-ทรงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าจงทรงปรินิพพานเถิด

คำว่า **เป็นพหูสูต** คือ ชื่อว่า เป็นพหูสูต เพราะได้เรียนปิฎกสามมามาก ชื่อว่า **ผู้ทรงธรรม** ก็เพราะทรงจำธรรมนั้นแหละ อีกอย่างหนึ่งพึงเห็นใจความ-ในคำว่า **ผู้ทรงธรรม** นี้อย่างนี้ว่า เป็นพหูสูตทางปริยัติและเป็นพหูสูตทางปฏิเวธ จึงชื่อว่า เป็นผู้ทรงธรรม เพราะทรงจำธรรมคือปริยัติและปฏิเวธนั่นเอง คำว่า **โดยสหธรรม** คือ ด้วยถ้อยคำที่มีเหตุ มีการณ์ คำว่า **มีปาฏิหารย์** คือ แสดง-ธรรมทำให้ออกจากทุกข์ได้

คำว่า **มีความขวนขวายน้อย** คือ หมดอาลัย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ว่า มารผู้มีบาป เจ้าแล ตั้งแต่สัปดาห์ที่แปดมาได้เที่ยวโวยวายว่า พระเจ้าข้า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้า จงปรินิพพานเถิด พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ตั้งแต่วันนี้ เจ้าจงเลิกความอุตสาหะได้แล้ว จงอย่า-ทำความพยายามเพื่อการปรินิพพานของเราเลย

คำว่า **ทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร** คือ ทรงตั้งพระสติไว้-เป็นอย่างดี ทรงใช้พระญาณกำหนดแล้วจึงทรงปลง คือทรงสละอายุสังขาร ในกรณี-นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขารอย่างใช้พระหัตถ์โยนก้อนดินทิ้ง แต่ทรงเกิดความคิดว่า เราจะเข้าผลสมาบัติตลอดเวลาประมาณสามเดือนเทียว ต่อจากนั้นจักไม่เข้าสมาบัติอื่น พระอานนท์หมายเอาอาการอย่างนั้น จึงได้กล่าว-

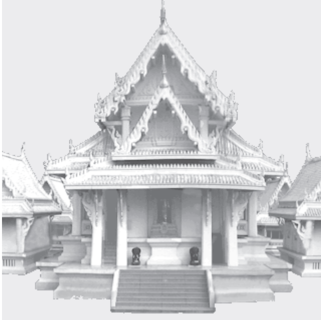
ว่า ทรงปลงแล้ว

คำว่า **แผ่นดินไหวใหญ่** คือ การไหวของแผ่นดินอย่างใหญ่ เล่ากันว่าครั้งนั้น หมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวแล้ว คำว่า **น่าสะพรึงกลัว** คือ ทำให้เกิดความกลัว คำว่า **กลองทิพย์ ก็บันลือลั่น** คือ กลองของเทวดาก็ดังก้อง ฝนก็คำรามแสนคำราม สายฟ้าที่มิใช่เวลาก็แปลบปลาบ มีคำที่ท่านอธิบายว่า ฝนก็ตกชั่วขณะ

ถามว่า คำว่า **ทรงเปล่งอุทาน** นี้ ทรงเปล่งทำไม อาจมีบางคนพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกมารที่ติดตามข้างพระปฤษฎางค์ รบกวนว่า ปรินิพพานเถิดพระเจ้าข้า ปรินิพพานเถิด พระเจ้าข้า จึงทรงปลงอายุสังขารเพราะความกลัว ตอบว่า โอกาสของมารนั้นจงอย่ามี สำหรับผู้กลัวหาได้มีอุทานไม่ เพราะฉะนั้นจึงทรงเปล่งอุทานชนิดที่ปล่อยออกมาเพราะแรงปีติ

คำว่า **พระมุนีได้ทรงปลงแล้ว** คือพระพุทธมุนีได้ทรงชั่งโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ความดับขันธ์ ๕ ได้สนิทเป็นนิพพาน เป็นของเที่ยง ทรงเห็นโทษในภพ และเห็นอานิสงส์ในพระนิพพานแล้วได้ทรงปลงตัวปรุงแต่งภพอันเป็นรากเหง้าของขันธ์ ๕ เสียด้วยอริยมรรคอันทำความสิ้นกรรม

"ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ขีณาสพย่อมพยากรณ์อรหัตผลได้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เพราะอินทรีย์อย่างหนึ่งอันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อินทรีย์อย่างหนึ่งนั้นเป็นไฉน? คือ ปัญญินทรีย์ ภิกษุทั้งหลาย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ อันไปตามปัญญาของพระอริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมตั้งมั่น"

สํ. ม. ๑๙ / ๙๔๘ / ๒๙๓

หมวดที่

๔

อินทรีย์ ๕

หมวดที่ ๔
อินทรีย์ ๕

๑. ความหมาย

อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ ความมีอำนาจ ได้แก่ธรรมที่มีอำนาจยิ่ง-ใหญ่ ในการปราบปรามอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน กล่าวคือ เมื่ออบรมอินทรีย์-ให้แก่กล้าแล้ว อินทรีย์ก็มีอำนาจปราบปราม กำจัดอกุศลธรรมให้พินาศไป อกุศล-ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับอินทรีย์นั้น ได้แก่ **อัสสัทธิยะ** [24] ความไม่มีศรัทธา เช่นไม่-เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น **โกสัชชะ** ความเกียจคร้านในการปฏิบัติ-ธรรมหรือบำเพ็ญกุศล **ปมาทะ** ความประมาทเลินเล่อ เผลอสติ **วิกเขปะ** ความ-ฟุ้งซ่านแห่งจิต **โมหะ** ความหลง ความโง่ เมื่ออินทรีย์แก่กล้าแล้วย่อมสามารถ-ปราบปรามอกุศลธรรมเหล่านี้ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คุณธรรมคืออินทรีย์นี้ เป็น-ธรรมสำหรับปกครองจิตใจ ทำให้จิตใจมีอำนาจเหนือกิเลสได้ ฉะนั้น จึงเรียกว่า อินทรีย์ คือ คุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่

๒. อินทริยวิภาค

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสจำแนก **อินทรีย์** ออกเป็น ๕ ประการ คือ

๑.สัทธินทรีย์	อินทรีย์ คือ ศรัทธา
๒.วิริยินทรีย์	อินทรีย์ คือ วิริยะ
๓.สตินทรีย์	อินทรีย์ คือ สติ
๔.สมาธินทรีย์	อินทรีย์ คือ สมาธิ
๕.ปัญญินทรีย์	อินทรีย์ คือ ปัญญา

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกอินทรีย์เป็น ๕ ประการ และตรัสแสดงความ-หมายของอินทรีย์แต่ละประการ ปรากฏในพระไตรปิฎก สังยุตนิกาย มหาวารวรรค อินทริยสังยุต [25] ว่า

[24] วิสุทฺธิ ๓/๓๒๙
[25] สํ.ม. ๑๙/๘๖๔-๘๖๙/๒๖๑-๒๖๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ ๕ ประการ คือ สัทธินทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์

ภิกษุทั้งหลาย **สัทธินทรีย์เป็นไฉน ?** อริยสาวกในพระศาสนา-นี้ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะ-เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้-จำแนกธรรม นี้เรียกว่า **สัทธินทรีย์**

วิริยินทรีย์เป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวก-ในพระศาสนานี้ บำเพ็ญความเพียร มีกำลัง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อสร้างกุศล-ธรรมให้เกิดขึ้น อริยสาวกนั้นยังฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญ-ความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้มั่น เพื่อความไม่-บังเกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลที่ยังไม่บังเกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลที่บังเกิด-ขึ้นแล้ว เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่บังเกิดขึ้น เพื่อ-ความดำรงอยู่ เพื่อความถึงพร้อม เพื่อความแพร่หลาย เพื่อความ-เจรญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า **วิริยินทรีย์**

สตินทรีย์เป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกใน-พระศาสนานี้ เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเครื่องรักษาตน-อันยอดเยี่ยม เป็นผู้ระลึกได้ เป็นผู้ระลึกได้เนืองๆ ซึ่งกิจที่กระทำ-และคำพูดแล้วแม้นานได้ พระอริยสาวกนั้นเป็นมีปกติพิจารณาเห็น-กายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดความยินดี-และความยินร้ายในโลกเสียได้ เป็นมีปกติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา-อยู่ . . . เป็นมีปกติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ . . . มีปกติพิจารณาเห็น-ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดความ-ยินดีและความยินร้ายในโลกเสียได้ นี้เรียกว่า **สตินทรีย์**

สมาธินทรีย์เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกใน-พระศาสนานี้ กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้

เอกัคคตาจิต พระอริยสาวกนั้น สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุ-ทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มี-วิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้น-ไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้-เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์และดับโทมนัสและโสมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขา-เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า **สมาธินทรีย์**

ปัญญินทรีย์เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระ-ศาสนานี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องกำหนดความ-เกิดขึ้นและความดับไปแห่งนามรูป อันเป็นปัญญาชั้นอริยะ เป็นปัญญา-เครื่องชำแรกกิเลส เป็นปัญญาให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ พระอริยสาวกนั้นย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า **ปัญญินทรีย์** ภิกษุ-ทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล

๓. ปัญญินทรีย์เป็นเสมือนผู้นำและยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น ปัญญินทรีย์เป็นเสมือนเป็นผู้นำของอินทรีย์อีก ๔ ประการที่เหลือ มีบทบาทสำคัญทำให้อินทรีย์อีก ๔ ประการที่เหลือ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ตั้งมั่น ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ปฐมปุพพารามสูตร ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ขีณาสพย่อมพยากรณ์อรหัตตผลได้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เพราะ-อินทรีย์อย่างหนึ่งอันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อินทรีย์-อย่างหนึ่งนั้นเป็นไฉน? คือ ปัญญินทรีย์ ภิกษุทั้งหลาย สัทธา

วิริยะ สติ สมาธิ อันไปตามปัญญาของพระอริยสาวกผู้มีปัญญาย่อมตั้งมั่น [26]

อนึ่ง ปัญญินทรีย์มีความสำคัญเพราะเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม สมดังพระพุทธดำรัสที่แสดงไว้ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค โกสลสูตร ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาโพธิปักขิยธรรมทุกอย่าง ปัญญินทรีย์เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ [27]

๔. ความแก่กล้าของอินทรีย์กับการบรรลุเป็นพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ

๔.๑ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายการบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ เพราะความแก่กล้าของอินทรีย์ ๕ ประการ ของพระอริยบุคคลเหล่านั้นแตกต่างกัน มีปรากฏในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เอกาภิญญาสูตร [28] ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน? คือ สัทธินทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี

[26] สํ.ม. ๑๙/๙๘๘/๒๙๓

[27] สํ.ม. ๑๙/๑๐๒๕/๓๐๑

[28] สํ.ม. ๑๙/๘๙๙-๙๐๐/๒๗๑

เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อน-กว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุทธัง-โสโตอกนิฏฐคามี เป็นพระโสดาบันผู้เอกพีชี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อน-กว่าอินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบันผู้โกลังโกละ เพราะ-อินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้เอกพีชี เป็นพระโสดาบันผู้สัตตักขัตตุปรมะ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์-ของพระโสดาบันผู้โกลังโกละ เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี เพราะ-อินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้สัตตักขัตตุปรมะ เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของ-พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี

๔.๒ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายข้อความในพระสูตรดังนี้

บุคคลใดได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ละเพียงอัตภาพเดียวเท่านั้นแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลนี้ ชื่อ **เอกพีชี**

บุคคลผู้ท่องเที่ยวไปสองสามภพแล้ว จึงจะทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้ ชื่อ**โกลังโกละ** ผู้ที่เกิดขึ้นอีกอย่างมากก็แค่เจ็ดครั้ง ไม่ถือ-เอาภพที่แปด ชื่อว่า **สัตตักขัตตุปรมะ**

จริงอยู่ พระโสดาบันบางท่านยังมีอัธยาศัยในวัฏฏะ ชอบวัฏฏะ-จึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะนั่นแหละอยู่ร่ำไป อนาถปิณฑิกเศรษฐี วิสาขาอุบาสิกา จุลลรถเทพบุตร มหารถเทพบุตร อเนกวรรณเทพบุตร ท้าวสักกเทวราช นาคทัตตเทพบุตร ท่านเหล่านี้ ยังมีอัธยาศัยใน-วัฏฏะ ชอบวัฏฏะ เกิดในกามาวจรเทวโลกจนครบหกชั้นตั้งแต่ต้น แล้วจึงไปเกิดในชั้นอกนิฏฐภพ ในพรหมโลก แล้วจึงจะปรินิพพาน ท่านเหล่านี้ ไม่ถือเอาในกรณีนี้ ไม่ใช่แต่ท่านเหล่านี้เท่านั้น ผู้ที่-ท่องเที่ยวอยู่ในมนุษย์เท่านั้น ครบเจ็ดครั้งแล้ว จึงสำเร็จเป็นพระ-อรหันต์ก็ดี ผู้ที่เกิดในเทวโลกแล้วเที่ยวไปเที่ยวมาแต่ในเทวโลกเท่า-นั้นจนครบเจ็ดครั้ง แล้วจึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ดี แม้ท่าน

พวกนี้ ก็ไม่ถือเอาในที่นี้ แต่ในที่นี้ถือเอาแต่ผู้ที่บางทีก็ท่องเที่ยวไป-ในมนุษย์ บางทีก็ในเทวดาแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์เท่านั้น เพราะ-ฉะนั้น คำว่า **สัตตักขัตตุปรมะ** นี้ พึงทราบว่า ในที่นี้ทรงแสดงชื่อของ-พระโสดาบันประเภทสุกขวิปัสสกะที่ปะปนอยู่ในพระอริยบุคคลทั้ง ๘ หมวด

สำหรับในบทว่า **ธมฺมานุสารี ผู้ไปตามธรรม สทฺธานุสารี ผู้ไปตามความเชื่อถือ** นี้ หมายความว่า ในศาสนานี้ มีธุระสองอย่าง คือ ศรัทธาธุระ ปัญญาธุระ มีความตั้งมั่นสองอย่างคือ ตั้งมั่นใน-ศรัทธา ตั้งมั่นในปัญญา สำหรับผู้ที่จะให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น ใน-ธุระและความตั้งมั่นเหล่านั้น ภิกษุใด ถ้าอาจให้เกิดขึ้นด้วยศรัทธาได้แล้วทำศรัทธาธุระว่า เราจะให้โลกุตรธรรมเกิดขึ้น แล้วยังโสดาปัตติมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **สัทธานุสารี** ผู้ไปตามความเชื่อถือในขณะแห่งมรรค ส่วนในขณะแห่งผลก็ชื่อว่า **สัทธาวิมุตติ** เป็นผู้หลุดพ้นด้วยความเชื่อถือ แบ่งเป็นสามพวกคือ **เอกพีชี** ผู้มีการเกิดครั้งเดียว **โกลังโกละ** ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล **สัตตักขัตตุปรมะ** ผู้เกิดอีกอย่างมากก็เจ็ดครั้ง ในบุคคลเหล่านี้บุคคลแต่ละบุคคลแบ่งออกเป็นพวกด้วยอำนาจแห่งทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา เป็นต้น ฉะนั้น ด้วยศรัทธาธุระจึงมีอยู่ ๑๒ พวก

ส่วนภิกษุใด ถ้าอาจให้เกิดด้วยปัญญาได้แล้วทำปัญญาธุระว่า เราจะให้โลกุตรธรรมเกิดขึ้น แล้วยังโสดาปัตติมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ ภิกษุนั้น ในขณะแห่งมรรค ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **ธัมมานุสารี** ผู้ไปตาม-ธรรม ส่วนในขณะแห่งผล ก็ชื่อว่า **ปัญญาวิมุต** เป็นผู้หลุด-พ้นด้วยความรู้แจ่มชัด ซึ่งแบ่งเป็น ๑๒ พวกต่างด้วยพระ-อริยบุคคลมีเอกพีชีเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ พระโสดาบันที่ดำรงอยู่-ในมรรค ๒ ก็รวมเป็น ๒๔ พวกไปในขณะแห่งผล

๕. การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน

อินทรีย์ ๕ เป็นคุณธรรมสำคัญยิ่ง ในการปกครองใจ เพื่อให้ใจมีอำนาจ-

เหนืออกุศลธรรมมีอัสสัทธิยะ (ความไม่เชื่อ ความไม่มีศรัทธา) เป็นต้น ดังกล่าวแล้ว แต่อินทรีย์ ๕ นี้ จะมีประสิทธิภาพสูงในการปราบปรามอกุศลได้ ก็ต่อเมื่ออินทรีย์เหล่านั้นมีความสมดุลย์กัน ดังนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรที่ประสงค์จะทำให้ใจมีอำนาจเหนืออกุศล สามารถละบาปอกุศลอันเป็นปฏิปักษ์ได้ จะต้องปรับอินทรีย์ให้มีความสมดุลย์กัน ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ก็ได้อธิบายวิธีการปรับอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกันไว้ ในอรรถกถาวิภังคปกรณ์ ชื่อสัมโมหวิโนทนี [29] ดังนี้

การที่พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติสมถวิปัสสนากัมมัฏฐานต้องปรับอินทรีย์ ๕ อย่างมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน ก็เพราะว่า ถ้าสัทธินทรีย์ของพระโยคาวจรมีกำลังกล้า อินทรีย์อีก ๔ อย่างนอกนี้ที่มีกำลังอ่อนกว่าก็ไม่สามารถทำหน้าที่ของตนให้สำเร็จได้ กล่าวคือ วิริยินทรีย์จะไม่สามารถทำหน้าที่ประคับประคองจิตให้ขะมักเขม้นได้ สตินทรีย์ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ค้ำจุนจิตไว้ในอารมณ์กัมมัฏฐานได้ สมาธินทรีย์ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ ควบคุมจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านได้ และปัญญินทรีย์ก็จะไม่สามารถทำหน้าที่ในการรู้เห็นสภาวธรรมได้ เพราะฉะนั้น ถ้าสัทธินทรีย์ที่มีกำลังกล้ากว่าอินทรีย์อื่นๆ เช่นนี้ พระโยคาวจรพึงปรับลดสัทธินทรีย์ให้มีกำลังอ่อนลงเสมอกับอินทรีย์ข้ออื่นๆ ด้วยการพิจารณาสภาวธรรม หรือด้วยการไม่ใฝ่ใจกับอารมณ์ที่เป็นเหตุทำให้สัทธินทรีย์มีกำลังแก่กล้าอินทรีย์อื่นๆ แต่ถ้าวิริยินทรีย์มีกำลังแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่นๆ แล้ว สัทธินทรีย์ก็จะไม่สามารถทำหน้าที่คือ น้อมใจเชื่อได้เลย และอินทรีย์อื่นๆ นอกจากนี้ ก็ไม่สามารถทำหน้าที่ของตน ๆ ให้สำเร็จได้ เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรพึงให้วิริยินทรีย์นั้นลดลงบ้าง โดยการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น แม้ในอินทรีย์อื่นๆ นอกจากนี้ก็เหมือนกัน พึงทราบว่า เมื่ออินทรีย์หนึ่งมีกำลังแก่กล้ากว่าแล้ว อินทรีย์อื่นๆ นอกนี้ ไม่สามารถทำหน้าที่ของตนๆ ให้สำเร็จได้

การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน คือ การทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน เพราะถ้า**สัทธินทรีย์**ของผู้บำเพ็ญเพียรมีกำลังแก่กล้า อินทรีย์ ๔ ข้อที่เหลือ มีกำลังอ่อนกว่า อินทรีย์ทั้ง ๔ ข้อ คือ **วิริยินทรีย์** ย่อมไม่สามารถทำปัคคหกิจ (กิจคือการยกจิตไว้) **สตินทรีย์**ย่อมไม่สามารถ-

[29] วิภงฺค.อ. (สมฺโมหวิโนทนี) ๔๗/๔๔๗

ทำอุปัฏฐานกิจ (กิจคือการอุปการะจิต) **สมาธินทรีย์**ย่อมไม่สามารถทำอวิกเขปกิจ (กิจคือการทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) และ**ปัญญินทรีย์**ก็ย่อมไม่สามารถทำทัสสนกิจ (กิจคือการเห็นตามเป็นจริง) เพราะฉะนั้น ต้องทำ-**สัทธินทรีย์**ที่มีกำลังกล้านั้นให้ลดลงเสมอกับอินทรีย์ ๔ ข้อที่เหลือ ด้วยการ-พิจารณาสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยไม่ใส่ใจถึงอารมณ์ที่เป็นเหตุ-ให้**สัทธินทรีย์**มีกำลังแก่กล้ากว่า

ถ้า **วิริยินทรีย์**มีกำลังแก่กล้า **สัทธินทรีย์**ย่อมไม่สามารถทำอธิโมกขกิจได้ (กิจคือการน้อมใจเชื่อ) **อินทรีย์**นอกนี้ ก็จะไม่สามารถทำ-กิจนอกนี้แต่ละข้อได้ เพราะฉะนั้น **วิริยินทรีย์**ที่มีกำลังแก่กล้านั้นต้องทำให้ลดลงด้วยการเจริญ**ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**เป็นต้น แม้**อินทรีย์**ข้อ-อื่นๆ ก็เหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อ**อินทรีย์**ข้อหนึ่งมีกำลังแก่กล้ากว่าแล้ว **อินทรีย์**ข้ออื่นๆ ที่เหลือก็จะไม่สามารถทำกิจของตนให้สำเร็จได้

ในอินทรีย์ ๕ นี้ บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความเสมอกันแห่ง-สัทธากับปัญญาและสมาธิกับวิริยะ เพราะคนมีสัทธาแก่กล้าแต่ปัญญา-อ่อน จะเป็นคนเชื่อง่าย มักเลื่อมใสในสิ่งอันไม่เป็นสาระ(นอกจากพระ-รัตนตรัย) ส่วนคนมีปัญญากล้า แต่มีสัทธาอ่อน ก็มักจะตกไปข้างอวด-ดี ยากที่จะแก้ไข คือ มักคิดเลยเถิดไปว่า การทำจิตให้เป็นกุศลเท่านั้นก็-พอแล้ว แต่ไม่ทำบุญมีการบริจาคทาน เป็นต้น ย่อมมีโอกาสไปเกิดใน-นรกได้ ต่อเมื่ออินทรีย์ทั้ง ๒ คือสัทธากับปัญญาเสมอกัน บุคคลจึงจะ-เลื่อมใสในสิ่งอันควรเลื่อมใส (พระรัตนตรัย)

โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) มักครอบงำคนมีสมาธิกล้าแต่วิริยะอ่อน เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ อุทธัจจะย่อมครอบงำคนมีวิริยะกล้า แต่-สมาธิอ่อน เพราะวิริยะเป็นฝ่ายอุทธัจจะ แต่สมาธิที่มีวิริยะประกอบเข้า-ด้วยกันแล้ว จะไม่ตกไปในโกสัชชะ วิริยะที่มีสมาธิประกอบพร้อมกันแล้วจะ-ไม่ตกไปในอุทธัจจะ เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น พระโยคาวจรพึงทำ-ให้เสมอกัน ด้วยว่า อัปปนาจะมีได้ ก็เพราะความเสมอกันแห่งอินทรีย์ทั้ง ๒

อนึ่ง **สัทธา**ที่มีกำลังมากย่อมเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน

เพราะเมื่อสัทธามีกำลังมาก เธอเชื่อดิ่งลงไปจักบรรลุอัปปนาได้ สำหรับสมาธิและปัญญาเล่า สมาธิที่มีกำลังมากเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ด้วยเมื่อเอกัคคตามีกำลังอย่างนั้น เธอจะบรรลุอัปปนาได้ ปัญญาที่มีกำลังเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน เพราะเมื่อปัญญามีกำลังอย่างนั้น เธอย่อมจะบรรลุลักขณปฏิเวธ (เห็นแจ้งไตรลักษณ์) ได้ อนึ่ง แม้เพราะสมาธิและปัญญาทั้ง ๒ เสมอกัน อัปปนาก็คงมีได้ ส่วนสติ มีกำลังในที่ทั้งปวงจึงควร เพราะสติรักษาจิตไว้ไม่ให้ตกไปในอุทธัจจะ เพราะอำนาจแห่งสัทธา วิริยะ และปัญญาอันเป็นฝ่ายอุทธัจจะ และรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในโกสัชชะ เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำปรารถนาในที่ทั้งปวง ดุจเกลือสะตุเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในกับข้าวทั้งปวง และดุจสรรพกัมมิกอำมาตย์ (ผู้รอบรู้ในการงานทั้งปวง) เป็นผู้พึงปรารถนาในสรรพราชกิจฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สติเป็นคุณชาติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง

๖. อินทรีย์ ๕ ปรากฏชัดในธรรมต่างๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงอินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ แต่ละประการซึ่งปรากฏชัดในธรรมต่างๆ ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ทัฏฐัพพสูตร [30] ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ . . . ปัญญินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสัทธินทรีย์ปรากฏชัดในธรรมเหล่าไหน ? **ภิกษุจะพึงเห็น**สัทธินทรีย์ปรากฏชัดในอง**ค์คุณของพระโสดาบัน ๔ ประการ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสัทธินทรีย์ในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นวิริยินทรีย์ปรากฏชัดในธรรมไหน ? ภิกษุจะพึงเห็น**สัทธินทรีย์ปรากฏชัดในสัมมัปปธาน ๔** ดูก่อน-

[30] สํ.ม. ๑๙/๘๕๒-๗/๒๕๙-๒๖๐

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นวิริยินทรีย์ในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมไหน ? **ภิกษุจะพึงเห็นสตินทรีย์ปรากฏชัดในในสติปัฏฐาน ๔** ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นพึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมไหน? **ภิกษุจะพึงเห็นสมาธินทรีย์ปรากฏชัดในฌาน ๔** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมไหน? **ภิกษุจะพึงเห็นปัญญินทรีย์ปรากฏชัดในในอริยสัจ ๔** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นอินทรีย์ ๕ ประการ ในธรรมเหล่านี้แล

๗. อรรถกถาทัฏฐัพพสูตร

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้ เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่าอินทรีย์ ๕ ประการเหล่านี้ แต่ละประการต่างก็มีความสำคัญที่สุด และมีความเด่นกว่าอินทรีย์ข้ออื่นๆ เฉพาะใน การทำหน้าที่ที่เป็นวิสัย (อารมณ์) ของตนๆ เท่านั้น โดยอธิบายเปรียบเทียบเหมือนกับการผลัดกันทำหน้าที่ของเศรษฐีบุตร ๔ คนและพระราชา ซึ่งเป็นสหายกัน **มาในอรรถกถาทัฏฐัพพสูตร คัมภีร์ชื่อสารัตถปกาสินี** [31] ดังนี้

สัทธินทรีย์ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นลักษณะที่ทำให้ตนเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าอินทรีย์ข้ออื่นๆ **ปรากฏชัดในโสดาปัตติยังคะ**(องค์คุณแห่งพระโสดาบัน ๔) ส่วนอินทรีย์ที่เหลือต่างก็คล้อยตามสัทธินทรีย์นั้น เปรียบเสมือนเมื่อกลุ่มเพื่อนทั้งหมด ๕ คน ประกอบด้วยบุตรเศรษฐี ๔ คน รวมกับพระราชาอีก ๑ พระองค์พร้อมกันเที่ยวไปตามถนน ในงานนักขัตตฤกษ์แล้ว เมื่อถึงเรือนของเศรษฐีบุตรคนที่หนึ่ง อีก ๔ คนนอก-

[31] สํ.อ.(สารตฺถปกาสินี ๓) ๓๙๘- ๓๙๙

นี้ ก็นั่งนิ่ง เจ้าของเรือนเท่านั้นที่ได้เที่ยวสั่งงานในเรือนว่า จงให้ของเคี้ยว ของกิน แก่ท่านเหล่านี้ จงให้เครื่องแต่งตัวมีของหอมและพวงมาลัยเป็นต้นแก่ท่านเหล่านี้ ฉะนั้นแล

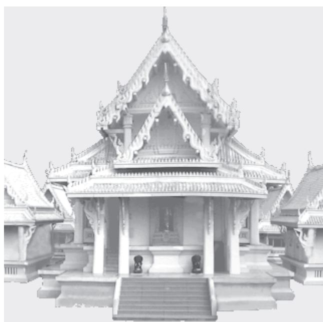
วิริยินทรีย์ซึ่งมีความประคับประคองเป็นลักษณะที่ทำความเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าอินทรีย์ข้ออื่นๆ **ปรากฏชัดในสัมมัปปธาน ๔** ส่วนอินทรีย์ที่เหลือต่างก็คล้อยตามวิริยินทรีย์นั้น เปรียบเสมือน เมื่อสหายทั้งหมดพากันมาถึงเรือนของเศรษฐีบุตรคนที่ ๒ เศรษฐีบุตรนั้นซึ่งเป็นเจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงานในเรือน อีก ๔ คนที่เหลือก็นั่งนิ่งฉันนั้นเหมือนกัน

สตินทรีย์มีการเข้าไปปรากฏเป็นลักษณะที่ทำความเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าอินทรีย์ข้ออื่นๆ **ปรากฏชัดในสติปัฏฐาน**ทั้ง ๔ ส่วนอินทรีย์ที่เหลือต่างก็คล้อยตามสตินทรีย์นั้น เปรียบเสมือนเมื่อกลุ่มสหายทั้ง ๕ คน พากันมาถึงเรือนเศรษฐีบุตรคนที่ ๓ เศรษฐีบุตรนั้นซึ่งเป็นเจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน อีก ๔ คนที่เหลือก็นั่งนิ่ง ฉันนั้นเหมือนกัน

สมาธินทรีย์ : สมาธินทรีย์ มีความไม่ซัดส่ายลักษณะที่ทำความเป็นใหญ่เป็นหัวหน้าอินทรีย์ข้ออื่นๆ **ปรากฏชัด**ใน**เรื่องฌานและวิโมกข์** ส่วนอินทรีย์ที่เหลือต่างก็คล้อยตามสมาธินทรีย์นั้น เปรียบเสมือน เมื่อกลุ่มสหายทั้ง ๕ คน พากันมาถึงเรือนเศรษฐีบุตรคนที่ ๔ เศรษฐีบุตรนั้นซึ่งเจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน อีก ๔ คนก็นั่งนิ่ง ฉันนั้นแล

ปัญญินทรีย์ มีความรู้ชัดเป็นลักษณะที่ทำความเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า อินทรีย์ข้ออื่นๆ **ปรากฏชัดในการรู้แจ้งอริยสัจ** ส่วนอินทรีย์อีก ๔ ประการที่เหลือ ต่างก็คล้อยตามปัญญินทรีย์นั้น เปรียบเสมือน เมื่อกลุ่มสหายทั้ง ๕ คน พากันมาถึงพระตำหนักของพระราชา พระราชาเท่านั้น ย่อมทรงเที่ยวสั่งงานภายในพระตำหนัก ส่วนเศรษฐีบุตรอีก ๔ คนนอกนี้ ก็นั่งนิ่ง ฉันนั้นเหมือนกันแล.

◉ ◉ ◉

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลั่งไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญพละ ๕ ประการ อบรมพละ ๕ ประการให้มาก ก็ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน.”

สํ. ม. ๑๙ / ๑๐๐๐-๑๐๐๑ / ๓๒๓

หมวดที่
๕

พละ ๕

หมวดที่ ๕

พละ ๕

๑. ความหมาย

พละ แปลว่า **กำลัง** หมายถึงธรรมอันเป็นกำลังที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรม และเป็นเครื่องมือย่ำยีอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ เมื่อมีพลธรรมเกิดขึ้นแล้ว อกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้น เพราะธรรมที่เป็นกำลังนี้จะต้านทานไว้ ป้องกันไว้อย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหว ไม่เปิดโอกาสให้แก่อกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์นั้นๆ เกิดขึ้นครอบงำจิตได้ [32]

๒. พลวิภาค

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงจำแนกพลธรรมไว้เป็น ๕ ประการแล้ว ได้ตรัสอธิบายพลธรรมแต่ละข้อ ในพระสุตตัตปิฎก อังคุตตรนิกาย วิตถตสูตร [33] ดังนี้

> ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **พละ ๕** ประการนี้ ๕ ประการมีอะไรบ้าง ? คือ **สัทธาพละ** ๑ **วิริยพละ** ๑ **สติพละ** ๑ **สมาธิพละ** ๑ **ปัญญาพละ** ๑
>
> ภิกษุทั้งหลาย **สัทธาพละ** เป็นไฉน ? พระอริยสาวกในพระศาสนานี้ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ . . . เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่า **สัทธาพละ**

[32] วิสุทฺธิ ๓/๓๒๙
[33] องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๔/๑๑-๑๒

วิริยพละ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระ-ศาสนานี้ เป็นผู้บำเพ็ญความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม ไม่ทอดธุระใน-กุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า **วิริยพละ**.

สติพละเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระ-ศาสนานี้ เป็นผู้มีสติประกอบด้วยสติเครื่องรักษาตนอันยอดเยี่ยม ระลึกตามแม้สิ่งที่ทำแม้คำที่พูดไว้นานได้ นี้เรียกว่า **สติพละ**.

สมาธิพละ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระ-ศาสนานี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก-วิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบไป จึงบรรลุ-ทุติยฌาน อันเป็นความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติคลายไป เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ-ตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข และ เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัส-ก่อน ๆ จึงบรรลุจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่อุเบกขาเป็นเหตุ-ให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า **สมาธิพละ**.

ปัญญาพละ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกใน-พระศาสนานี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่หยั่งถึงความเกิด-และความดับแห่งนามรูป เป็นปัญญาประเสริฐ อันชำแรกกิเลส เป็นเครื่องนำให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า **ปัญญาพละ**

พละ ๕ ประการนี้ กับอินทรีย์ ๕ ประการที่กล่าวแล้วในหมวดก่อน ว่าโดย-

หัวข้อธรรมก็เป็นอันเดียวกัน มีจำนวนเท่ากัน แต่เรียกชื่อหมวดธรรมต่างกัน คือ เรียกว่า **อินทรีย์** และ เรียกว่า **พละ** เพราะธรรมเหล่านี้มีหน้าที่ต่างกัน กล่าวคือ ถ้าใช้ปราบอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ก็เรียกชื่อว่า **อินทรีย์** ถ้าใช้เป็นเครื่องต่อต้าน-เมื่อถูกอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ซึ่งเกิดขึ้นครอบงำจิต เหมือนเป็นป้อมปราการที่-แข็งแกร่ง มั่นคง ป้องกันศัตรูมิให้เข้าสู่ภายในเมืองได้ จึงเรียกว่า **พละ**

พละ ๕ ประการ คือ ธรรมอันเป็นกำลังที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่ออกุศลธรรม ๕ ประการที่เป็นปฏิปักษ์ และมีหน้าที่ย่ำยี ต่อต้าน ป้องกันอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์-นั้นๆ มิให้เกิดขึ้นครอบงำจิตได้ ดังนี้

๑. สัทธาพละ กำลังคือศรัทธาอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว เป็นกำลังต่อ-ต้านอกุศลธรรม คือ อัสสัทธิยะ (ความไม่เชื่อ) กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาพละเกิดขึ้น-ในใจแล้ว ศรัทธาพละก็จะเป็นกำลังต้านทานมิให้อัสสัทธิยะเกิดขึ้นในใจได้

๒. วิริยพละ กำลังคือความเพียรอันมั่นคง เป็นกำลังต่อต้านอกุศล-ธรรม คือ โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) กล่าวคือ เมื่อมีวิริยพละเกิดขึ้นในใจแล้ว วิริยพละก็จะเป็นกำลังต้านทานมิให้โกสัชชะเกิดขึ้นในใจได้

๓. สติพละ กำลังคือสติ เป็นกำลังต่อต้านอกุศลธรรม คือ ปมาทะ (ความประมาท เลินเล่อ) กล่าวคือ เมื่อมีสติพละเกิดขึ้นในใจแล้ว สติพละก็จะเป็น-กำลังต้านทานมิให้ปมาทะเกิดขึ้นในใจได้

๔. สมาธิพละ กำลังคือสมาธิอันมั่นคง เป็นกำลังต่อต้านอกุศลธรรม คือ วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่านแห่งจิต) กล่าวคือ เมื่อมีสมาธิพละเกิดขึ้นในใจแล้ว สมาธิพละก็จะเป็นกำลังต้านทานมิให้วิกเขปะเกิดขึ้นในใจได้

๕. ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา เป็นกำลังต่อต้านอกุศลธรรม คือ โมหะ (ความโง่) หรือ อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) กล่าวคือ เมื่อมีปัญญาพละเกิดขึ้นในใจ-แล้ว ปัญญาพละก็จะเป็นกำลังต้านทานมิให้โมหะ หรือ อวิชชาเกิดขึ้นในใจได้

๓. ปัญญาพละเลิศกว่าพละทั้งหลาย

บรรดา พละทั้ง ๕ นี้ แต่ละอย่างเป็นกำลังต้านทานอกุศลธรรมได้ทั้งนั้น แต่ที่สำคัญที่สุด ได้แก่ปัญญาพละ เพราะเป็นคุณธรรมที่มีกำลังประเสริฐกว่าพละ-ทั้งหลาย ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปุนกูฏสูตร[34] ดังนี้

> ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเสมือนสิ่งที่เป็นเลิศ เป็นที่รวบ-รวม เป็นที่ประมวลมา แห่งเรือนยอด ได้แก่ ยอดเรือน ฉันใด บรรดา-พละ ๕ ประการนี้ พละที่เป็นเลิศ เป็นที่รวบรวม เป็นที่ประมวลมา แห่งพละทั้งหลาย ได้แก่ ปัญญาพละ ก็ฉันนั้น เหมือนกันแล.

๔. เจริญพลธรรมเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงพละ ๕ ประการไว้เพื่อละกิเลสสังโยชน์ ที่ละ-ได้ยาก กำจัดได้ยาก คือ **สังโยชน์เบื้องสูง ๕ อย่าง** ได้แก่ **รูปราคะ** (ความยินดีใน-รูปฌานหรือรูปภพ) **อรูปราคะ** (ความยินดีในอรูปฌานหรืออรูปภพ) **มานะ** (ความ-ถือตัว) **อุทธัจจะ** (ความฟุ้งซ่านแห่งจิต) และ**อวิชชา** (ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ) ปรากฏในพระสุตตัตปิฎก สังยุตนิกาย [35] ดังนี้

> ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ ประการ** เหล่านี้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ภิกษุทั้ง-หลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ ประการ เหล่านี้แล.
>
> ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญ**พละ ๕ ประการ** เพื่อความ-รู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเสียซึ่งสังโยชน์อันเป็นส่วน-เบื้องบน ๕ ประการ ภิกษุพึงเจริญ**พละ ๕ ประการ**อย่างไร ? ภิกษุ-

[34] องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖/๑๓
[35] สํ.ม. ๑๙/๑๑๐๖-๗/๓๒๕

ในธรรมวินัยนี้ **ย่อมเจริญสัทธาพละ .... วิริยพละ ... สติพละ ... สมาธิพละ ... ย่อมเจริญปัญญาพละ** อันเป็นเครื่องกำจัดราคะเป็นที่-สุด มีอันกำจัดโทสะ เป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ เหล่านี้แล อันภิกษุพึงเจริญเพื่อ-ความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเสียซึ่งสังโยชน์อัน-เป็นส่วนเบื้องบน ๕ ประการ เหล่านี้แล.

๕. พละ ๕ ปรากฏชัดในธรรมต่างๆ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงพละ ๕ ประการเหล่านี้ แต่ละประการ มีฐาน-ที่ปรากฏซึ่งปรากฏชัดในธรรมต่างๆ เช่นเดียวกับอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ พละแต่ละ-ข้อมีความเด่นกว่าพละข้ออื่นๆ เฉพาะในการทำหน้าที่ที่เป็นวิสัย (อารมณ์) ของตนๆ เท่านั้น สมดังพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวาร-วรรค ทัฏฐัพพสูตร [36] ความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการเหล่านี้ คือ สัทธาพละ . . . ปัญญาพละ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสัทธาพละปรากฏชัดในธรรม-เหล่าไหน ? **ภิกษุจะพึงเห็นสัทธาพละปรากฏชัดในองค์คุณของพระ-โสดาบัน ๔ ประการ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสัทธาพละ-ในธรรมนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นวิริยพละปรากฏชัดในธรรมไหน ? **ภิกษุจะพึงเห็นวิริยพละปรากฏชัดในสัมมัปปธาน ๔** ดูก่อนภิกษุทั้ง-หลาย ภิกษุจะพึงเห็นวิริยพละในธรรมนี้

[36] สํ.ม. ๒๒/๑๕/๑๒-๑๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสติพละในธรรมไหน ? **ภิกษุจะพึงเห็นสติพละในสติปัฏฐาน ๔** ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็น-พึงเห็นสติพละในธรรมนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นสมาธิพละในธรรมไหน? **ภิกษุจะพึงเห็นสมาธิพละในฌาน ๔** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึง-เห็นสมาธิพละในธรรมนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นปัญญาพละในธรรมไหน? **ภิกษุจะพึงเห็นปัญญาพละในอริยสัจ ๔** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะ-พึงเห็นปัญญาพละในธรรมนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจะพึงเห็นพละ ๕ ประการ ในธรรม-เหล่านี้แล.

๖. พระพุทธดำรัสแสดงพละ ๕ พาไปถึงพระนิพพาน

พละ ๕ ประการนี้ และทรงอธิบายว่า ที่พระโยคาวจรเจริญให้มาก อบรม-ให้มากแล้ว ย่อมนำไปสู่พระนิพพาน ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงไว้ในพระ-ไตรปิฎกสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค พลสังยุต [37] แปลความว่า

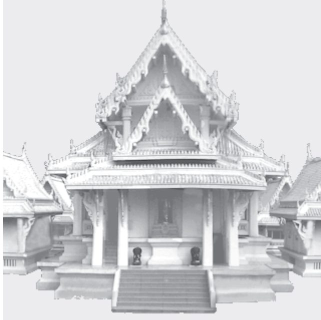
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลั่ง-ไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อเจริญพละ ๕ ประการ อบรมพละ ๕ ประการให้มาก ก็ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญพละ ๕ ประการ อบรมพละ

[37] สํ.ม. ๑๙/๑๑๐๐-๑๑๐๑/๓๒๓

๕ ประการให้มาก อย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละ..... วิริยพละ.... สติพละ.... สมาธิพละ.... ปัญญาพละ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญพละ ๕ ประการ อบรมพละ ๕ ประการให้มากอย่างนี้แล ย่อมชื่อว่าเป็นผู้น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน

สํ. ม. ๑๙ / ๕๐๑-๒

หมวดที่ ๖

โพชฌงค์ ๗

หมวดที่ ๖

โพชฌงค์ ๗

๑. ความหมายของโพชฌงค์

โพชฌงค์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **สัมโพชฌงค์** แปลว่า ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หัวข้อธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ หรือหัวข้อธรรมที่ประกอบกันเข้าแล้วเป็นเหตุให้เกิดความรู้จริงเห็นแจ้ง และเมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติตามหลักธรรมในหมวดนี้แล้ว ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดความรู้จริง ความรู้อย่างแจ่มแจ้งในอริยสัจ ๔

๒. โพชฌังควิภาค

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกโพชฌงค์ เป็น ๗ ประการ และได้ตรัสแสดงความหมายของโพชฌงค์แต่ละประการไว้ โดยนัยต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก วิภังคปกรณ์ [38] ดังนี้

โพชฌงค์ มี ๗ ประการ คือ

๑) สติสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความระลึกได้
๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความสอดส่องเลือกเฟ้นธรรม
๓) วิริยสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร
๔) ปีติสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความอิ่มใจ
๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความสงบกายสงบใจ
๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความตั้งใจมั่น
๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ สัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจเป็นกลาง

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกโพชฌงค์ เป็น ๗ ประการแล้ว ได้ตรัสแสดงความหมายของโพชฌงค์แต่ละประการไว้โดยนัยต่างๆ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

[38] อภิ.วิ.๓๕/๕๔๒/๓๐๖

วิภังคปกรณ์ [39] นั้นแล จะขอนำมาแสดงไว้ในที่นี้เพียง ๓ นัย ดังต่อไปนี้

๒.๑ โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๑

ในโพชฌงค์ ๗ นั้น **สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ?** ภิกษุในพระศาสนานี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาอันยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกถึง แม้สิ่งที่ทำไว้นานแล้วได้ แม้คำที่พูดไว้นานแล้วได้ นี้เรียกว่า **สติสัมโพชฌงค์**

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ภิกษุนั้น มีสติระลึกได้อย่างนั้น ย่อมเลือกสรร ย่อมพิจารณา ถึงสิ่งที่ทำหรือคำที่พูดนั้นด้วยปัญญา นี้เรียกว่า **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**

วิริยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความเพียร ความไม่ย่อหย่อน อันภิกษุผู้ประกอบด้วยสติสัมโพชฌงค์นั้น เลือกพิจารณาซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญาแล้วจึงบำเพ็ญความเพียร นี้เรียกว่า **วิริยสัมโพชฌงค์**

ปีติสัมโพชฌงค์เป็นไฉน ? ปีติ อันปราศจากอามิส เกิดขึ้นแก่พระภิกษุผู้ได้บำเพ็ญเพียรแล้ว นี้เรียกว่า **ปีติสัมโพชฌงค์**

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจอันประกอบด้วยปีติ ย่อมสงบระงับ นี้เรียกว่า **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**

สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? จิตของภิกษุผู้มีกายสงบระงับแล้ว มีความสุข ย่อมตั้งมั่น นี้เรียกว่า **สมาธิสัมโพชฌงค์**

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ภิกษุนั้น เป็นผู้เพ่งเล็งอยู่ด้วยดี ซึ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้น นี้เรียกว่า **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**

๒.๒ โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๒

ใน**โพชฌงค์ ๗** นั้น **สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน?** ความระลึกได้ซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในภายใน ความระลึกได้ซึ่งธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในภายนอก ชื่อว่า **สติสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[39] อภิ.วิ.๓๕/๕๔๓-๕๖๓/๓๐๖-๓๑๔

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความเลือกเฟ้นธรรมทั้งหลายอันเป็นไป-ในภายใน ความเลือกเฟ้นธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในภายนอก ชื่อว่า **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

วิริยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน? ความเพียรอันเป็นไปทางกาย ความเพียร-อันเป็นไปทางใจ ชื่อว่า **วิริยสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ-ตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน? ปีติที่มีวิตก มีวิจาร ก็มี ปีติที่ไม่มีวิตก ไม่มี-วิจาร ก็มี ชื่อว่า **ปีติสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อ-นิพพาน

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน? ความสงบระงับแห่งกาย ความสงบระงับ-แห่งจิต ชื่อว่า **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร ก็มี สมาธิที่ไม่มี-วิตก ไม่มีวิจาร ก็มี ชื่อว่า **สมาธิสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ-ตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความวางเฉยในธรรมภายใน ก็มี ความ-วางเฉยในธรรมภายนอก ก็มี ชื่อว่า **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้-ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๒.๓ โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๓

อนึ่ง ภิกษุในพระศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจาก-โลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อปหานทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอัน-เกิดแต่วิเวก ซึ่งปฏิบัติได้ยาก รู้ได้ช้า ในสมัยใด ในสมัยนั้น โพชฌงค์ ๗ คือ

สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมมีได้

ในโพชฌงค์ ๗ เหล่านั้น **สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ?** ความระลึกได้ ความตามระลึก สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **สติสัมโพชฌงค์**

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**

วิริยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? การบำเพ็ญเพียรทางใจ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **วิริยสัมโพชฌงค์**

ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ความยินดียิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความปลื้มใจ ปีติอย่างโลดโผน ความที่จิตชื่นชมยินดี นี้เรียกว่า **ปีติสัมโพชฌงค์**

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความสงบ ความสงบระงับ กิริยาที่สงบ กิริยาที่สงบระงับ ความสงบระงับแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ นี้เรียกว่า **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**

สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความตั้งอยู่แห่งจิตในอารมณ์เดียว ความตั้งมั่นแห่งจิตโดยชอบ ความตั้งมั่นแห่งจิตอันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า **สมาธิสัมโพชฌงค์**

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ? ความวางเฉย กิริยาที่จิตวางเฉยในอารมณ์ ความเพ่งเฉยอยู่ ความเป็นกลางแห่งจิต ความวางเฉยแห่งจิตอันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ นี้เรียกว่า **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**

๓. นิวรณ์ ๕ ทำให้มืด โพชฌงค์ ๗ ทำให้มีจักษุ

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงว่า **นิวรณ์ ๕** ทำให้มืด ทำให้ไม่สามารถเห็น-ธรรม รู้ธรรมแจ้งชัด และได้ตรัสธรรมที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับนิวรณ์ คือ **โพชฌงค์ ๗** ว่า โพชฌงค์ ๗ ที่เป็นฝ่ายทำให้มีจักษุ (ความเห็น) ทำให้มีญาณ (ความรู้) เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เพื่อนิพพาน ในสังยุตนิกาย มหาวารวรรค นีวรณสูตร แปลความว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิวรณ์ ๕ เหล่านี้ กระทำให้มืด กระทำไม่ให้มีจักษุ กระทำไม่ให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความดับ-ปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

นิวรณ์ ๕ เป็นไฉน ? คือ กามฉันทนิวรณ์ . . . พยาบาท-นิวรณ์ . . . ถีนมิทธนิวรณ์ . . . อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ . . . วิจิกิจฉา-นิวรณ์ กระทำให้มืด กระทำไม่ให้มีจักษุ กระทำไม่ให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความดับปัญญา เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปใน-ฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน

โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน ? คือ สติสัมโพชฌงค์ . . . ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ . . . วิริยสัมโพชฌงค์ . . . ปีติสัมโพชฌงค์ . . . ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ . . . สมาธิสัมโพชฌงค์ . . . อุเบกขาสัมโพชฌงค์ กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้ง-แห่งความเจริญปัญญา ไม่เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็น-ไปเพื่อนิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แล กระทำให้มีจักษุ กระทำให้มีญาณ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นไปใน-ฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน [40]

[40] สํ.ม.๑๙/๕๐๑-๒

๔. เหตุให้เกิดโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดง นิวรณ์ ๕ ประการอันเป็นเครื่องกั้นจักษุ-คือปัญญาทำให้มืดแล้ว ได้ตรัสแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้โพชฌงค์ ๗ ประการ อัน-เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติให้โพชฌงค์เกิดขึ้น และเจริญบริบูรณ์ ดังพระพุทธ-ดำรัสที่มาในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค และพระอรรถกถาจารย์-ได้อธิบายพระพุทธดำรัสไว้ ดังนี้

๔.๑ เหตุเกิดสติสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์มี-อยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็น-อาหารให้สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญ-บริบูรณ์ [41]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เจริญ บริบูรณ์ และเป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำให้-จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น มี ๔ ประการ [42] คือ

๑) การเจริญสติสัมปชัญญะ คือ การที่พระโยคาวจรมีสติพิจารณาเห็น-กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมในธรรมเนืองๆ โดยปริยายแห่ง-สติปัฏฐาน ๔ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้น

๒) การหลีกเว้นคนลืมสติ คือ การที่พระโยคาวจรหลีกหนีให้ไกล ไม่เข้า-ไปคลุกคลีบุคคลผู้ไม่มีสติพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และ-ธรรมในธรรม ผู้หลงลืมสติ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สติสัมโพชฌงค์-ย่อมจะเกิดขึ้น

[41] สํ.ม.๑๙/๓๖๕/๙๖

[42] สํ.อ.(สารตฺถปกาสินี ๓)/๒๘๔

๓) **การคบหาคนมีสติตั้งมั่น** คือ การที่พระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้ปรารภ-ความเพียร มีสติพิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และธรรมใน-ธรรมเนืองๆ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้น

๔) **ความน้อมจิตไปในสติสัมโพชฌงค์นั้น** คือ การที่พระโยคาวจรน้อมจิต-ไป เพื่อให้สติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น ในอิริยาบถทั้งหลายมี ยืน เดิน นั่ง เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้น

สติสัมโพชฌงค์นี้ ที่เกิดขึ้นด้วยด้วยเหตุ ๔ ประการดังกล่าวนี้ ย่อมเจริญ-เต็มที่เมื่อพระโยคาวจรบรรลุอรหัตตมรรค

๔.๒ เหตุเกิดธรรมวิจยสัมโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแสดงธรรมอันเป็นอาหารหรือเหตุเกิดแห่ง **ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์** ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นอาหารให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษ-และไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและข้างขาว มี-อยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็น-อาหารให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ [43]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นและเจริญ บริบูรณ์ เป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่าย-ทำให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์เกิด-ขึ้น มี ๗ ประการ [44] คือ

[43] สํ.ม.๑๙/๓๖๖/๙๖
[44] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๘๔

(๑) ความเป็นผู้มากด้วยการไต่ถาม คือ การที่พระโยคาวจรไต่ถาม-ถึงเนื้อความแห่งขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ องค์มรรค ฌาน สมถะและวิปัสสนา เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์-ก็ย่อมจะเกิดขึ้น

(๒) การทำวัตถุทั้งหลายภายในและภายนอกให้สดใส คือ เมื่อ-ผม ขน เล็บ ของพระโยคาวจรนั้นยาว หรือว่า ร่างกายมีโทษมาก และเปื้อน-ด้วยเหงื่อไคล ชื่อว่า วัตถุภายในไม่สดใส ไม่หมดจด จีวรที่คร่ำคร่า เปื้อน-เปรอะ เหม็นสาบ หรือว่า เสนาสนะรกเรื้อ ชื่อว่า วัตถุภายนอกไม่สดใส คือไม่สะอาด เมื่อเป็นอย่างนี้ แม้ญาณในจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวัตถุภายในและ-ภายนอกนั้นย่อมไม่สดใส ไม่บริสุทธิ์ไปด้วย ดุจแสงของเปลวประทีปที่ไม่แจ่มใส เพราะอาศัยโคม ไส้ และน้ำมันที่ไม่สะอาด เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรจึงควร-ทำวัตถุทั้งภายในและภายนอก ทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง ให้สดใส ด้วยการตัด-ผมเป็นต้น ด้วยการทำให้ร่างกายเบา ด้วยการถ่ายยา และด้วยการถูและอาบน้ำ ควรทำวัตถุภายนอกให้สดใส ด้วยทำสูจิกรรม การซัก และเก็บงำ ทำความสะอาด-ของใช้เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะ-เกิดขึ้น

(๓) การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน คือ การที่พระโยคาวจรทำอินทรีย์-ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน เพราะถ้าสัทธินทรีย์ของผู้บำเพ็ญเพียร-แก่กล้า อินทรีย์ข้ออื่นๆ อ่อน ทีนั้น วิริยินทรีย์ ย่อมไม่อาจทำปัคคหกิจ (กิจคือการยกจิตไว้) สตินทรีย์จะไม่อาจทำอุปัฏฐานกิจ (กิจคือการอุปการะจิต) สมาธินทรีย์จะไม่อาจทำอวิกเขปกิจ (กิจคือการทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) ปัญญินทรีย์ย่อม-ไม่อาจทำทัสสนกิจ(กิจคือการเห็นตามเป็นจริง) เพราะฉะนั้น สัทธินทรีย์อัน-กล้านั้น ต้องทำ ให้ลดลงเสียด้วยพิจารณาสภาวะแห่งธรรม ด้วยไม่ทำไว้ในใจ

ถ้าวิริยินทรีย์กล้า สัทธินทรีย์ย่อมไม่อาจทำอธิโมกขกิจได้ (กิจคือ-การน้อมใจเชื่อ) อินทรีย์นอกนี้ ก็จะไม่อาจทำกิจนอกนี้ แต่ละข้อได้ เพราะฉะนั้น วิริยินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงด้วยการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นต้น

แม้ในข้อนั้น ก็พึงแสดงเรื่องพระโสณเถระ. ความที่เมื่อความกล้าแห่งอินทรีย์อันหนึ่งมีอยู่ อินทรีย์นอกนี้ จะไม่สามารถทำกิจของตนๆ ได้ พึงทราบในอินทรีย์ที่เหลืออย่างนี้แล

ในอินทรีย์ ๕ นี้ บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญความเสมอกันแห่งสัทธากับปัญญาและสมาธิกับวิริยะ เพราะคนมีสัทธาแก่กล้าแต่ปัญญาอ่อน จะเป็นคนเชื่อง่าย มักเลื่อมใสในสิ่งอันไม่เป็นสาระ(ไม่ใช่พระรัตนตรัย). ส่วนคนมีปัญญากล้า แต่สัทธาอ่อน ก็มักจะตกไปข้างอวดดี เป็นคนแก้ไขไม่ได้ มักคิดไปว่า ทำจิตให้เป็นกุศลเท่านั้นก็พอแล้วดังนี้ แล้วไม่ทำบุญมีทานเป็นต้น ย่อมจะเกิดในนรก ต่อเมื่อธรรมทั้ง ๒ เสมอกัน บุคคลจึงจะเลื่อมใสในสิ่งอันเป็นสาระ (พระรัตนตรัย)

โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) มักครอบงำคนมีสมาธิกล้าแต่วิริยะอ่อน เพราะสมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ อุทธัจจะย่อมครอบงำคนมีวิริยะกล้า แต่สมาธิอ่อน เพราะวิริยะเป็นฝ่ายอุทธัจจะ แต่สมาธิที่มีวิริยะประกอบเข้าด้วยกันแล้ว จะไม่ตกไปในโกสัชชะ วิริยะที่มีสมาธิประกอบพร้อมกันแล้วจะไม่ตกไปในอุทธัจจะ เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น พระโยคาวจรพึงทำให้เสมอกัน ด้วยว่า อัปปนาจะมีได้ ก็เพราะความเสมอกันแห่งอินทรีย์ทั้ง ๒

อีกอย่างหนึ่ง **สัทธา**ที่มีกำลังมากย่อมเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน เพราะเมื่อสัทธามีกำลังมาก เธอเชื่อดิ่งลงไป จักบรรลุอัปปนาได้ สำหรับสมาธิและปัญญาเล่า สมาธิที่มีกำลังมากเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ด้วยเมื่อเอกัคคตามีกำลังอย่างนั้น เธอจะบรรลุอัปปนาได้ ปัญญาที่มีกำลังเหมาะสำหรับผู้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน เพราะเมื่อปัญญามีกำลังอย่างนั้น เธอย่อมจะบรรลุลักขณปฏิเวธ (เห็นแจ้งไตรลักษณ์) ได้ อนึ่ง แม้เพราะสมาธิและปัญญาทั้ง ๒ เสมอกัน อัปปนาก็คงมีได้ ส่วนสติ มีกำลังในที่ทั้งปวงจึงควร เพราะสติรักษาจิตไว้ไม่ให้ตกไปในอุทธัจจะ เพราะอำนาจแห่งสัทธา วิริยะ และปัญญาอันเป็นฝ่ายอุทธัจจะ และรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในโกสัชชะ เพราะ-

สมาธิเป็นฝ่ายโกสัชชะ เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำปรารถนาในที่ทั้งปวง ดุจเกลือสะตุเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในกับข้าวทั้งปวง และดุจสรรพกัมมิกอำมาตย์ (ผู้รอบรู้ในการงานทั้งปวง) เป็นผู้พึงปรารถนาในสรรพราชกิจฉะนั้น เพราะฉะ-นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สติเป็นคุณชาติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง

(๔) การหลีกเว้นบุคคลทรามปัญญา คือ การที่พระโยคาวจรหลีก-เว้นเสียให้ไกลจากบุคคลทรามปัญญา ผู้ไม่หยั่งลงสู่การพิจารณาความเกิดขึ้นและดับไปแห่งเบญจขันธ์ เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้น

(๕) การคบหาบุคคลผู้มีปัญญา คือ การที่พระโยคาวจรพิจารณา-คบหาบุคคลผู้มีปัญญา ผู้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้น

(๖) **การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก** คือ การที่พระโยคาวจร-พิจารณาเพื่อความแตกฉานด้วยปัญญา อันเป็นไปในธรรมทั้งหลายมีขันธ์เป็นต้นอันละเอียด เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้น

(๗) **ความน้อมจิตไปในธัมมวิจยะนั้น** คือ การที่พระโยคาวจรน้อม-จิตไป เพื่อให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้น

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นี้ ที่เกิดขึ้นด้วยด้วยเหตุ ๗ ประการดังกล่าวนี้ ย่อมเจริญเต็มที่เมื่อพระโยคาวจรบรรลุอรหัตตมรรค

๔.๓ เหตุเกิดวิริยสัมโพชฌงค์

พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่เป็นอาหารหรือเหตุเกิดแห่ง**วิริยสัมโพชฌงค์** ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความ-

บากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรม-เหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้วิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิด-ขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ [45]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้วิ-ริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และเป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้ธวิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น มี ๑๑ ประการ [46] คือ

(๑) การพิจารณาเห็นภัยในอบาย คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณา-เห็นภัยของสัตว์ผู้เกิดในอบายอย่างนี้ว่า ในนรก เวลาเสวยทุกข์ใหญ่ นับตั้งแต่ถูก-จองจำด้วยเครื่องจองจำ ๕ อย่าง ในกำเนิดดิรัจฉาน เวลาถูกจับด้วยแหและไซ-ดักปลาเป็นต้น เวลาถูกเขาทิ่มแทงด้วยปฏักแล้วต้อนให้ลากเกวียนไปเป็นต้น เวลาเดือดร้อนด้วยความหิวกระหาย ถึงหลายพันปีหรือพุทธันดรหนึ่ง เวลาเสวย-ทุกข์เพราะลมและแดดเป็นต้น ในปิตติวิสัย ด้วยอัตตภาพที่มีเพียงหนังหุ้มกระดูกขนาด ๖๐ ศอก และ ๘๐ ศอก ไม่มีใครสามารถทำให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิด-ขึ้นได้ ดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๒) ความเป็นมีผู้ปกติเห็นอานิสงส์ คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณา-เห็นอานิสงส์อย่างนี้ว่า คนเกียจคร้านไม่อาจได้โลกุตรธรรม ๙ คนปรารภความเพียรเท่านั้น อาจได้ นี้เป็นอานิสงส์แห่งความเพียรดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๓) การพิจารณาเห็นทางดำเนิน คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณา-เห็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางดำเนินแห่งพระศาสดาและพระสาวกอย่างนี้ว่า พระ-ศาสดาและพระสาวกดำเนินไปแล้วอย่างนี้ เราควรดำเนินตามทางที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ และมหาสาวกทั้งปวงดำเนินไปแล้ว และทางนั้นคนเกียจคร้านหาอาจดำเนินไปได้ไม่ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นทางดำเนินแห่ง-

[45] สํ.ม.๑๙/๓๖๗/๙๖

[46] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๘๘-๒๙๓

พระศาสดาเป็นต้น ดังนี้แล้ว วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

(๔) ความเคารพในการเที่ยวบิณฑบาต คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเคารพในบิณฑบาตอย่างนี้ว่า คนที่บำรุงท่านด้วยอาหารบิณฑบาตเหล่านี้ มิได้เป็นญาติหรือเป็นทาสรับใช้ของท่าน พวกเขาเหล่านั้นมิได้ถวายบิณฑบาตอันประณีตเพราะคิดว่า พวกเราอาศัยท่านเลี้ยงชีพ ผู้ถวายอาหารบิณฑบาตเหล่านั้นหวังการกระทำกุศลของตนว่าจะมีผลใหญ่ จึงได้ถวาย ถึงพระศาสดาก็มิได้ทรงอนุญาตปัจจัยแก่ท่านเพราะทรงพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า ภิกษุนี้บริโภคปัจจัยเหล่านี้แล้ว มีร่างกายแข็งแรงมาก จักอยู่สบายแท้จริงแล้ว พระศาสดาทรงอนุญาตปัจจัยเหล่านั้นเพราะทรงดำริว่า ภิกษุนี้ เมื่อบริโภคปัจจัยเหล่านี้แล้ว จักกระทำสมณธรรมเพื่อพ้นจากวัฏทุกข์ บัดนี้ เมื่อท่านยังเป็นคนเกียจคร้าน ย่อมได้ชื่อว่าไม่เคารพในบิณฑบาต แต่ผู้บำเพ็ญความเพียรเท่านั้น ชื่อว่า เคารพในบิณฑบาต วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเกิดขึ้นได้ เหมือนที่เกิดขึ้นแก่พระมหามิตตเถระ ผู้พิจารณาอยู่ซึ่งความเคารพในบิณฑบาต.

เรื่องมีว่า พระเถระอยู่ประจำในถ้ำกสกะ มหาอุบาสิกาคนหนึ่งในโคจรคามของพระเถระนั้นแล ทำพระเถระให้เป็นบุตรบำรุงอยู่ วันหนึ่งเมื่อนางไปป่า จึงกล่าวกะธิดาว่า "แม่ ข้าวสารเก่าอยู่ในที่โน้น น้ำนมอยู่ในที่โน้นเนยใสอยู่ในที่โน้น น้ำอ้อยอยู่ในที่โน้น เจ้าจงหุงข้าวแล้วถวายพร้อมกับน้ำนม เนยใสและน้ำอ้อยในเวลาพระเถระมาแล้วเถิด เจ้าพึงบริโภคส่วนเมื่อวาน แม่บริโภคข้าวตังสุกกับน้ำส้มแล้ว" ธิดาจึงถามว่า "แม่ กลางวันแม่จักกินอะไร มารดาจึงกล่าวว่า "ลูก เจ้าจงต้มข้าวยาคูเปรี้ยวด้วยข้าวสารปนรำ ใส่ผักวางไว้"

พระเถระห่มจีวรเสร็จ พอนำบาตรออกไปได้ยินเสียงนั้น จึงสอนตนว่า ได้ยินว่า มหาอุบาสิกาบริโภคข้าวตังด้วยน้ำส้ม ถึงกลางวันก็จักบริโภคข้าวยาคูเปรี้ยวใส่ผัก ยังบอกให้เตรียมสารเก่าเป็นต้นไว้ เพื่อประโยชน์แก่เจ้า ก็แล นางนั้น อาศัยกรรมนั้นแล้ว จะหวังที่นา สิ่งของ ภัตร ก็หามิได้เลย แต่นางปรารถนาสมบัติ ๓ จึงถวาย เจ้าจักอาจเพื่อให้สมบัติเหล่านั้นแก่-

นางได้หรือไม่ จึงคิดว่า ตนยังมีราคะ โทสะ โมหะอยู่ ไม่อาจรับบิณฑบาตนี้-ได้ จึงใส่บาตรไว้ในถุง ปลดรังดุม กลับไปยังถ้ำกสกะนั่นแล วางบาตรไว้ภายใต้-เตียง พาดจีวรไว้ที่ราวจีวร นั่งตั้งใจมั่น ทำความเพียรว่า เราไม่บรรลุพระ-อรหัตตผลแล้ว จักไม่ออกไป ดังนี้. ภิกษุอยู่ไม่ประมาทตลอดกาลนานเจริญ-วิปัสสนา บรรลุพระอรหัตก่อนภัตเป็นมหาขีณาสพ ทำการแย้มออกไปดุจปทุม-กำลังแย้ม. เทพยดาสิงอยู่ที่ต้นไม้ใกล้ประตูถ้ำเปล่งอุทานว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ หญิงแก่ถวายภิกษาแก่พระอรหันต์เช่นท่าน ผู้เข้าไปบิณฑบาตแล้ว จักพ้นจาก-ทุกข์. พระเถระลุกขึ้นเปิดประตูมองดูเวลา รู้ว่ายังเช้าอยู่ จึงถือเอาบาตรและ-จีวรเข้าไปยังบ้าน. ฝ่ายนางทาริกา จัดภัตรไว้พร้อมแล้ว นั่งแลดูประตูอยู่ว่า พระพี่ชายของเราจักมาบัดนี้ พระพี่ชายของเราจักมาบัดนี้ . เมื่อพระเถระถึง-ประตูเรือน นางรับบาตร บรรจุบาตรให้เต็มด้วยบิณฑบาต น้ำนม พร้อมด้วย-เนยใสและน้ำอ้อย วางไว้ในมือ. พระเถระทำอนุโมทนาว่า จงมีความสุขเถิด เสร็จแล้วก็หลีกไป. แม้นางก็ยืนแลดูพระเถระนั้นอยู่. เพราะว่าผิวพรรณของ-พระเถระในวันนั้นบริสุทธิ์ยิ่งนักอินทรีย์ก็ผ่องใส สีหน้าเปล่งปลั่งดังตาลสุกหลุดจาก-ขั้ว.

มหาอุบาสิกากลับจากป่าแล้ว จึงถามว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้า-มาแล้วหรือ นางบอกความเป็นไปนั้นทั้งปวง อุบาสิกาทราบว่า กิจแห่งบรรพชิต-ของบุตรของเราถึงที่สุดแล้วในวันนี้ จึงกล่าวว่า ลูก พระพี่ชายของเจ้า ย่อม-ยินดีในพระพุทธศาสนา จะกระสันก็หาไม่ ดังนี้

(๕) การพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมรดก คือ เมื่อพระ-โยคาวจรพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งมรดกว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการ นี้เป็น-มรดกอันยิ่งใหญ่ของพระศาสดา คนเกียจคร้าน ไม่อาจรับมรดกนั้นได้ เปรียบ-เสมือนมารดาบิดาไม่รับรองบุตรผู้ปฏิบัติผิดว่า ผู้นี้ไม่ใช่บุตรของเรา เมื่อมารดา-บิดาเหล่านั้นล่วงลับไป เขาย่อมไม่ได้มรดก ฉันใด แม้คนเกียจคร้าน ย่อมไม่ได้-มรดกคืออริยทรัพย์นี้ ฉันนั้น ส่วนผู้ปรารภความเพียร เท่านั้นย่อมได้ดังนี้ เมื่อ-พระโยคาวจรพิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๖) การพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งพระศาสดา เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งพระศาสดาอย่างนี้ว่า ก็แล พระศาสดาของท่านเป็นใหญ่ คือ เมื่อปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดาก็ดี ในกาลเสด็จออกผนวชก็ดี ในกาลตรัสรู้ก็ดี ในกาลทรงยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ในกาลเสด็จลงจากเทวโลก และในกาลปลงอายุสังขารก็ดี ในกาลปรินิพพานก็ดี หมื่นโลกธาตุก็ได้หวั่นไหวแล้ว คนที่บวชในศาสนาของพระศาสดาเห็นปานนี้แล้ว ยังเป็นผู้เกียจคร้าน จะสมควรหรือ ดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๗) การพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติ คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งชาติโดยความเป็นสมณะ (ของตน) อย่างนี้ว่า บัดนี้ แม้โดยชาติเราก็ไม่ใช่มีชาติต่ำ คือ ท่านเกิดในวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช สืบต่อจากพระเจ้ามหาสมมติ อันไม่ปะปนกัน เป็นหลานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชและพระนางมหามายาเทวี เป็นน้องของพระราหุล เราได้ชื่อว่าเป็นชินบุตรบุคคลเห็นปานนี้แล้ว ยังเกียจคร้านอยู่ ไม่สมควรเลย ดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๘) การพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งสพรหมจารี คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งสพรหมจารีอย่างนี้ว่า พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และมหาสาวก ๘๐ ต่างก็บรรลุโลกุตตรธรรมได้ด้วยความเพียรทั้งนั้น เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นความเป็นใหญ่แห่งสพรหมจารีอย่างนี้ ย่อมจะเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๙) การหลีกเว้นจากบุคคลเกียจคร้าน คือ เมื่อพระโยคาวจรหลีกเว้นจากบุคคลผู้เกียจคร้าน ผู้ละทิ้งความเพียรทางกายและความเพียรทางจิตเสีย นี้ย่อมจะเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๑๐) การคบหาบุคคลปรารภความเพียร คือ เมื่อพระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้บำเพ็ญความเพียรด้วยใจที่เด็ดเดี่ยว นี้ย่อมจะเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

(๑๑) การน้อมจิตไปในวิริยะนั้น คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้มีจิตน้อมไป โน้มไปและโอนไป เพื่อให้ความเพียรเกิดขึ้นในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืน การนั่ง เป็นต้น นี้ย่อมจะเป็นเหตุให้วิริยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้

อนึ่ง วิริยสัมโพชฌงค์นี้ ที่เกิดขึ้นด้วยด้วยเหตุ ๑๑ ประการดังกล่าวนี้ ย่อมเจริญเต็มที่เมื่อพระโยคาวจรบรรลุอรหัตตมรรค

๔.๔ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหารให้ปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ [47]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้ปีติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นเจริญ บริบูรณ์ และเป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้ปีติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นมี ๑๑ ประการ [48] คือ

(๑) การระลึกถึงพระพุทธคุณ คือ เมื่อพระโยคาวจรระลึกถึงพระพุทธคุณทั้งหลายมีคำว่า อิติปิ โส ภควา ดังนี้เป็นต้น ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๒) การระลึกถึงพระธรรมคุณ คือ เมื่อพระโยคาวจรระลึกถึงพระธรรมคุณทั้งหลายมีคำว่า สวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ดังนี้เป็นต้น ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๓) การระลึกถึงพระสังฆคุณ คือ เมื่อพระโยคาวจรระลึกถึงพระสังฆคุณทั้งหลายมีคำว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ดังนี้เป็นต้น ปีติสัมโพชฌงค์-

[47] สํ.ม.๑๙/๓๖๘/๙๗

[48] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี) /๒๙๓-๒๙๔

ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๔) การระลึกถึงศีล คือ เมื่อพระโยคาวจรผู้เป็นบรรพชิต พิจารณาเห็นจตุปาริสุทธิศีลที่ตนรักษาอยู่ ไม่ขาดตลอดกาลนานก็ดี ผู้เป็นคฤหัสถ์พิจารณาศีลของตนอยู่ก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๕) การระลึกถึงการบริจาค คือ เมื่อพระโยคาวจรถวายโภชนะอันประณีตในคราวทุพภิกขภัยเป็นต้น แก่เพื่อนผู้พรหมจรรย์ แล้วพิจารณาเห็นจาคะนั้นว่าเราได้ถวายโภชนะชื่ออย่างนี้อยู่ก็ดี แม้คฤหัสถ์พิจารณาเห็นทานอันตนถวายแก่ผู้มีศีลทั้งหลาย ในกาลเห็นปานนี้ก็ดี ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๖) การระลึกถึงเทวดา คือ เมื่อพระโยคาวจรประกอบด้วยคุณเหล่าใดจึงเข้าถึงความเป็นเทวดา เมื่อพิจารณาเห็นความที่คุณเห็นปานนั้นมีอยู่ในตนอย่างนี้ ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๗) การระลึกถึงคุณพระนิพพาน คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็นว่ากิเลสที่ตนข่มไว้ได้ด้วยสมาบัติไม่ฟุ้งขึ้นเลยถึง ๖๐ ปี ถึง ๗๐ ปี ดังนี้แล้ว ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๘) การหลีกเว้นคนเศร้าหมอง คือ เมื่อพระโยคาวจรหลีกเว้นจากบุคคลผู้มีความเศร้าหมองเหมือนธุลีบนหลังลา ผู้ไม่เลื่อมใสและไม่เยื่อใยในพระพุทธเจ้าเป็นต้น หรือเห็นความเศร้าหมองอันสะสมไว้แล้ว ในการกระทำความไม่เคารพในการเห็นลานพระเจดีย์ ลานโพธิ์และพระเถระ เป็นต้น ของบุคคลผู้เศร้าหมองนั้นแล้ว พิจารณาหลีกเว้นเสีย ไม่คบหาด้วย ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๙) การคบหาคนผ่องใส คือ เมื่อ พระโยคาวจรการคบหาคนที่สนิทสนมมีจิตอ่อนโยน มากไปด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้นแล้ว ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๑๐) การพิจารณาความแห่งพระสูตรอันชวนให้เลื่อมใส คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาถึงพระสูตรอันชวนให้เลื่อมใส อันแสดงคุณแห่งพระรัตนตรัยแล้ว ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วสรีระจนถึงอุปจาระ

(๑๑) ความน้อมจิตไปในปีตินั้น คือ การที่พระโยคาวจรมีจิตน้อมไป เพื่อ-ความเกิดขึ้นแห่งปีติ ในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนและการนั่งเป็นต้น ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

อนึ่ง ปีติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ได้ด้วยอรหัต-มรรค

๔.๕ ธรรมเป็นเหตุเกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย ความสงบกาย ความสงบจิต มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบ นี้เป็นอาหารให้-ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้วทำ ให้เจริญ-บริบูรณ์ [49]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้-ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นและเจริญ บริบูรณ์ เป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำ-ให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เกิด-ขึ้น มี ๗ ประการ [50] คือ

๑) การเสพโภชนะอันประณีต คือ เมื่อพระโยคาวจรได้บริโภคโภชนะอัน-ประณีต อันเป็นที่สบาย สำหรับตน ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๒) การเสพฤดูที่สบาย คือ เมื่อพระโยคาวจรได้เสพฤดูอันเป็นที่สบาย สำหรับตน ในฤดูหนาวและร้อนเป็นต้นแล้ว ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๓) การเสพอิริยาบถที่สบาย คือ เมื่อพระโยคาวจรได้เสพอิริยาบถที่สบาย-สำหรับตน มีการยืน เป็นต้นแล้ว ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๔) การประกอบความเพียรปานกลาง คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาเห็น-ความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของตนแล้วประกอบความเพียรโดยแยบคาย ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

[49] สํ.ม.๑๙/๓๖๘/๙๗
[50] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๙๔

๕) การหลีกเว้นบุคคลผู้มีกายกระสับกระส่าย คือ เมื่อพระโยคาวจรหลีกเว้นบุคคลผู้มักเบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น หรือผู้มีกายกระสับกระส่ายเห็นปานนั้นเสียแล้ว ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๖) การคบหาบุคคลผู้มีกายสงบ คือ เมื่อพระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้มีกายสงบ ผู้สำรวมมือเท้า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๗) การน้อมจิตไปในปัสสัทธินั้น คือ เมื่อพระโยคาวจรน้อมจิตไปในปัสสัทธิเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปัสสัทธิเนืองๆ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

อนึ่ง ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นได้ และย่อมเจริญบริบูรณ์ได้ด้วยอรหัตตมรรค

๔.๖ ธรรมเหตุเกิดสมาธิสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย สมาธินิมิต มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้สมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ให้เจริญบริบูรณ์ [51]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้สมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เจริญ บริบูรณ์ และเป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติเป็นเหตุให้สมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นมี ๑๑ ประการ [52] คือ

๑) การทำวัตถุทั้งหลายภายในและภายนอกให้สดใส (มีนัยเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์)

๒) การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน (มีนัยเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์)

๓) ความฉลาดในนิมิต คือ ความฉลาดในการถือเอากสิณนิมิต

[51] สํ.ม.๑๙/๓๗๐/๙๗
[52] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๙๕-๒๙๗

๔) การยกจิตไว้ในสมัยที่ควรยก คือ สมัยใด พระโยคาวจรมีจิตหดหู่เพราะความเพียรย่อหย่อนไป เป็นต้น ในสมัยนั้น พระโยคาวจรควรยกจิตนั้นขึ้น-ให้พ้นจากความหดหู่ด้วยการเจริญธัมมวิจยะ วิริยะและปีติสัมโพชฌงค์ เมื่อพระ-โยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๕) การข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม คือ สมัยใด พระโยคาวจรมีจิตฟุ้งซ่าน-เพราะประกอบความเพียรเกินไป เป็นต้น ในสมัยนั้น พระโยคาวจรควรข่มจิตที่-ฟุ้งซ่านนั้น ด้วยการให้ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เมื่อพระ-โยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๖) การทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรทำให้ร่าเริง คือ สมัยใด พระโยคาวจร-มีจิตไม่มีอัสสาทะ เพราะความพยายามทางปัญญาอ่อนไปก็ดี เพราะไม่ได้ความสุข-อันเกิดแต่ความสงบก็ดี ในสมัยนั้น พระโยคาวจรพึงพิจารณาสังเวควัตถุ ๘ อย่าง คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ อบายทุกข์ ทุกข์มีวัฏฏะเป็นมูลในอดีต ทุกข์มี-วัฏฏะเป็นมูลในอนาคต และทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบัน และพระ-โยคาวจรย่อมยังความเลื่อมใสให้เกิดได้ด้วยการระลึกถึงคุณแห่งพระรัตนตรัย เมื่อพระโยคาวจรนั้นปฏิบัติได้อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๗) การเพ่งดูจิตอยู่เฉยๆ ในสมัยที่ควรเพ่งดูอยู่เฉยๆ คือ สมัยใด จิตอาศัย-ความปฏิบัติชอบ เป็นจิตไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่มีอัสสาทะเป็นไปสม่ำเสมอในอารมณ์ดำเนินไปสู่วิถีแห่งสมถะ ในสมัยนั้น พระโยคาวจรไม่ต้องขวนขวายในการยก การข่ม และการทำให้ร่าเริง ดุจนายสารถี เมื่อม้าทั้งหลายวิ่งไปเรียบร้อย ก็ไม่-ต้องขวนขวาย ฉะนั้น นี้เรียกว่า การเพ่งดูจิตอยู่เฉย ๆ ในสมัยที่ควรเพ่งดูอยู่-เฉยๆ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๘) การหลีกเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ คือ การที่พระโยคาวจรหลีกเว้น-จากบุคคลผู้ยังไม่ถึงอุปจาระหรืออัปปนา ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ชื่อว่า การหลีกเว้นบุคคล-ผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อม-จะเกิดขึ้นได้

๙) การคบหาบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ คือ การที่พระโยคาวจรใฝ่ใจคบหา

เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิด้วยอุปจาระหรืออัปปนา เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติ-ได้อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๑๐) การพิจารณาวิโมกข์ คือ การที่พระโยคาวจรพิจารณาเห็นวิโมกข์คือ-พระนิพพานเนืองๆ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อม-จะเกิดขึ้นได้

๑๑) การน้อมจิตไปในสมาธินั้น คือ พระโยคาวจรน้อมจิตไป โน้มจิตไป โอนไปเพื่อให้เกิดสมาธิในอิริยาบถทั้งหลาย มีการยืนและการนั่งเป็นต้น ชื่อว่า การน้อมจิตไปในสมาธิ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์ ก็ย่อม-จะเกิดขึ้นได้

อนึ่ง สมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญ บริบูรณ์เต็มที่ได้ด้วยอรหัตตมรรค.

๔.๗ ธรรมเป็นที่ตั้งขึ้นแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ การทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้น นี้เป็นอาหาร-ให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์-ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญบริบูรณ์ [53]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันจะเป็นเหตุให้อุเบกขา-สัมโพชฌงค์เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และเป็นไปเพื่อละนิวรณ์ซึ่งเป็นฝ่ายทำให้จักษุ-คือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง ข้อปฏิบัติที่จะเป็นเหตุให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น มี ๕ ประการ [54] คือ

๑) การวางเฉยในสัตว์ คือ การที่พระโยคาวจรวางเฉยในสัตว์ ด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยการพิจารณาเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านมา-

[53] สํ.ม.๑๙/๓๗๑/๙๘

[54] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๙๗ -๒๙๘

ด้วยกรรมของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตนนั่นแหละ แม้บุคคลนี้มาแล้วด้วยกรรม-ของตน ก็จักไปด้วยกรรมของตนนั่นแหละ ท่านจะพัวพันกับใครได้ ดังนี้ และ-ด้วยการพิจารณาเห็นความมิใช่สัตว์อย่างนี้ว่า โดยปรมัตถ์ สัตว์ไม่มีเลย ท่านจะ-พัวพันกับใครเล่า เมื่อพระโยคาวจรวางเฉยในสัตว์ด้วยอาการอย่างนี้ อุเบกขา-สัมโพชฌงค์ก็ ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๒) **การวางเฉยในสังขาร** คือ การที่พระโยคาวจรวางเฉยในสังขารด้วย-อาการ ๒ คือ ด้วยการพิจารณาเห็นความไม่มีเจ้าของอย่างนี้ว่า จีวรนี้มีสีเปลี่ยน-ไป และคร่ำคร่าไปโดยลำดับ เป็นท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า จักเป็นของควรเอา-ปลายไม้เท้าเขี่ยทิ้งไป ถ้าเจ้าของผ้านั้นมี เขาคงไม่ให้ผ้านั้นพินาศไปอย่างนี้ และด้วยการพิจารณาเห็นความเป็นของชั่วคราว อย่างนี้ว่า จีวรนี้ เป็นของไม่แน่-นอน ดำรงชั่วเวลาหนึ่งเท่านั้น แม้ในบาตรเป็นต้นก็เหมือนในจีวร ฉะนั้น เมื่อ-พระโยคาวจรวางเฉยในสังขารด้วยอาการอย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ก็ย่อมจะเกิด-ขึ้นได้

๓) **การหลีกเว้นจากบุคคลผู้พัวพันอยู่ในสัตว์และสังขาร** มีอธิบายว่า บุคคล-ใดเป็นคฤหัสถ์ ยึดถือบุตรและธิดาเป็นต้นของตนว่า บุตรและธิดาของเรา หรือ-เป็นบรรพชิต ยึดถือเพื่อนอันเตวาสิกและผู้ร่วมอุปัชฌาย์เป็นต้นของตนว่า ผู้นี้เป็น-อันเตวาสิกและผู้ร่วมอุปัชฌาย์ของเรา ดังนี้แล้ว ช่วยทำกิจมีการตัดผม การเย็บ การซัก การย้อมจีวรและการสุมบาตรเป็นต้นแก่อันเตวาสิกนั้นด้วยมือของตน หรือเมื่อไม่เห็นอันเตวาสิกนั้นแม้เพียงครู่เดียว ก็ต้องมองหาข้างโน้น ข้างนี้ ดุจเนื้อ-ตื่นว่า สามเณรรูปนั้นไปไหน ภิกษุหนุ่มรูปนั้นไปไหน ดังนี้ หรืออันเตวาสิกนั้น-ถูกผู้อื่นใช้สอยเพื่อประโยชน์แก่การตัดผมเป็นต้น ว่า ท่านจงให้สามเณรรูปนี้แก่-เราสักครู่ก่อนเถิด ก็ไม่ยอมให้ หรือกล่าวอ้างว่า งานส่วนตัวของเรามีอยู่ยังไม่ใช้-เขาให้ทำเลย พวกท่านพาเขาไปจักลำบาก บุคคลผู้พัวพันอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ผู้พัวพัน-ในสัตว์ ส่วนบุคคลใดเป็นภิกษุยึดถือจีวร บาตร ชามเล็ก ไม้เท้า เป็นต้นว่า จีวร บาตร ชามเล็ก ไม้เท้า เป็นต้นนี้เป็นของเรา ไม่ยอมให้คนอื่นแตะต้อง แม้เขาจะ-ขอยืมชั่วคราว ก็กล่าวว่า พวกเราก็ปรารถนาทรัพย์ จึงไม่ใช้สอย เราจักให้-

แก่ท่านทั้งหลายได้อย่างไร บุคคลนี้ชื่อว่าผู้พัวพันในสังขาร เมื่อพระโยคาวจรหลีกเว้นเสียให้ไกลจากบุคคลผู้พัวพันในสัตว์และบุคคลผู้พัวพันในสังขารเหล่านี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๔) การคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร คือ การที่พระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้วางเฉยเสียได้แม้ในในสัตว์และสังขารทั้งสองเหล่านั้น นี้ชื่อว่า การวางเฉยในสัตว์และสังขาร เมื่อพระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขารได้อย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๔) การคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร คือ การที่พระโยคาวจรคบหาบุคคลผู้วางเฉยเสียได้ในสัตว์และสังขารทั้งสองเหล่านั้น นี้ชื่อว่า การคบหาบุคคลผู้วางเฉยในสัตว์และสังขาร เมื่อพระโยคาวจรวางเฉยในสัตว์และสังขารเหล่านั้นได้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

๕) การน้อมจิตไปในอุเบกขานั้น คือ การที่พระโยคาวจรน้อมจิตไป โน้มจิตไป โอนไป ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น เพื่อให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น นี้ชื่อว่า การน้อมจิตไปในอุเบกขา เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ก็ย่อมจะเกิดขึ้นได้

อนึ่ง อุเบกขาสัมโพชฌงค์นี้ ที่เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเจริญบริบูรณ์ได้ด้วยอรหัตมรรค.

๕. ธรรมสำหรับละนิวรณ์ ๕

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเหตุที่ทำให้พระโยคาวจรสามารถละนิวรณ์ ๕ ประการ อันเป็นเครื่องขวางกั้นการเจริญปัญญา ทำให้จักษุคือปัญญามืดมัว ไม่แจ่มแจ้ง สามารถเห็นธรรม รู้ธรรมแจ้งชัด ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาเหตุและสังเกตุผลผล ในการกำจัดนิวรณ์ ไม่ให้นิวรณ์เหล่านั้นเกิดในจิต และพระอรรถกถาจารย์ได้แนะอุบายวิธีปฏิบัติเพื่อละนิวรณ์แต่ละข้อเหล่านั้นดังต่อไปนี้

๕.๑ ธรรมสำหรับละกามฉันทนิวรณ์

พระพุทธดำรัส : ภิกษุทั้งหลายอสุภนิมิตมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่ง-โยนิโสมนสิการในอสุภนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิดไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น [55]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้แสดงข้อปฏิบัติอันเป็นไปเพื่อละกามฉันทนิวรณ์ ไว้ ๖ ประการ [56] คือ

(๑) การถือเอาอสุภนิมิต คือ การที่พระโยคาวจรศึกษาวิธีการกำหนดอสุภ-นิมิต ตามลักษณะ วิธีกำหนดอารมณ์ตามที่มาในอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่าง แล้วถือ-เอาอสุภนิมิตนั้น กระทำให้เป็นอารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย เมื่อพระโยคาวจร-ปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

(๒) การหมั่นประกอบความเพียรในอสุภภาวนา คือ การที่พระโยคาวจร-ทำความเพียรกำหนดอสุภนิมิตเป็นอารมณ์เนืองๆ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่าง-นี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

(๓) ความมีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย คือ การที่พระ-โยคาวจรทำความสำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย ด้วยสติอันเป็นไปทางทวาร ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้กิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ครอบงำจิต เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

(๔) ความรู้จักประมาณในโภชนะ คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้รู้จักบริโภค-โภชนะแต่พอประมาณ โดยการเว้นคำข้าว ๔-๕ คำไว้แล้วดื่มน้ำตาม เพื่อยังอัตตภาพให้เป็นไป และเพื่อการประกอบความเพียร เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

(๕) การได้กัลยาณมิตร คือ การที่พระโยคาวจรคบหากัลยาณมิตรผู้ยินดี-ในอสุภภาวนา เช่น พระเถระผู้บำเพ็ญอสุภกัมมัฏฐาน เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจร-

[55] สํ.ม.๑๙/๕๓๕/๑๘๖

[56] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๒๙๘-๒๙๙

ปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

(๖) คำพูดที่เป็นสัปปายะ คือ การที่พระโยคาวจรกล่าวถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ หรือสนทนากันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอสุภนิมิต ๑๐ ประการ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

อนึ่ง กามฉันทนิวรณ์ ที่พระโยคาวจรละได้ด้วยธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยอรหัตมรรค.

๕.๒ ธรรมสำหรับละพยาบาทนิวรณ์

พระพุทธดำรัส : ภิกษุทั้งหลาย เจโตวิมุตติมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในเจโตวิมุตตินั้น นี้เป็นอาหารให้พยาบาทที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น [57]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้ยกธรรมไม่เป็นอาหารให้พยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น และเป็นไปเพื่อละพยาบาทนิวรณ์ ไว้ ๓ ประการ คือ

๑) การถือเอาเมตตานิมิต คือ การที่พระโยคาวจรศึกษาหลักและวิธีการแผ่เมตตาพรหมวิหารแก่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งโดยเจาะจงและไม่เจาะจง โดยการแผ่ไปทั่วทุกทิศ หรือทิศใดทิศหนึ่ง เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมจะละพยาบาทได้

๒) การประกอบเมตตาภาวนา คือ การที่พระโยคาวจรทำการเจริญเมตตาพรหมวิหาร แก่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งโดยเจาะจงและไม่เจาะจง โดยการแผ่ไปทั่วทุกทิศ หรือทิศใดทิศหนึ่ง เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมจะละพยาบาทได้

๓) การพิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน คือ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาถึงความที่ตนและผู้อื่นมีกรรมเป็นของๆ ตนอย่างนี้ว่า ท่านมาด้วยกรรมของตน ท่านก็จักไปด้วยกรรมของตนนั่นแหละมิใช่หรือ ธรรมดาว่า การโกรธผู้อื่น-

[57] สํ.ม.๑๙/๕๓๖/๑๔๗

ก็เหมือนกับบุคคลจับถ่านเพลิงที่มีปราศจากเปลว หรือจับซี่เหล็กร้อน หรือจับ-อุจจาระเพื่อจะประหารผู้อื่น แต่ตนเองนั่นแลย่อมร้อน หรืออุจจาระย่อมจะเปื้อน-ตนเองก่อน และเปรียบเสมือนบุคคลกำธุลีแล้วซัดทวนลมไป ธุลีนั้นย่อมจะย้อน-กลับมาสู่บุคคลผู้ซัดไปนั่นเอง ฉะนั้น

อนึ่ง พยาบาทนิวรณ์ ที่พระโยคาวจรละได้ด้วยธรรม ๓ ประการ นี้ ย่อม-จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วยการบรรลุอรหัตมรรค.

๕.๓ ธรรมสำหรับละถีนมิทธนิวรณ์

พระพุทธดำรัส : ภิกษุทั้งหลาย ความริเริ่ม ความพยายาม ความ-บากบั่น มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในสิ่งเหล่านั้นนี้เป็นอาหารให้ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่-เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น [58]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้ยกธรรม ๖ ประการ [59] อันเป็นไปเพื่อละ-ถีนมิทธนิวรณ์ ขึ้นแสดง ไว้ว่า

๑) การถือเอานิมิตในโภชนะที่เกิน คือ การที่พระโยคาวจรถือเอานิมิตใน-โภชนะที่เกินประมาณ ว่า โภชนะที่เกินประมาณนี้ ย่อมไม่เกิดแก่ผู้งดอาหาร ๔-๕ คำก่อนอิ่มแล้วดื่มน้ำตามดังนี้ เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมจะละถีนมิทธะได้

๓) การทำไว้ในใจถึงอาโลกสัญญา (การกำหนดอารมณ์คือแสงสว่าง) คือ การที่พระโยคาวจรกระทำไว้ในใจถึงแสงสว่างแห่งดวงจันทร์ และแสงสว่างแห่ง-เปลวประทีปหรือคบเพลิงในเวลากลางคืน เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อม-จะละถีนมิทธะได้

๔) การอยู่กลางแจ้ง คือ การที่พระโยคาวจรกระทำไว้ในใจถึงแสงสว่าง-แห่งดวงอาทิตย์ในกลางวันก็ดี การที่พระโยคาวจรพักอยู่กลางแจ้งก็ดี เมื่อพระ-

58 สํ.ม.๑๙/๕๓๗/๑๔๗

59 สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๓๐๑

โยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมจะละถีนมิทธะได้

๕) การคบหากัลยาณมิตร คือ การที่พระโยคาวจรคบหากัลยาณมิตร ผู้มีปกติละถีนมิทธะได้แล้ว เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมจะละถีนมิทธะได้

๖) คำพูดที่เป็นสัปปายะ คือ การที่พระโยคาวจรกล่าวถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ หรือสนทนากันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสมาทานธุดงค์เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

๕.๔ ธรรมสำหรับละอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์

พระพุทธดำรัส : ภิกษุทั้งหลาย ความสงบใจมีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในความสงบใจนั้น นี้เป็นอาหารให้อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น [60]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้ยกธรรม ๖ ประการ [61] อันเป็นไปเพื่อละอุทธัจจะกุกกุจจะ มีอธิบายดังนี้

๑) ความเป็นพหูสูต คือ การที่พระโยคาวจรเรียนพระบาลีพุทธพจน์ หนึ่ง สอง สาม สี่ หรือห้านิกาย หรือว่าเรียนเอาโดยเนื้อความ พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ย่อมจะละอุทธัจจกุกกุจจะได้ เพราะความเป็นพหูสูตบุคคล

๒) ความเป็นผู้ไต่ถาม คือ การที่พระโยคาวจรผู้มากด้วยการไต่ถามถึงสิ่งที่ควรและไม่ควร พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ย่อมจะละอุทธัจจกุกกุจจะได้

๓) ความชำนาญในพระวินัย คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญในพระวินัยบัญญัติ พระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ย่อมจะละอุทธัจจกุกกุจจะได้

๔) การคบหาวุฑฒบุคคล คือ การที่พระโยคาวจรเข้าไปหาพระเถระผู้

[60] สํ.ม.๑๙/๕๓๘/๑๔๗

[61] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๓๐๒

เจริญด้วยอายุ และความรู้ (ผู้มีจิตตั้งมั่น) เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ เธอ-ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะได้

๕) การคบหากัลยาณมิตร คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้คบหากัลยาณมิตร ผู้ทรงวินัย เช่นพระอุบาลีเถระก็ดี เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ เธอย่อมละ-อุทธัจจกุกกุจจะได้

๖) คำพูดที่เป็นสัปปายะ คือ การที่พระโยคาวจรกล่าวถ้อยคำที่เป็นสัปปายะแก่ความสงบระงับ หรือสนทนากันในเรื่องที่เกี่ยวกับพระบาลีพุทธพจน์ เมื่อ-พระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ก็ย่อมจะละกามฉันทนิวรณ์ได้

๕.๕ ธรรมสำหรับละวิจิกิจฉานิวรณ์

พระพุทธดำรัส : ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล ที่มีโทษและไม่มีโทษ ที่เลวและประณีต ที่เป็นส่วนข้างดำและ-ข้างขาว มีอยู่ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการในธรรมเหล่านั้นนี้เป็นอาหารให้วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดแล้ว ไม่เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น [62]

อธิบาย : พระอรรถกถาจารย์ได้ยกธรรม ๖ ประการ [63] อันเป็นไป-เพื่อละวิจิกิจฉา ไว้ว่า

๑) ความเป็นพหูสูต คือ การที่พระโยคาวจรได้ศึกษาพระบาลีและ-เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก หนึ่งนิกาย หรือ สอง สาม สี่ หรือห้า-นิกาย จนถึงความเป็นพหูสูตบุคคล ย่อมละวิจิกิจฉาได้

๒) ความเป็นผู้ไต่ถาม คือ การที่พระโยคาวจรหมั่นทบทวนไต่-ถามเพื่อความเข้าใจแจ่มแจ้งในพระบาลีและเนื้อความแห่งพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมละวิจิกิจฉาได้

[62] สํ.ม.๑๙/๕๓๙/๑๔๗

[63] สํ.อ. (สารตฺถปกาสินี ๓) /๓๐๒-๓๐๓

๓) ความชำนาญในพระวินัย คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้มีความ-รู้ มีความเชี่ยวชาญ แตกฉานในพระวินัย เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ย่อม-ละวิจิกิจฉาได้

๔) ความเป็นผู้มากด้วยอธิโมกข์ คือ การที่พระโยคาวจรเป็นผู้มาก-ไปด้วยความน้อมใจไปด้วยความเลื่อมใสศรัทธา โดยปราศจากความสงสัยในพระ-รัตนตรัย เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ย่อมละวิจิกิจฉาได้

๕) การคบหากัลยาณมิตร คือ การที่พระโยคาวจรคบหากัลยาณมิตร ผู้น้อมไปในศรัทธาอันไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย เช่น พระวักกลิเถระ เป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่างนี้ ย่อมละวิจิกิจฉาได้

๖) ถ้อยคำเป็นที่สบาย คือ การกล่าวถ้อยคำ หรือการสนทนากัน-ในเรื่องเกี่ยวกับพระรัตนตรัย อันเป็นไปเพื่อเจริญศรัทธา โดยปรารภคุณแห่งรัตนะ-ทั้งสาม ในอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น เมื่อพระโยคาวจรปฏิบัติได้อย่าง-นี้ ก็ย่อมละได้เหมือนกัน

อนึ่ง วิจิกิจฉาที่พระโยคาวจรละได้ด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านั้น ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยโสดาปัตติมรรค ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยน-เทศนา โดยฐานะสาม ทรงถือเอาธรรมอันเป็นยอดด้วยพระอรหัต ด้วยประการ-ฉะนี้

๖. อานิสงส์แห่งการเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ประการ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ ๗ ประการ อันภิกษุเจริญแล้ว อย่าง-นี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการ อันเธอพึงหวังได้ ผลานิสงส์ ๗ ประการ [64] คือ

๑) จะได้บรรลุอรหัตตผลโดยพลัน ในปัจจุบัน

๒) หากไม่ได้บรรลุในปัจจุบัน ก็จักได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

๓) ถ้าในปัจจุบัน ก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม้ได้บรรลุ ก็จักได้-เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี

[64] สํ.ม.๑๙/๓๘๑-๒/๑๐๐

๔) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่ได้-เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ก็จักได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี

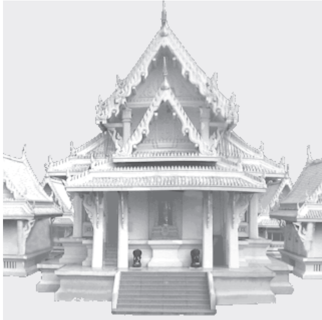
๕) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็น-พระอนาคามีผู้อัตราปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี

๖) ถ้าในปัจจุบันก็ไม้ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็น-พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี ก็จะ-ได้เป็นพระอนาคามีสสังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป และ

๗) ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็น-พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ไม้ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจปรินิพพายี ไม้ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี และ-ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามี-ผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มาก-แล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้ อันเธอพึงหวังได้.

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปฏิบัติโดยชอบแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมชื่อว่าพลาดจากอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นเหตุให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปฏิบัติโดยชอบแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมชื่อว่าได้บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นเหตุให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบแล้ว”

สํ.ม.๑๙/๙๕/๒๕

หมวดที่ ๗

มรรคมีองค์ ๘

หมวดที่ ๗

มรรคมีองค์ ๘

๑. ความหมาย

คำว่า **อริยมรรค** หมายถึง หนทาง แนวทาง วิธีการปฏิบัติ หรือ ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคล ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ **อริยมรรค** ยังมีคำไวพจน์ที่ใช้แทนกันหรือคำที่มีความหมายตรงกันกับคำว่า **อริยมรรค** อีกหลายคำดังต่อไปนี้

คำว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง หลีกเลี่ยงจากที่สุดโต่งทั้ง ๒ ด้าน คือ การประพฤติตนหมกมุ่นมัวเมาอยู่ด้วยกามสุข และการประกอบตนให้ลำบากหรือได้รับทุกขเวทนาจนเกินไป

คำว่า **พรหมจรรย์** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ . . . สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์" และ

คำว่า **พรหมยาน** บ้าง **ธรรมยาน** บ้าง **รถพิชัยสงความอันยอดเยี่ยม** บ้าง ดังพระพุทธดำรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ อาจบัญญัติได้ คำว่า **ยานอันประเสริฐ** เป็นชื่อของ**อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘** นี้เอง เรียกกันว่า **พรหมยาน** ก็มี **ธรรมยาน** ก็มี **รถพิชัยสงความอันยอดเยี่ยม** ก็มี" [65] ดังนี้เป็นต้น

๒. มัคควิภังค์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความหมายขององค์มรรคทั้ง ๘ ไว้ในวิภังคสูตร สังยุตนิกาย มหาวารวรรค [66] ดังนี้

[65] สํ.ม.๑๙/๑๔/๖
[66] สํ.ม.๑๙/๓๔- ๔๑/๑๐- ๑๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ **สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ** และ **สัมมาสมาธิ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน** ? ความรู้ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ และในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า **สัมมาทิฏฐิ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน** ? ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในอันไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า **สัมมาสังกัปปะ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาวาจาเป็นไฉน ?** เจตนาเครื่องงดเว้น จากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า **สัมมาวาจา**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมากัมมันตะเป็นไฉน ?** เจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน จากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า **สัมมากัมมันตะ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ?** อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ นี้ เรียกว่า **สัมมาอาชีวะ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาวายามะเป็นไฉน ?** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ยังฉันทะให้เกิด พยายาม บำเพ็ญเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้เพื่อมิให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดบังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น พยายาม บำเพ็ญเพียร ประคองจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น ไม่ฟั่นเฟือน เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า **สัมมาวายามะ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาสติเป็นไฉน ?** ภิกษุในธรรมวินัยนี้-ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนือง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา-ในเวทนาเนือง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนือง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและ-โทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ มีความ-เพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้เรียกว่า **สัมมาสติ**

ภิกษุทั้งหลาย **สัมมาสมาธิเป็นไฉน ?** ภิกษุในธรรม-วินัยนี้สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก-วิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอบรรลุทุติยฌาน มีความ-ผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้-มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุ-ให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า **สัมมาสมาธิ.**

๓. การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ การเจริญสมถวิปัสสนา

การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในกิจแห่งอริยสัจ ๔ ก็คือ การเจริญสมถวิปัสสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การที่พระโยคาวจรเจริญสมถวิปัสสนา ก็เท่ากับได้เจริญมรรค-มีองค์ ๘ นั่นเอง ดังพระพุทธดำรัสที่มีมาในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค [67] ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง

[67] สํ.ม.๑๙/๒๙๑-๕/๗๘

เป็นไฉน ? คือ ธรรมที่เรียกว่า อุปาทานขันธ์ ๕ ก็แล อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ? คือ รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ และ วิญญาณูปาทานขันธ์ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แล อันภิกษุควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน ? คือ อวิชชาและภวตัณหา ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แลอันภิกษุควรละเสียได้ด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน ? คือ วิชชาและวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมคือวิชชาและวิมุตติเหล่านี้แล อันภิกษุควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ก็ ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นไฉน ? คือ สมถะและวิปัสสนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมคือสมถะและวิปัสสนาเหล่านี้แล อันภิกษุควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างไร ? จึงชื่อว่าได้ก?าหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง และชื่อว่าได้เจริญธรรม (มรรคมีองค์ ๘) ที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ... สัมมาสังกัปปะ ... สัมมาวาจา ... สัมมากัมมันตะ ... สัมมาอาชีวะ ... สัมมาวายามะ .... สัมมาสติ .... สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างนี้แล จึงชื่อว่าได้กำหนดรู้ธรรมที่-

ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง และชื่อ-ว่าได้เจริญธรรม (มรรคมีองค์ ๘) ที่ควรให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ดังนี้แล.

๔. ผู้ไม่ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่พ้นจากทุกข์

มีพระพุทธดำรัสว่า **"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ปฏิบัติโดยชอบแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมชื่อว่าพลาดจากอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นเหตุให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปฏิบัติโดยชอบแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมชื่อว่าได้บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ อัน เป็นเหตุให้ถึงความสิ้นทุกข์-โดยชอบแล้ว"** [68]

๕. ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์

การที่พระโยคาวจรได้กัลยาณมิตร **คือ ได้คบหามิตรที่ดี ได้สหายที่ดี ได้เพื่อนที่ดี**แล้วอาศัยกัลยาณมิตร มิตรที่ดี สหายที่ดี เพื่อนที่ดีนั้น ทำให้ได้โอกาส-ในการปฏิบัติธรรมโดยถูกทาง นับเป็นส่วนสำคัญในการประพฤติพรหมจรรย์ ดังที่-พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยกย่องความสำคัญของการคบหากัลยาณมิตร และทรงแสดง-ว่า สัตว์โลกทั้งหลายได้อาศัยพระองค์ผู้เป็นกัลยาณมิตรแล้วปฏิบัติตามอริยมรรคมี-องค์ ๘ ย่อมจะพ้นไปจากชาติ ชรา และมรณะ ดังพระบาลีในไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค [69] ว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาว-ศากยะ ชื่อสักการะ ในแคว้นสักกะ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้า-ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค-

[68] สํ.ม.๑๙/๙๕/๒๕

[69] สํ.ม.๑๙/๔๗/๒๓

เจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้เป็นกึ่งหนึ่งแห่งพรหมจรรย์เทียวนะ พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีนี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียว ดูก่อนอานนท์ อันภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘

ดูก่อนอานนท์ ก็ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า ? ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญสัมมาสังกัปปะ.... สัมมาวาจา.... สัมมากัมมันตะ.... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ .... สัมมาสติ.... สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูก่อนอานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ย่อมเจริญอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำได้มากซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล.

ดูก่อนอานนท์ ข้อว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียวนั้น พึงทราบโดยปริยายแม้นี้ ด้วยว่าเหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชาติ ผู้มีชราเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากชรา ผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นไปจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะอาศัยเราผู้เป็นกัลยาณมิตร

ดูก่อนอานนท์ข้อว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นทีเดียวนั้น พึงทราบโดยปริยายนี้แล.

๖. ผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมระบายอกุศลธรรม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมชื่อว่าได้ระบายอกุศลธรรม ดังมีมาในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค [70] ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หม้อที่คว่ำย่อมทำให้น้ำไหลออกอย่างเดียว ไม่ให้ไหลกลับเข้า แม้ฉันใด ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมชื่อว่าระบายบาปอกุศลธรรมออกไป ไม่ให้บาป อกุศลธรรมกลับคืนมาได้ ฉันนั้นเหมือนกัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างไรเล่า จึงชื่อว่าระบายบาป อกุศลธรรมออกไป ไม่ให้บาป อกุศลธรรมกลับคืนมาได้ ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ .... สัมมาสังกัปปะ .... สัมมาวาจา ... สัมมากัมมันตะ .... สัมมาอาชีวะ .... สัมมาวายามะ.... สัมมาสติ..... ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมชื่อว่าระบายบาป อกุศลธรรมออกไป ไม่ให้บาป อกุศลธรรมกลับคืนมาได้ อย่างนี้แล.

๗. การละกิเลสด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

กิเลส คือ ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทำให้ใจขุ่นมัว เมื่อมีเหตุปัจจัยให้-

[70] สํ.ม.๑๙/๒๗๘-๙/๗๒-๓

เกิด ย่อมจะเกิดขึ้น และเป็นไปในจิตของบุคคลผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ตราบเท่าที่อรหัตตมรรคยังไม่เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัทเจริญอริมรรคมีองค์ ๘ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ชอบ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละกิเลสทั้ง-หลาย อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค [71] ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มานะ (การถือตัว) ๓ ประการเหล่านี้ มานะมี ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ การถือตัวว่า เราประเสริฐกว่า-เขา ๑ เราเสมอกับเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑ ภิกษุทั้งหลาย มานะ มี ๓ ประการอย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมานะ ทั้ง ๓ ประการนี้แล

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ-ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ ... ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อัน-อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เพื่อ-รู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมานะ ๓ ประการนี้-แล.

กิเลส คือ ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทำให้จิตใจขุ่นมัว อันมีชื่อต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีอีกมาก ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนให้พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติ-กำหนดรู้ และละเสียด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จะขอนำมาแสดงไว้โดยสังเขป-ในที่นี้ เฉพาะที่ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ดังต่อไปนี้ [72]

อาสวะ กิเลสเครื่องหมักดองจิต มี ๓ คือ

[71] สํ.ม.๑๙/๓๑๓-๔/๘๔

[72] สํ.ม. ๑๙/๓๑๓-๓๕๔/๘๔-๙๒

๑. **กามาสวะ** กิเลสเครื่องหมักดองจิตคือกามคุณ ๕

๒. **ภวาสวะ** กิเลสเครื่องหมักดองจิตคือภพ ๓

๓. **อวิชชาสวะ** กิเลสเครื่องหมักดองจิตคือความไม่รู้

ภพ โลกเป็นอยู่ของสัตว์ ความมีความเป็น มี ๓ คือ

๑. **กามภพ** ภพของผู้เสวยกามคุณ

๒. **รูปภพ** ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน

๓. **อรูปภพ** ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ มี ๓ คือ

๑. **ทุกขทุกขตา** ความเป็นทุกข์เพราะทนได้ยาก

๒. **สังขารทุกขตา** ความเป็นทุกข์เพราะความปรุงแต่ง

๓. **วิปริณามทุกขตา** ความเป็นทุกข์เพราะความแปรปรวน

ขีล กิเลสเหมือนตะปูปักตรึงจิต ๓ อย่าง คือ

๑. **ราคขีละ** ตะปูคือความกำหนัดยินดี

๒. **โทสขีละ** ตะปูคือความโกรธ

๓. **โมหขีละ** ตะปูคือความหลง

มลทิน ความมัวหมองแห่งจิต มี ๓

๑. **ราคมละ** มลทินคือความกำหนัดยินดี

๒.โทสมละ มลทินคือความโกรธ

๓.โมหมละ มลทินคือความหลง

นีฆะ ความระทมทุกข์ มี ๓ คือ

๑. **ราคนีฆะ** ความระทมทุกข์เพราะราคะ

๒. **โทสนีฆะ** ความระทมทุกข์เพราะโทสะ

๓. **โมหนีฆะ** ความระทมทุกข์เพราะโมหะ

เวทนา ความเสวยอารมณ์ มี ๓ คือ

๑. **สุขเวทนา** ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข

๒. **ทุกขเวทนา** ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์

๓. **อทุกขมสุขเวทนา** ความเสวยอารมณ์ที่เป็นอุเบกขา

ตัณหา ความอยาก มี ๓ คือ

๑. **กามตัณหา** ความอยากในกามคุณ

๒. **ภวตัณหา** ความอยากในภพ (ความมีความเป็น)

๓. **วิภวตัณหา** ความอยากในวิภพ (ความไม่มีไม่เป็น)

โอฆะ กิเลสดุจห้วงน้ำ มี ๔ คือ

๑. **กาโมฆะ** กิเลสดุจห้วงน้ำคือกาม

๒. **ภโวฆะ** กิเลสดุจห้วงน้ำคือภพ

๓. **ทิฏโฐฆะ** กิเลสดุจห้วงน้ำคือความเห็นผิด

๔. **อวิชโชฆะ** กิเลสดุจห้วงน้ำคืออวิชชา

โยคะ กิเลสเป็นเครื่องประกอบสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในโลก ๔ อย่าง คือ

๑. **กามโยคะ** กิเลสเป็นเครื่องประกอบ คือ ความกำหนัด-ด้วยอำนาจความพอใจในกามคุณ ๕

๒. **ภวโยคะ** กิเลสเป็นเครื่องประกอบ คือ ความกำหนัด-ด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพและอรูปภพ

๓. **ทิฏฐิโยคะ** กิเลสเป็นเครื่องประกอบคือความติดใน-ความเห็นผิด ๖๒ ประการ

๔. **อวิชชาโยคะ** กิเลสเป็นเครื่องประกอบ คือ ความยึดติด ความหลงอยู่ด้วยอำนาจของอวิชชา

อุปาทาน ๔ ความยึดถือ ความหลงยึดติด ๔ อย่าง คือ

๑. **กามุปาทาน** ความยึดถือในกามคุณ ๕

๒. **ทิฏฐุปาทาน** ความยึดถือในความเห็นอย่างผิดๆ

๓. **สีลัพพตปาทาน** ความยึดถือในศีลและการประพฤติ-วัตรนอกพุทธศาสนา

๔. **อุปาทานคืออัตตวาทาน** ความยึดถือในวาทะว่าตน

คันถะ กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดสัตว์ให้หลงติดอยู่ในโลก มี ๔ คือ

๑. **อภิชฌากายคันถะ** กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดนามกายของ-สัตว์ คือ ความเพ่งเล็งอยากได้

๒. **พยาปาทกายคันถะ** กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดนามกายของ-สัตว์ คือ พยาบาท

๓. **สีลัพพตปรามาสกายคันถะ** กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดนาม-กายของสัตว์ คือ ความหลงปฏิบัติอย่างผิด ๆ ยึดถือในศีล-และการประพฤติวัตรนอกพุทธศาสนา

๔. **อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ** กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดนาม-กายของสัตว์ คือ ความหลงยึดมั่นว่าอย่างนี้แหละจริง เกิดขึ้นด้วยอำนาจอันตคาหิกทิฏฐิ

อนุสัย กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ คือ

๑. **กามราคานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความกำหนัดในกามคุณ ๕

๒. **ปฏิฆานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความหงุดหงิดขัดเคืองใจ

๓. **ทิฏฐานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความเห็นผิด

๔. **วิจิกิจฉานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความลังเลสงสัย

๕. **มานานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความถือตัว

๖. **อนุสัยคือภวราคะ** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความกำหนัดในภพ

๗. **อนุสัยคือวิชชา** กิเลสที่นอนเนื่อง คือ ความไม่รู้จริง

กามคุณ มี ๕ คือ

๑. **รูป** อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจน่ารัก ยั่วยวน

ชวนให้กำหนัด

๒. **เสียง** อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนัด

๓. **กลิ่น** อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนัด

๔. **รส** อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนัด

๕. **สัมผัส** อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วยวน ชวนให้กำหนัด

นีวรณ์ เครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี มี ๕ คือ

๑. **กามฉันทะ** เครื่องกั้นจิต คือความพอใจรักใคร่ในกามคุณ

๒. **พยาบาท** เครื่องกั้นจิต คือความพยาบาท

๓. **ถีนมิทธะ** เครื่องกั้นจิต คือความท้อแท้และง่วงเหงา

๔. **วิจิกิจฉา** เครื่องกั้นจิต คือความลังเลสงสัย

๕. **อุทธัจจกุกกุจจะ** เครื่องกั้นจิต คือความฟุ้งซ่าน

อุปาทานขันธ์ ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติด ถือมั่น ๕ คือ

๑. **รูปูปาทานขันธ์** ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติด ถือมั่น คือรูป

๒. **เวทนูปาทานขันธ์** ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติด ถือมั่น คือเวทนา

๓. **สัญญูปาทานขันธ์** ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติด ถือมั่น คือ สัญญา

๔. **สังขารูปาทานขันธ์** ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติด ถือมั่น คือ สังขาร

๕. **วิญญาณูปาทานขันธ์** ขันธ์ที่เป็นอารมณ์แห่งความยึดติดถือมั่น คือ วิญญาณ

โอรัมภาคิยสังโยชน์ กิเลสเครื่องผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือ-สังโยชน์เบื้องต่ำ มี ๕ คือ

๑. **สักกายทิฏฐิ** ความเห็นผิดเป็นเหตุยึดถือตัวตน เช่น เห็นรูปเป็นตน

๒. **วิจิกิจฉา** ความสงสัยลังเลใจ ความไม่ปักใจมั่น

๓. **สีลัพพตปรามาส** ความถือมั่นในศีลและการประพฤติ-วัตรนอกพุทธศาสนา

๔. **กามราคะ** ความพอใจ รักใคร่ในกาม

๕. **ปฏิฆะ** ความหงุดหงิด ขัดเคืองใจ

อุทธัมภาคิยสังโยชน์ กิเลสเครื่องผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือ-สังโยชน์เบื้องสูง มี ๕ คือ

๑. **รูปราคะ** ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน และรูปภพ

๒. **อรูปราคะ** ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน และอรูปภพ

๓. **มานะ** ความถือตัว, ความสำคัญว่า ตนเป็นนั่นเป็นนี่ หรือ สำคัญว่า ตนดีกว่า เลวกว่า หรือ เสมอกับผู้อื่น

๔. **อุทธัจจะ** ความฟุ้งซ่านแห่งจิต

๕. **อวิชชา** ความโง่ ความไม่รู้จริง ความไม่รู้อริยสัจ ๔

◉ ◉ ◉

บรรณานุกรม

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย (ธัมมบท สุตนิบาต)
พระธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถา ขุททกนิกาย
พระพุทธโฆษะ ***วิสุทธิมรรค ภาคที่ ๑-๓*** , โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕
พระสุดตันตปิฎก ทีฆนิกายนิกาย มหาวรรค
พระสุดตันตปิฎก สังยุตนิกาย มหาวารวรรค
พระสุดตันตปิฎก สังยุตนิกาย มหาวารวรรค
พระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์
พิฑูรย์ มลิวัลย์ (ม.ป.ม.) ***คู่มือการศึกษา โพธิปักขิยธรรม*** กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ โรงพิมพ์การศาสนา
สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา วิภังคปกรณ์
สารัตถปกาสินี อรรถกถา สังยุตนิกาย
สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ทีฆนิกายนิกาย